

**GLOBAL
PLURALISM
MONITOR**

**БОСНА И
ХЕРЦЕГОВИНА**

Глобални монитор плурализма: Босна и Херцеговина

Глобални центар за плурализам

© 2023 Глобални центар за плурализам

Објављено под међународном лиценцом Кријејтив комонс (Creative Commons Attribution) 4.0.

Издавач

Глобални центар за плурализам

330 Сасекс Драјв

Отава, Онтарио, К1Н 0С7

Канада

Насловна и дизајн

Soapbox

designbysoapbox.com

Штампа

Em Dash design

emdashdesign.ca

превео

Zoran Vučkovic

pluralism.ca

[!\[\]\(83bbbd261710c59db0214aa27b2edc0d_img.jpg\) \[!\\[\\]\\(d6bd620f45f20291c3c3dab29f2286e8_img.jpg\\) \\[!\\\[\\\]\\\(ac4fcea21db844807030be74b3ff0b7a_img.jpg\\\) @GlobalPluralism\\]\\(#\\)\]\(#\)](#)

Library and Archives Canada Cataloguing in Publication

Title: Global pluralism monitor. Bosna i Hercegovina

Other titles: Global pluralism monitor. Bosnia and Herzegovina. Serbian.

Names: Global Centre for Pluralism, publisher.

Description: Translation of: Global pluralism monitor. Bosnia and Herzegovina. | Includes bibliographical references. | In Serbian.

Identifiers: Canadiana (print) 20240282515 | Canadiana (ebook) 20240282523 | ISBN 9781998059294 (softcover) | ISBN (PDF)

Subjects: LCSH: Cultural pluralism—Bosnia and Herzegovina. | LCSH: Ethnic conflict—Bosnia and Herzegovina. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Ethnic relations. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Social conditions. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Politics and government.

Classification: LCC DR1673 .G56175 2024 | DDC 305.800949742—dc23

ISBN 978-1-998059-29-4

ISBN 978-1-998059-28-7 (pdf)

Овај извјештај је изведен уз финансијску подршку од Канцеларије глобалних послова Канада (Global Affairs Canada - ГАК) и Међународног центра за истраживање развоја (International Development Research Centre - ИДРЦ) Отава, Канада. Ставови изнесени овдје не представљају нужно ставове ГАЦ-а, или ИДРЦ-а нити одговарајућег им Управног одбора.

ВИШЕ О ЕДИЦИЈИ

Овај извјештај је развијен уз помоћ Оквира за процјену глобалног монитора плурализма. Процјене појединачних земаља у склопу праћења глобалног плурализма спроводи тим стручњака за питања различитости који су или држављани те земље или имају значајно искуство у земљи.

Оцјене представљене у овом извјештају не треба тумачити као дио универзалне скале или система рангирања који се примјењује на све земље на исти начин. Умјесто тога, бодове треба схватити као контекстуалну индикацију напретка земље ка (или удаљавању од) плуралистичком идеалу. На примјер, постконфликтно друштво које још увијек доживљава насиље – али релативно мање него на врхунцу сукоба – могло би имати сличан резултат као друштво које је било мирно, али је недавно доживјело пораст злочина из мржње. Глобални монитор плурализма има за циљ да процјени земље под њиховим сопственим условима како би одражавао високо контекстуалну природу плурализма: не постоји јединствен пут до успјеха који сва друштва морају да слиједу.

За више информација о Монитору и његовој методологији посјетите нашу веб-страницу на pluralism.ca/monitor.

ЗАХВАЛНИЦА

Глобални центар за плурализам жели да се захвали сљедећим појединцима на њиховој подршци и доприносу Глобалном монитору плурализма: Ана-Марија Биро (Anna-Mária Bíró), Ђина Косентино (Gina Cosentino), Алисон Харел (Allison Harell), Нираџа Гопал Џајал (Niraja Gopal Jayal), Вил Кимлика (Will Kymlicka), Ли Хуак Аун (Hwok Aun Lee), Корин Ленокс (Corinne Lennox), Тавиндер Ниђавин (Tavinder Nijhawan), Едем Селорми (Edem Selormey), Ашад Сентонго (Ashad Sentongo), Рејчл Сидр (Rachel Sieder), Френсис Стјуарт (Frances Stewart), и Стефан Вулф (Stefan Wolff).

О МОНИТОРУ ГЛОБАЛНОГ ПЛУРАЛИЗМА

Шта је плурализам?

Различитост у друштву је универзална чињеница; како друштва реагују на различитост је питање избора. Плурализам је позитиван одговор на различитост. Плурализам укључује доношење одлука и подузимање радњи, како појединаца тако и друштва, која су заснована на поштовању различитости.

МЈЕРЕЊЕ ИНКЛУЗИЈЕ И ИСКЉУЧЕНОСТИ У РАЗНОЛИКИМ ДРУШТВИМА

Живјети и бавити се разликама у друштву изазов је са којим се сва друштва суочавају. Како неједнакост, маргинализација и подјеле расту, изградња мирних и инклузивних друштава постаје све важнија.

Угрожене групе, укључујући вјерске и етно-културне мањине, старосједилачке групе, жене и дјевојчице, суочавају се са сталном политичком, економском и социјалном искљученошћу. Да би се његовала праведнија, мирнија и просперитетнија друштва, ова искључења се морају адресирати. Како би смислено дјеловали, креаторима политике и практичарима је потребно холистичко разумијевање ових питања.

Покренут од стране Глобалног центра за плурализам, Монитор глобалног плурализма је мјерни алат који процјењује стање плурализма у земљама широм свијета. У политичким, економским, друштвеним и културним доменима, Монитор информиса доносиоце одлука како би се позабавили основним узроцима искључености и тиме побољшали изгледе за плурализам.

Побољшава постојеће напоре влада, цивилног друштва и приватног сектора

Монитор омогућава:

- **Анализу јаза:** даје процјену стања плурализма у друштвима и идентификује области у којима је потребна интервенција за рјешавање искључености;
- **Анализу трендова:** прати путању земље током одређеног времена, било ка већој укључености или искључености;
- **Интерсекционалну анализу:** процјена третмана жена у друштвима, узимајући у обзир динамику унутар истих група гледе укључивања и искључености;
- **Превенција сукоба:** идентификација знакова искључености и маргинализације прије него што криза постане неизбјежна;
- **Добре праксе:** идентификација иницијатива које имају позитиван утицај које би се могле даље развијати или послужити као поука за друге контексте.

Приступ укоријењен у институционалним и културним одговорима на различитост

Центар приступа плурализму на начин да се фокусира на институције (хардвер), културне процесе (софтвер) и сложене интеракције између њих. Институционални аранжмани – као што су уставни, законодавна тијела, судови и системи власти – оцртавају правне и политичке просторе унутар којих чланови друштва дјелују. Културне навике или начин размишљања обликују нашу перцепцију о томе ко припада и ко доприноси, и утичу на то како свакодневно комуницирамо једни с другима.

Оквир за процјену плурализма је укоријењен у интеракцији између институционалних и културних одговора, и мјери укључивања и искључивања кроз политичке, економске и друштвене димензије. Оквир има 20 индикатора који покривају сљедеће:

1. Правне обавезе у смислу подршке плурализму;
2. Пракса државних институција за реализацију преузетих обавеза;
3. Лидерство друштвених актера који стреме ка плурализму;
4. Преглед групних неједнакости;
5. Међугрупни односи и припадност.

Информисан стручношћу и подацима

Тим националних стручњака за различитост и инклузију користи Оквир за праћење у сврху израде извјештаја о земљи, ослањајући се на низ квалитативних и квантитативних података. Извјештаји нуде препоруке за креаторе политика и практичаре о томе како унаприједити плурализам и нуде основу за дијалог са заинтересованим странама у цијелом друштву.

Сваки тим стручњака се подстиче да дефинише наратив коју жели да исприча о плурализму. На овај начин, извјештаји су засновани на стварностима са терена и дизајнирани да имају највећи потенцијални утицај на политику и праксу.

Монитор води међународна Техничка савјетодавна група водећих стручњака по питању индикатора различитости.

GLOBAL PLURALISM MONITOR

ОКВИР ЗА ПРОЦЕНУ

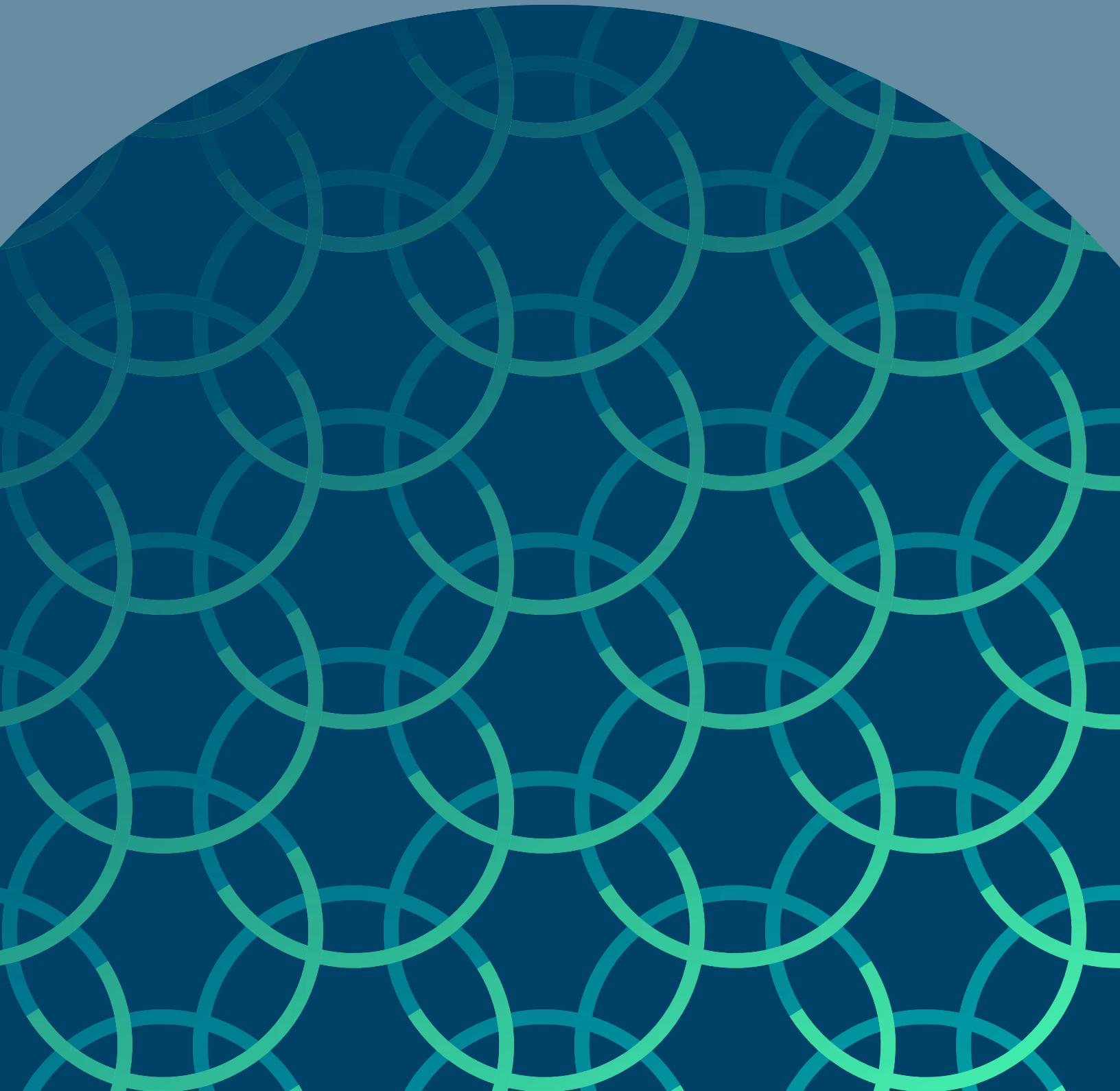
ПРОФИЛ ЗЕМЉЕ

Обавезе	Праксе	Лидерство	Неједнакости по групама	Међугрупни односи + припадност
Међународне обавезе	Имплементација политика	Политичке странке	Политички	Насиље између група
Националне обавезе	Прикупљање података	Информативни медији	Економски	Повјерење између група
Инклузивно држављанство	Тражење и оспоравање права	Цивилно друштво	Социални	Повјерење у институције
		Приватни сектор	Културни	Укључивање и прихватање
			Пристап правди	Заједничко учешће у друштву

ПРЕПОРУКЕ

САДРЖАЈ

РЕЗИМЕ	7
ПРОФИЛ ДРЖАВЕ	10
I. ПРАВНЕ ОБАВЕЗЕ	13
1. Међународне обавезе	14
2. Националне обавезе	16
3. Инклузивно држављанство	18
II. ПРАКСЕ	20
4. Имплементација политике	21
5. Прикупљање података	23
6. Тражење и оспоравање права	24
III. ЛЕДЕРСТВО ЗА ПЛУРАЛИЗАМ	26
7. Политичке странке	27
8. Информативни медији	28
9. Цивилно друштво	31
10. Приватни сектор	33
IV. НЕЈЕДНАКОСТИ ПО ГРУПАМА	35
11. Политичка неједнакост	36
12. Економска неједнакост	37
13. Друштвене неједнакости	39
14. Културна неједнакост	41
15. Приступ правди	43
V. МЕЂГРУПНИ ОДНОСИ И ПРИПАДНОСТ	45
16. Међугрупно насиље	46
17. Повјерење између група	47
18. Повјерење у институције	49
19. Укључивање и прихватање	50
20. Заједничко учешће у друштву	52
ПРЕПОРУКЕ	53
ЕНДНОТЕ	55
РЕФЕРЕНЦЕ	64

РЕЗИМЕ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 4

У срцу устава Босне и Херцеговине (БиХ) лежи покушај помирења са прошлим етничким насиљем, поновна изградња заједнице која његује, а не урушава појмове плурализма и различитости, те очување суверенитета и интегритета државе. С једне стране, БиХ друштво је структурирано тако да смањи неједнакости и спријечи пораст будућих етничких трзавица. Међутим, с друге стране, сложене политичке и друштвене подјеле се репродукују умјесто да буду уклоњене.

Иако је већина међународних правних и уставних обавеза за заштиту људских права и слобода интегрисана у опсежни законодавни оквир Босне и Херцеговине, напори да се успостави широк инклузивни оквир за елиминацију дискриминаторне природе босанског уставног и политичког система нису успјели због етничке подјеле власти. Док је међународни фокус био на етнонационалним подјелама и мировном процесу, структурно насиље је перзистирало релативно неопажено. На примјер, класа је један од најистакнутијих, а ипак занемарених подјела у БиХ, што је видљиво у све већем броју сиромашног, непривилегованог и изнуреног становништва. Као резултат тога, оно што произлази из овог извјештаја нису изоловане расправе о етничким групама у БиХ, већ њихов међусобни однос уз класне и родне неједнакости које легитимише консоцијска демократија и споразум о подјели власти.

ПРАВНЕ ОБАВЕЗЕ

БиХ има бројне међународне, националне и регионалне споразуме и инструменте за заштиту људских права и основних слобода, посебно за људе маргинализованог поријекла, жене и дјецу. Међутим, због уставне заштите и расподјеле моћи између три конститутивне заједнице – Бошњака, Хрвата и Срба – права етничких група често имају предност и минимизују друге облике дискриминације или неједнакости којима су остали у друштву изложени. Штавише, уставна реформа је у застоју од 2009. године, а дискриминација и даље преовладава упркос усвајању законских оквира попут Закона о родној равноправности. Иако Устав БиХ укључује напредне међународне инструменте за заштиту људских права, мањкавости уставних механизма за подјелу власти стварају велике проблеме у погледу заштите људских права и одржавају услове искључивог држављанства.

ПРАКСА И ЛИДЕРСТВО

У БиХ постоји много агенција, иницијатива и обавеза које његују различитост и плурализам. Упркос томе, етничке подјеле и консоцијацијски систем и даље доминирају политичким, друштвеним и економским животом. Уставни дизајн БиХ етнички условљава изношење захтјева, консолидује власт у рукама неколицине елита и опструира солидарност међу групама. Као резултат тога, заједнице попут Рома, које не припадају једној од три доминантне етничке групе, немају заштиту и дискриминисане су у погледу приступа запошљавању, здравственим услугама, високом образовању и становању. Поред тога, политичка моћ није диктирана само етничким подјелама, већ је и изражено родно условљена. Иако БиХ одржава многе од својих међународних обавеза везано за родну равноправност, константна дискриминаторна

пракса, неједнаке могућности на тржишту рада и ниско учешће жена у управљању показују да је живо искуство жена у супротности са номинално испуњеним политичким обавезама Босне и Херцеговине.

Прикупљање података о неједнакостима у БиХ значајно је побољшано током протекле деценије. Ти подаци причају причу о земљи са високим нивоом сиромаштва и огромном неједнакошћу, заједно са ниским нивоом директних страних инвестиција, високим нивоом корупције и неефикасним регулаторним окружењем који представљају значајне препреке економском расту и развоју. Како је земља 1990-их прелазила из државне у тржишну економију, послјератне етнонационалне елите су капитализовале на овим промјенама и додатно продубиле јаз између богатих и сиромашних. Руководство БиХ је тренутно још увијек оптерећено проблемима консолидације власти, економских права и етничке искључивости, што показује да, иако је споразум о подјели власти у БиХ довео до прекада физичког насиља, процес руковођења земљом још увијек одражава многе од њених пријератних етничких тензија.

ГРУПНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ, ОДНОСИ МЕЂУ ГРУПАМА И ПРИПАДНОСТ

Дејтонски споразум, мировни споразум којим је 1995. године формално завршен рат у Босни, је легитимизовао и зацементирао етничке, вјерске и језичке категорије широм политичког, друштвеног, економског и културног живота. Етно-религијске и лингвистичке категорије постале су главне линије раздвајања у земљи, које ометају друштвену и културну кохезију и производе неповјерење и антагонизам међу заједницама. Не само да ово служи за натурализацију хомогених заједница, већ ствара „другост“ у заједницама које се не уклапају у ове етничке границе, попут ромске и мигрантске заједнице.

Разочарење у скоро све политичке, друштвене и економске процесе кочи прогрес у БиХ. Етничке квоте институционализују политичко представљање, што значи да политички кандидати не представљају пун спектар различитости популације. Чест је случај да за групе које не припадају једној од три конститутивне заједнице не постоји политичко представљање, а њихови интереси нису заштићени. Економске и социјалне неједнакости су веома родно и класно условљене, и одражавају упорне урбано-руралне подјеле гдје се рурално становништво суочава са тежим економским условима, слабом покривености здравственом заштитом и лошим изгледима за образовање. Смањује се и осјећање повјерења и националне припадности. Са ниским повјерењем у институције, ниским нивоом друштвеног повјерења и међуетничким браковима који остају ријетки, БиХ недостају капацитети да његује осјећаје заједништва и често не успијева да пригрли мањинске заједнице у друштву. Међуетничко насиље је и даље присутно као посљедица рата у Босни. Резултат је даља поларизација заједница а неким заједницама је потпуно онемогућено да политички учествују у доношењу одлука, једнаке економске прилике и просперитет, као и право на друштвени живот.

ГЛАВНИ НАЛАЗИ ИЗВЈЕШТАЈА (СМИСЛЕНОСТ И НАЛАЗИ)

БиХ је преузела значајне званичне обавезе које подржавају плурализам. Међутим, овај извјештај документује унутрашњу борбу у земљи да се поменуте обавезе пренесу из политике у праксу. Тиме што се привилегује расправа о етничким групама и конститутивним народима, у БиХ се промовише етничка припадност на уштрб идентификације грађана на државном нивоу. Као нежељену пољедицу видимо даље подјеле. Ово је парадоксално јер су политике заштите етничке припадности донешене ради заштите културних права и идентитета. Извјештај

укупно идентификује три препреке демократији и плурализму, а то су политизација етничких идентитета, висок ниво политичке корупције и економска нестабилност. Рјешавање ових питања ће вјероватно бити дугорочан, сложен процес, који ће захтијевати синергију између различитих друштвених, политичких и економских актера из БиХ и међународне заједнице.

Овај извјештај је прожет дуалношћу борбе која се у земљи одиграва. Док етнички проблеми заузимају средишње мјесто у БиХ, постоје други структурни изазови који ометају раст плурализма. Класне подјеле, појачано насиље међу групама, ограничена међугрупна солидарност и мобилизација, страначки интереси и дискриминација на основу расе, вјере, пола и сексуалности занемарују се у корист јачања конститутивних народа и њиховог приступа моћи. Штавише, због консолидације моћи у рукама етнонационалних елита које подстичу наративе о неповјерењу и анимозитету према другом, грађанима БиХ нису доступни многи традиционални политички алати за покретање промјена а који већ нису ограничени етничким подјелама, као што је случај са правом на глас и кандидатуру.

Све у свему, БиХ се бори са ниским осјећајем заједништва у цијелом друштву, посебно међу појединцима који се идентификују се као припадници маргинализованих или искључених заједница. Док су неки ставови изражени у јавној сфери, други се гуше. Како би се кренуло ка плуралистичком и инклузивнијем друштву, мјере против дубоко укоријењених друштвених, економских и политичких неједнакости могу истовремено омогућити једнаке прилике широм земље. Примјер БиХ показује да, иако су Дејтонски мировни споразум и механизми подјеле власти умањили могућности будућег насиља, подјела власти није исто што и једнакост нити ће бити док се сви облици различитости у друштву не сматрају легитимним и док се не уклоне све дискриминаторне структуре.

ПРЕПОРУКЕ

Препоруке Монитора одражавају оно на шта су стручњаци, активисти и заинтересоване стране тражили у Босни и Херцеговини и пружају неколико путева ка плурализму за земљу.

- Владини дужносници могу поставити позитиван преседан тако што ће изнаћи начина да укључе перспективе најугроженијих заједница у земљи, покрену друштвени дијалог мимо три конститутивна народа, и тиме адресирају неједнакости са којима се ове заједнице суочавају. Ова пракса би се касније могла користити за измјену етничке подјеле власти како би инклузивност у пракси била омогућена. Практично, ово би значило већу политичку, економску и социјалну подршку појединцима који се идентификују као Роми, транснационални мигранти и избјеглице, жене и ЛГБТКАИ+. Ова подршка се може обезбједити кроз механизме афирмативне акције и образовне иницијативе.
- Организације цивилног друштва могу помоћи у јачању инклузивних пракси тако што ће бити видљивији у процесу доношења одлука и заговарати успостављање образовних иницијатива о поштивању различитости.
- БиХ може урадити више на прикупљању података и инклузивним политикама како би боље захватила проблеме везане уз класу и транснационалне миграције. Без константног рада на бољим политикама, развоју механизма за праћење и прикупљање података о класним неједнакостима и миграцијама, три конститутивна народа ће наставити да доминирају процесом доношења одлука о политикама и пракси које ограничавају инклузију и видљивост оних који не припадају тим групама.

ПРОФИЛ ДРЖАВЕ

Као резултат тога, застоји у доношењу одлука су чести, а питања етничке припадности представљају доминантни друштвено-политички раскол.

Институционално, Босна и Херцеговина (БиХ) је најсложенија држава у Европи. Формално је успостављена Дејтонским мировним споразумом из 1995. године. Након више од три године неуспјелих преговора, преко 100.000 мртвих и око 2 милиона расељених, овим споразумом је окончан скоро четворогодишњи рат у БиХ (1992-95). Рат се водио између три главне етничке заједнице у земљи – Бошњака, Хрвата и Срба – које представљају три вјерске групе – муслимани, хришћани католици и православни хришћани. Споразум — којим су посредовале Сједињене Америчке Државе (САД) и имплементирала међународна заједница — конституисао је државу БиХ као консоцијацијску (етно-територијална подјела власти) демократију, те је цементирао и легитимизирао „плитки“ модел државе.¹

Дејтонски мировни споразум је замишљен тако да се прилагоди друштвено-политичким приликама а да истовремено очува суверенитет државе БиХ. Да би се остварили ови циљеви, Споразум је подјелио БиХ на два ентитета — Федерацију Босне и Херцеговине (ФБиХ), са 51 посто територије и насељену претежно Бошњацима и босанским Хрватима, и Републику Српску (РС), са 49 посто територије и насељену готово искључиво босанским Србима—и самоуправну административну јединицу, Брчко дистрикт. Ентитети су добили карактеристике држава – са развијеним институцијама, јасним границама и могућношћу да доносе одлуке – унутар сложеније државе. Ово је произвело замршен и вишеслојни систем управљања, укључујући три (ротирајућа) предсједника, механизме вета и заједничког одлучивања, велике коалиционе владе, аутономију подржавних јединица и пропорционалну заступљеност различитих заједница на свим нивоима власти. Као резултат тога, застоји у доношењу одлука су чести, а питања етничке припадности представљају доминантни друштвено-политички раскол.

Споразум је конципирао грађане БиХ као хомогене, укоријењене, антагонистичке и омеђене јединице које су „изазвале“ локалну културу насиља. Проблем са овом идеологијом „довољно плурализма“ је у томе што етницитету приступа као априорној организацији политичког дискурса и чини консоцијацијски модел подјеле власти и обиман међународни ангажман логичним и неопходним. Ова визија етничких народа укоријењених на етничким територијама противи се етно-политички испреплетеној историји БиХ. Штавише, генерише нефункционалну државу, замрзнути мир, економску девастацију и непрестано удаљавање етнички концептуализованих народа, лишених њихове грађанске идентификације на државном нивоу.²

Поред тога што је политички нефункционална, држава БиХ, са својом огромном бирократијом и замршеним, несинхронизованим законима, представља идеално тло за етнонационалистичке елите да испоље отворену корупцију. Ова широко распрострањена пракса наводи неке посматраче да тврде да је Босна најкорумпиранија земља у Европи и да је „заробљена држава“, у којој су „сви нивои власти и државне институције веома погођени корупцијом.“³ У (бившој) Источној Европи такви процеси се често схватају као нуспојаве „постсоцијалистичких транзиција“, а највидљивије се манифестују у брзоплетој и незаконитој приватизацији државних (раније друштвених) ресурса. Ова приватизација води централизацији богатства и моћи у рукама неколицине елита и лишавању јавности њиховог друштвеног власништва над ресурсима током социјализма.⁴ Као резултат тога, према Индексу људског развоја Програма за развој Уједињених нација (УНДП), БиХ је на 73. мјесту у свијету и један је од најмање развијених земаља у Европи.⁵ Надаље, у БиХ тренутно има преко 400.000 незапослених.⁶

Штавише, генерише нефункционалну државу, замрзнути мир, економску девастацију и непрестано удаљавање етнички концептуализованих народа, лишених њихове грађанске идентификације на државном нивоу.

Ово указује на све већи јаз између богатих и сиромашних, и истиче класу као важну нову идентитетску подјелу у БиХ.

Као резултат великих ратних разарања, послеријатног „дејтонског национализма“ и постсоцијалистичких економских диспаратета, држава непрестано губи своје грађане.⁷ Током 1991. године, непосредно прије почетка рата, у БиХ је живјело 4,4 милиона људи. Резултати првог послеријатног пописа, одржаног 2013. и 2014. године⁸ показују да у БиХ живи 3,5 милиона људи. За већину грађана БиХ, склоп послеријатне нефункционалне државе, екстремни нивои корупције и стална незапосленост резултирају разочарањем и пољуљаном вјером у будућност. Сходно томе, многи одлучују да напусте државу и замишљају своју будућност негдје другдје, посебно они млади и способни, што доприноси ионако великој босанској дијаспори.

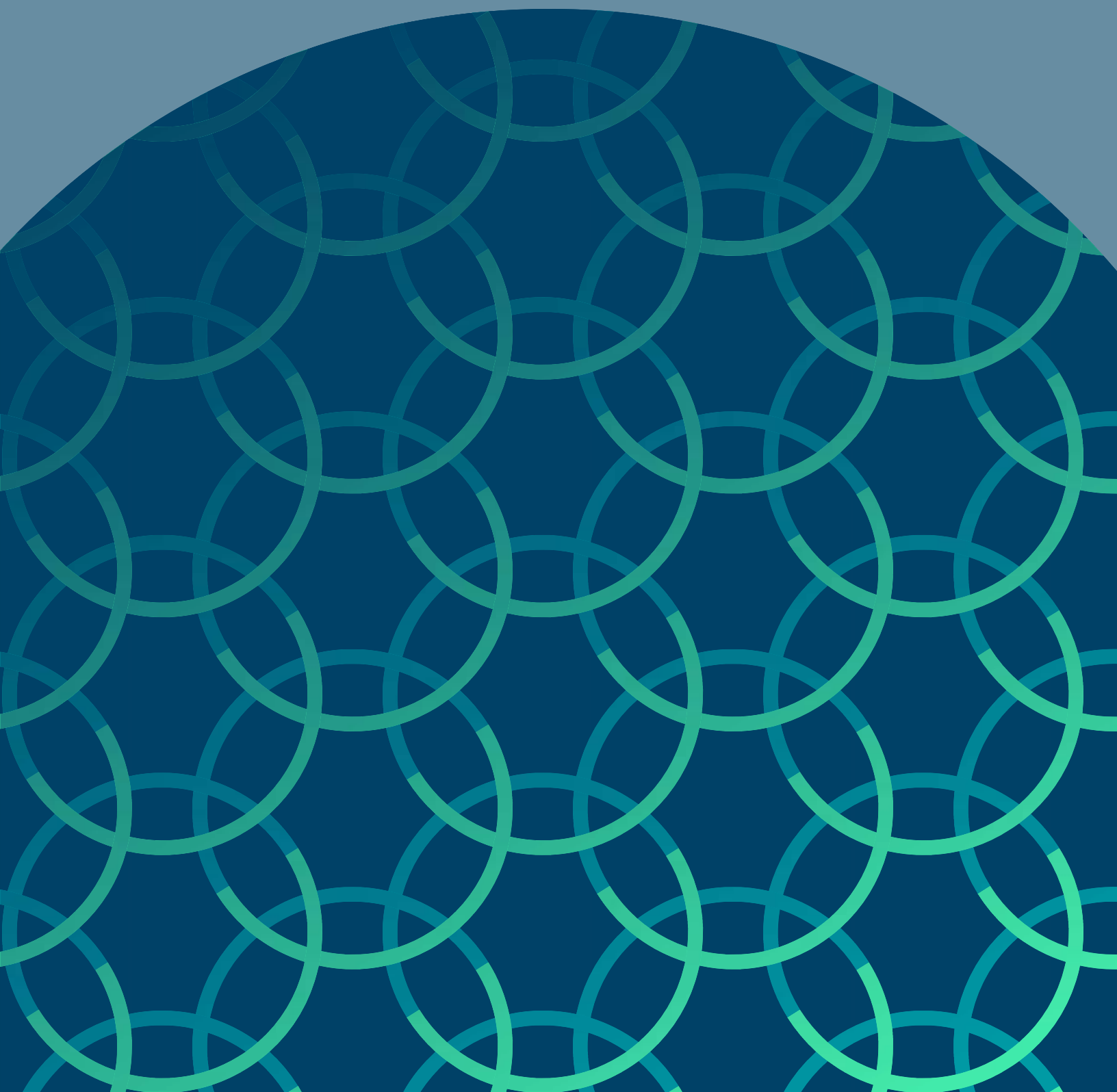
БиХ има дијаспору од око 2 милиона људи, који живе углавном у САД-у, Уједињеном Краљевству, Канади, Њемачкој, Шведској, Аустралији и Аустрији. Дијаспора је састављена од историјских емиграната који су побјегли из Аустроугарске империје у деветнаестом вијеку; економски емигранти који су напустили социјалистичку Југославију у потрази за послом; избјеглице које су побјегле од сукоба у Босни 1990-их; и недавно, егзодус младих људи у потрази за бољим животом негдје другдје. Транснационалне везе између резидентног становништва и дијаспоре су јаке. Дознаке чине између 10 и 17 посто БДП-а земље од раних 2000-их.⁹

Photo: Shutterstock/Fotokon

Питања различитости и плурализма у овој етнички подјеленој држави додатно су закомпликована традиционалним културним и структуралним нормама, које жене и ЛГБТК+ заједнице често склањају од јавног живота и руководећих позиција. Поред тога, БиХ је од 2015. године „критична тачка“ на мигрантској рути ка Европској унији (ЕУ). Процјењује се да је 75.000 миграната прешло преко територије државе стварајући нове облике искључености, солидарности и економске пропасти. Овај нови феномен је важан за разумијевање нових артикулација различитости и плурализма у БиХ. Међутим, подаци који се односе на транснационалне миграције су спорадични, анегдотски и често неадекватни, што чини овај тип разноликости тешким за мјерење. У оним случајевима када су подаци превише неујерљиви или ограничени, овај индикатор је остављен празан у извјештају.

I. ПРАВНЕ ОБАВЕЗЕ

1. МЕЂУНАРОДНЕ ОБАВЕЗЕ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 7

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 7

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 7

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 6

БиХ је потписница бројних међународних, националних и регионалних споразума и инструмената за заштиту људских права и основних слобода, као и механизма за заштиту права мањина,¹⁰ жене и дјеце. Ови правни инструменти и споразуми су уграђени у институционалну поставку земље и имају различиту тежину у смислу обезбјеђивања једнакости свим грађанима. Надаље, БиХ је усвојила неке од ових инструмената кроз државну сукцесију. Неки су укоријењени у њено уставно уређење кроз Дејтонски мировни споразум, а другима се приступило у периоду након стицања независности.

Анекс I Дејтонског мировног споразума наводи следеће међународне инструменте о људским правима који ће се примјењивати у земљи (уз накнадно приступање протоколу):

- Конвенција о превенцији и кажњавању злочина геноцида из 1948. (страна од 29. децембра 1992. по државној сукцесији).
- Женевске конвенције I–IV из 1949. о заштити жртава рата и Женевски протоколи I–II из 1977. уз њих (страна од 31. децембра 1992., сукцесијом државе).
- Конвенција из 1951. о статусу избјеглица и Протокол из 1966. (страна од 1. септембра 1993. године, сукцесијом државе).
- Конвенција о држављанству удатих жена из 1957. (странка од 1. септембра 1993. по државној сукцесији).
- Конвенција о смањењу апатридије из 1961. (страна од приступања 13. децембра 1996.).
- Међународна конвенција о елиминацији свих облика расне дискриминације из 1965. (страна од 16. јула 1993. године, сукцесијом државе).
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. (страна од 1. септембра 1993., по државној сукцесији), укључујући његов Први (потписан и ратификован 1. марта 1995.) и Други (потписан 7. септембра 2000.; ратификован 1. марта 2001.), опциони протокол.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима из 1966. (страна од 1. септембра 1993., по државној сукцесији) и његов Опциони протокол (потписан 12. јула 2010.; ратификован 18. јануара 2012.) који нуди механизме појединачне жалбе и упите.

- Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена из 1979. (страна од 1. септембра 1993. године, сукцесијом државе), као и Опциони протокол (потписан 7. септембра 2000.; ратификован 4. септембра 2002.)

Иако у БиХ постоје бројни инструменти људских права који штите социо-културна, економска и права миграната, посебности уставног уређења земље стварају асиметрију права између припадника конститутивних народа и других етнорелигијских заједница (као што су Јевреји и Роми) и други идентитети (као што су жене, дјеца, ЛГБТК+ популација, избјеглице, мигранти и сиромашни) са друге стране.

- Конвенција против тортуре и других окрутних, нељудских или понижавајућих казни или поступака из 1984. године (страна од 1. септембра 1993. по државној сукцесији), као и Опциони протокол (потписан 7. децембра 2007.; ратификован 24. октобра 2008.)
- Европска конвенција о превенцији тортуре и нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања из 1987. (потписана и ратификована 7. септембра 2002.)
- Конвенција о правима детета из 1989. (страна од 1. септембра 1993., по државној сукцесији), укључујући њен Опциони протокол о учешћу дјеце у оружаним сукобима (потписана 7. септембра 2000.; ратификована 10. октобра 2003); Опциони протокол уз Конвенцију о трговини дјецом, дјечијој проституцији и дјечијој порнографији (потписан 7. септембра 2000.; ратификован 4. септембра 2002.) и Опциони протокол о поступку комуникације (потписан 11. јула 2017; ратификован 17. маја 2018.)
- Међународна конвенција о заштити права свих радника миграната и чланова њихових породица из 1990. (приступљено 13. децембра 1996.)
- Европска повеља о регионалним или мањинским језицима из 1992. (потписана 7. септембра 2005.; ратификована 21. септембра 2010.)¹¹
- Оквирна конвенција за заштиту националних мањина из 1994. (потписана и ратификована 24. фебруара 2000.)

Други релевантни међународни инструменти о људским правима у којима је Босна и Херцеговина потписница укључују следеће:

- Европска конвенција о људским правима (ратификована 12. јула 2002.) (Конвенција је дијелом уставног уређења земље и има предност над свим законима у БиХ.)¹²
- Конвенција о правима особа са инвалидитетом (потписана 29. јула 2009.; ратификована 12. марта 2010.), укључујући њен Опциони протокол (потписан 29. јула 2009.; ратификован 12. марта 2010.)
- Ревидирана европска социјална повеља (ратификована 7. октобра 2008.). Прихваћен је 51 од 98 параграфа.¹³

Иако у БиХ постоје бројни инструменти људских права који штите социо-културна, економска и права миграната, посебности уставног уређења земље стварају асиметрију права између припадника конститутивних народа и других етнорелигијских заједница (као што су Јевреји и Роми) и други идентитети (као што су жене, дјеца, ЛГБТК+ популација, избјеглице, мигранти и сиромашни) са друге стране. Неадекватност уставног оквира земље да осигура једнакост права посебно је видљива у пресуди Европског суда за људска права (ЕСЉП) Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине.¹⁴ Овом пресудом из 2009. године прописано је да уставна уређења у вези са Домом народа и Предсједништвом Босне и Херцеговине (по којој се може бирати само припадник три конститутивна народа) представљају кршење Члана 14. Европске конвенције о људским правима (ЕКЉП) у вези са Чланом 3. (Протокол 1) и Чланом 1. (Протокол 12), тим редом. Уставне реформе су у застоју од пресуде.

Периодични извјештаји о БиХ од стране Одбора за економска, социјална и културна права,¹⁵ Национални извјештај Савјету за људска права (УНСЉП)¹⁶ и сви извјештаји осталим надзорним

тијелима указују на сложеност политичке и правне ситуације у земљи. Све у свему, извјештаји наглашавају да је дошло до „одређеног напретка“ — који се углавном може приписати ратификацији међународних и усвајању националних правних инструмената — посебно у погледу родне равноправности, грађанског друштва, људских права и слободе говора. Поред тога, методологију извјештавања о људским правима је 2018. године одобрило Вијеће министара БиХ, након ранијих препорука УНСЛП-а. Извјештаји указују на недостатак систематских података као једну од кључних препрека у праћењу имплементације међународних обавеза БиХ.

Везано за транснационалне миграције, као дио процеса либерализације визног режима, БиХ је 2007. године потписала Споразум са Европском заједницом о реадмисији лица која неовлаштено бораве на територији ЕУ.¹⁷ Споразум подразумева могућност да држава чланица ЕУ врати мигранта из треће земље који је прошао кроз БиХ у земљу поријекла. Неколико додатних споразума су у току због тренутне мигрантске кризе у БиХ. Питања везана за повратак и реадмисију у БиХ су сложена и проблематична, углавном због неадекватно формулисаних клаузула и процедура. Земља се суочава са додатним притисцима јер дијели спољну границу ЕУ са Хрватском.¹⁸

2. НАЦИОНАЛНЕ ОБАВЕЗЕ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 5

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 5

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 5

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 5

Споразум је такође уградио механизме за заштиту људских права у БиХ, и загарантовао права избјеглицама и права на повратак особама које су побјегле од рата 1992-95.

Дејтонски мировни споразум окончао је сукоб у БиХ и обезбједио уставни оквир за земљу.¹⁹ Споразум је такође уградио механизме за заштиту људских права у БиХ, и загарантовао права избјеглицама и права на повратак особама које су побјегле од рата 1992-95.

Европска конвенција о људским правима (ЕКЉП) Вијећа Европе је саставни дио уставног уређења БиХ, а норме Конвенције имају предност над свим домаћим законима. Чланом 2.3 Устава набрајају се права и слободе из Конвенције која су директно примјенљива у контексту БиХ. То укључује сљедеће:

- Право на живот.
- Право да не будете подвргнути мучењу или нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању.
- Право да се не буде у ропству или да се не обавља принудни или обавезни рад.
- Право на слободу и безбједност личности.
- Право на правично суђење у грађанским и кривичним парницама и друга права у вези са кривичним поступком.

Међутим, уставна заштита и расподјела моћи између три конститутивна народа довела је до тога да права етничких група имају предност над осталим колективним и индивидуалним правима.

- Право на приватни и породични живот, дом и комуникацију.
- Слобода мисли, савјести и вјероисповијести.
- Слобода изражавања.
- Слобода мирног окупљања и слобода удруживања са другима.
- Право на склапање брака и оснивање породице.
- Право на имовину.
- Право на образовање.
- Право на слободу кретања и боравка.

Међутим, уставна заштита и расподјела моћи између три конститутивна народа довела је до тога да права етничких група имају предност над осталим колективним и индивидуалним правима. На примјер, сви грађани БиХ који не спадају у етнонационалну матрицу Бошњак-Хрват-Србин или се не идентификују као такви, службено се означавају као „Остали“.

Док је дискриминација у БиХ забрањена Уставом (укључујући ентитетске и кантоналне уставе и Статут Брчко дистрикта БиХ), међународним конвенцијама и домаћим законодавством, пресуда Европског суда за људска права у случају Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине из 2009²⁰ је потврдила да је модел подјеле власти примјењен у земљи дискриминаторски према неконститутивним народима (тј. националним и етничким мањинама).²¹

Закон о равноправности полова БиХ гарантује равноправност полова свима у свим сферама друштва, укључујући образовање, економију, запошљавање и рад, социјалну и здравствену заштиту, спорт, културу, јавни живот и медије. Влада на државном нивоу је усвојила Акциони план родне равноправности, као и друге инструменте који гарантују равноправност жена, као што је Стратегија за превенцију и борбу против насиља у породици из 2009. године (2009-2011). Међутим, од 2021. године не постоје систематски подаци и анализа родно заснованог насиља и насиља у породици.

Говор мржње је забрањен и криминализован на свим нивоима власти: на државном (Кривични закон БиХ, Члан 145.а), на нивоу ентитета (Кривични закон ФБиХ, Члан 163. и 363.а) и Кривични закон РС, Члан 294.а) и у Брчко дистрикту (Кривични закон БД, Члан 2., 49., 160., 357.).²² Осим тога, Закон о забрани дискриминације усвојила је Парламентарна скупштина БиХ 2009. године, а измијењен је и допуњен 2016. године.²³ Закон има за циљ јачање механизма БиХ који су осмишљени за борбу против дискриминације, посебно особа из угрожених друштвених категорија.²⁴ Надаље, закон обавезује Министарство за људска права и избјеглице да у року од 90 дана од дана доношења закона донесе правилник о испитивању случајева дискриминације у БиХ.²⁵ Међутим, ни Институција омбудсмана за људска права БиХ ни Министарство за људска права и избјеглице БиХ нису прикупили много података о овој теми, чиме дефакто нису испунили своје надзорне надлежности.

Статус транснационалних миграната у БиХ регулисан је Законом о азилу из 2016. године, који тражиоцима азила гарантује право на законити боравак док је захтјев у поступку. Поред тога, права транснационалних миграната обухватају забрану враћања, смјештај у центре за

Укратко, иако уставно уређење БиХ укључује неке од најнапреднијих међународних инструмената за заштиту људских права, недостаци консоцијацијског система се манифестују као главни проблеми људских права у земљи.

тражиоце азила или на регистрованој приватној адреси, право на информације о статусу свог захтјева, примарну здравствену заштиту, образовање, бесплатну правну помоћ, основну социјалну помоћ и запошљавање уколико одлука о тужбеном захтјеву није донесена у року од девет мјесеци од дана подношења пријаве.²⁶ Након добијања права на субвенцијарну заштиту, појединци добијају обновљиву једногодишњу дозволу, право на спајање породица и њихова права на социјалну скрб, образовање, здравствену заштиту и запошљавање изједначавају се са правима грађана БиХ.²⁷ Штавише, појединци који су признати као избјеглице такође могу да имају користи од ових права и добијају трогодишњу боравишну дозволу и право да поднесу захтјев за међународну путну исправу.²⁸ И поред постојања релевантног законског оквира, тражиоци азила имају потешкоћа у остваривању својих права због гломазних бирократских процедура.²⁹

Укратко, иако уставно уређење БиХ укључује неке од најнапреднијих међународних инструмената за заштиту људских права, недостаци консоцијацијског система се манифестују као главни проблеми људских права у земљи.³⁰ Штавише, велики правни и институционални фокус на препознавање и заштиту етнокултурног идентитета учинио је друге облике групне идентификације, дискриминације и искључености или секундарним (као што је род) или углавном невидљивим (као што су класне разлике и транснационалне миграције).

3. ИНКЛУЗИВНО ДРЖАВЉАНСТВО

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 6

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 5

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 7

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 5

Члан 1.(7) Устава БиХ садржи опсежну одредбу за регулисање држављанства.³¹ Важан аспект ове одредбе је изричита забрана произвољног лишавања држављанства на основу „пола, расе, боје коже, језика, вјере, политичког или другог мишљења, националног или социјалног поријекла, повезаности са националном мањином, имовином, рођењем или другим статусом.“³²

Као и у многим другим федерално уређеним државама, држављанство БиХ је двостепено. Члан 1.(7) Устава прописује да „постоји држављанство Босне и Херцеговине, које ће регулисати Парламентарна скупштина, и држављанство сваког ентитета, које ће регулисати сваки ентитет.“³³ Иако ова чињеница одражава механизме подјеле власти који су кориштени да се заустави рат у БиХ, сложен однос између ентитетског и државног држављанства гдје је правни примат нејасан доводи неке групе у опасност од искључивања.³⁴ На примјер, регулисање држављанства је у државној надлежности, али је издавање пасоша регулисано на ентитетском нивоу, осим ако грађанин не поседује пасош који је издао његов ентитет.³⁵ Као резултат тога, грађани аутономног Брчко дистрикта доведени су у парадоксалну ситуацију, гдје су приморани да се изјасне о припадности било којем ентитету како би остварили право на држављанство.³⁶ Штавише, чак и у случају „мањина“ (као што су Јевреји или Роми) које имају право на државно и ентитетско држављанство, али нису припадници једне од три конститутивне етничке групе (Бошњака, Хрвата, Срба), она су лишена одређених политичких права.

Иако ова чињеница одражава механизме подјеле власти који су кориштени да се заустави рат у БиХ, сложен однос између ентитетског и државног држављанства гдје је правни примат нејасан доводи неке групе у опасност од искључивања.

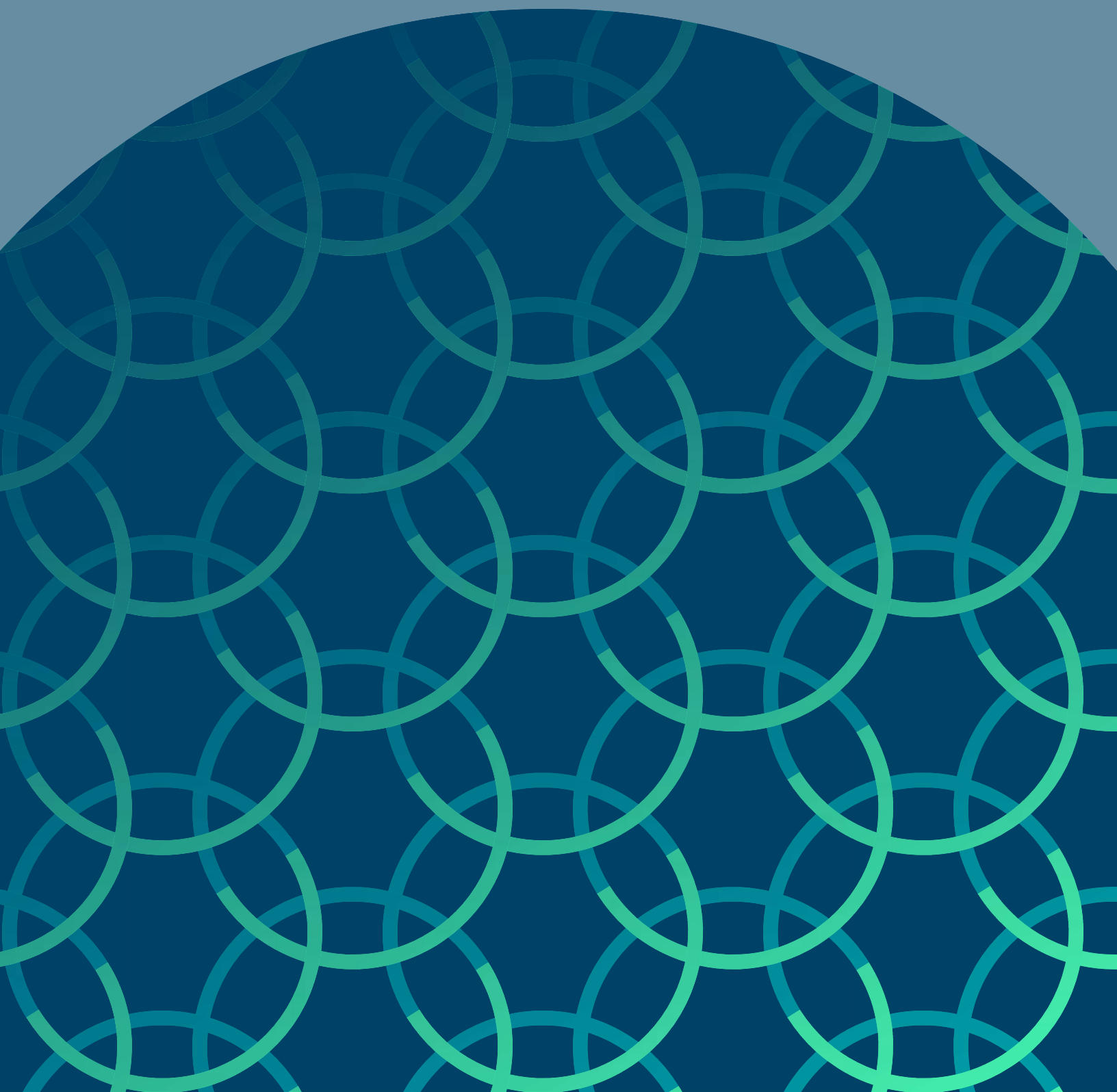
Ово укључује могућност да се кандидују за највише државне функције које су резервисане за чланове конститутивних заједница.

Штавише, упркос постојању држављанства на државном нивоу (регулисано Законом о држављанству из 1999. године), ентитетски закони о држављанству регулишу законодавство о држављанству попут независних држава и нису усклађени ни један са другим ни са државним законодавством. Иако не постоје значајна одступања у вези са приписивањем држављанства по праву рођења (доминантни *ius sanguinis*, са *ius soli* пријавом за апатриде, непознато родитељство и напуштена новорођенчад), услови натурализације се значајно разликују. На примјер, Закон о држављанству Босне и Херцеговине из 1999. године захтијева законити боравак од осам година на територији државе ради натурализације. Закон о држављанству Републике Српске из 1999. године поставља додатни услов да ће лице бити натурализовано ако је провело пет од осам година на територији Републике Српске.³⁷ Закон о држављанству Федерације Босне и Херцеговине из 2001. прописује боравак у том ентитету двије године прије подношења захтјева за натурализацију. Ово представља значајне препреке странцима који траже натурализацију ако мијењају мјесто боравака унутар државе. На примјер, ако је особа провела осам година у БиХ – прве четири у Федерацији БиХ, а посљедње четири у РС – не би се квалификовала за натурализацију јер, упркос испуњавању услова на државном нивоу, не би испунила услове специфичне за ентитет.

Двојно држављанство није дозвољено за новозапримљене захтјеве, осим ако лице није добило држављанство по основу националног интереса или ако постоји заједнички договор између БиХ и друге земље.³⁸ Од 2021. године такви билатерални споразуми постоје са Хрватском, Србијом и Шведском. Члан 17. Закона о држављанству из 1999. такође предвиђа аутоматски губитак држављанства БиХ након добровољне натурализације у другој земљи.³⁹ Међутим, у пракси, непостојање механизма размјене и заштите података указује на то да босанске власти у великој мјери толеришу двојно држављанство исељеника за дијаспору која шаље дознаке.⁴⁰

Коначно, суочен са ескалирајућом мигрантском кризом и хуманитарном катастрофом на балканској мигрантској рути, Дом народа је 9. фебруара 2016. године усвојио Закон о азилу који дефинише заштиту за тражиоце азила и избјеглице. Отприлике 75.000 избјеглица, тражилаца азила и миграната је прошло кроз БиХ од почетка 2018. Само мали проценат остаје у земљи да затражи азил, док већина покушава доћи до западне Европе. Мали број оних који су се одлучили да остану имају право на законске слободе загарантоване Законом из 2016. године, укључујући право да „не буду присилно уклоњени или враћени у земљу у којој би његов/њен живот или слобода били угрожени“ (Члан 6. (1)); право на забрану протјеривања прописано чланом 6. став 2. Закона; право да не буде дискриминисан по било ком основу прописаном Законом о забрани дискриминације и право на слободу кретања (Члан 10., ст. 1).⁴¹

II. ПРАКСЕ

4. ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА ПОЛИТИКЕ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 4

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 3

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 3

Упркос овим институционалним и правним промоцијама плурализма, етничке подјеле и консоцијацијски систем који их одржава, остају доминантни аспект политичког, друштвеног и економског живота у БиХ.

БиХ има бројне агенције и иницијативе које његују различитост и плурализам, као што су Агенција за равноправност полова, Вијеће Рома, Вијеће особа са инвалидитетом, Вијеће за дјецу и младе, као и Комисија за односе с вјерским заједницама. Парламентарна скупштина БиХ има Савјет за националне мањине као савјетодавно тијело. Надаље, Међурелигијско вијеће БиХ је форум за дијалог за четири главне вјерске заједнице у земљи. Коначно, Оперативна стратегија Институције омбудсмана за људска права Босне и Херцеговине за период 2016. – 2021. укључује одређење за плурализам,⁴² заштиту и унапређење вјерских права и слобода, права мањина, економска, социјална и културна права, као и родну равноправност и права сексуалних мањина (буџет институције је прогресивно повећан за 30 посто током пет година, што указује на раст).⁴³

Упркос овим институционалним и правним промоцијама плурализма, етничке подјеле и консоцијацијски систем који их одржава, остају доминантни аспект политичког, друштвеног и економског живота у БиХ. Један значајан изузетак је Брчко дистрикт, мултиетнички простор гдје становништво чини 24,36 посто Бошњака, 34,58 посто Срба и 20,66 посто Хрвата. Брчко дистриктом се скоро у потпуности управља путем локалне администрације, има своје правосуђе, здравствени и образовни систем. Унутрашња управа је уређена на начин да се различите етничке заједнице мијешају у различитим сегментима друштвено-политичког живота, што је ријетка појава у остатку земље. Представници различитих политичких и етничких заједница имају високе позиције у локалној власти.⁴⁴ Штавише, за разлику од остатка БиХ, гдје су школски програми различити за различите етничке заједнице (дакле, школе су често подјелене, а учионице одвојене), у Брчко дистрикту постоји јединствен наставни план и програм. Док је самоуправа Брчко дистрикта позитиван примјер плурализма, чак и у овом дијелу земље сам систем ствара етничке подјеле. Један примјер је питање држављанства, гдје се од појединаца захтијева да се изјасне о свом ентитету, а тиме индиректно, о етничкој припадности.⁴⁵

Етничке елите имају упориште у политичкој, институционалној и економској моћи, коју задржавају кроз посвећеност својим бирачима као и у одређеној мјери – у дискурсу, али не у пракси – различитостима и плурализму. Ово је довело до њиховог трајног политичког и економског капитализирања на рачун „обичних“ људи, од којих многи тону у сиромаштво. Постојећа социјална заштита је недовољна да одговори на растуће сиромаштво у држави. БиХ је шеста најсиромашнија земља у Европи,⁴⁶ а 2015. године је стопа сиромаштва износила 16,9 посто.⁴⁷ Мјесечни праг ризика од пада у сиромаштво у БиХ су примања у висини од 104,60 €.⁴⁸

Уставна категорија „Остали“ (сви осим конститутивних народа) обједињује 17 признатих националних мањина и укључује особе које припадају другим националним, етничким, вјерским и језичким групама, као и оне који се идентификују са више од једне етничке групе, оне чији је идентитет грађански, и оне који се идентификују са БиХ у цијелини. Појединци који се називају „Осталим“ обично доживљавају ову ознаку као понижавајућу и сматрају да је подложна злоупотребама у пракси.⁴⁹

Један позитиван примјер инклузије миграната је школовање—током школске 2019/20., 402 мигранатске дјеце, која су због немогућности транзита запела у сјеверозападној Босни, похађало је локалне школе и завршило своје разреде.

Међународне обавезе везане за родну равноправност поштују се на декларативном нивоу. Политичко учешће жена у управљању је ниско (између 4 и 23 посто), упркос томе што жене чине већину бирачког тијела.⁵⁰ Законски оквир за равноправност жена у економском животу постоји; међутим, због постојећих родних стереотипа дискриминаторне праксе и даље постоје, посебно у руралним подручјима.⁵¹

Припадници ромске заједнице у БиХ и даље се суочавају са дискриминацијом приликом приступа запошљавању, здравственим услугама, високом образовању и становању. Постигнут је одређени напредак у издавању личних докумената Ромима и повећању уписа зносила 16,9 посто.⁵² Мјесечни праг ризика од пада у сиромаштво у БиХ су примања у висини од 104,60 €.⁵³

Уставна категорија „Остали“ (сви осим конститутивних народа) обједињује 17 признатих националних мањина и укључује особе које припадају другим националним, етничким, вјерским и језичким групама, као и оне који се идентификују са више од једне етничке групе, оне чији је идентитет грађански, и оне који се идентификују са БиХ у цијелини. Појединци који се називају „Осталим“ обично доживљавају ову ознаку као понижавајућу и сматрају да је подложна злоупотребама у пракси.⁵⁴

Међународне обавезе везане за родну равноправност поштују се на декларативном нивоу. Политичко учешће жена у управљању је ниско (између 4 и 23 посто), упркос томе што жене чине већину бирачког тијела.⁵⁵ Законски оквир за равноправност жена у економском животу постоји; међутим, због постојећих родних стереотипа дискриминаторне праксе и даље постоје, посебно у руралним подручјима.⁵⁶

Припадници ромске заједнице у БиХ и даље се суочавају са дискриминацијом приликом приступа запошљавању, здравственим услугама, високом образовању и становању. Постигнут је одређени напредак у издавању личних докумената Ромима и повећању уписа ромске дјеце у школе. Упркос томе, и даље се пријављују високе стопе напуштања школовања, а многи Роми и даље живе у сегрегацији, у тешким животним условима.⁵⁷

Транснационални мигранти са Блиског истока, јужне Азије и сјеверне Африке, упркос томе што су заштићени међународним и националним законима, често су дискриминисани у пракси. У хладној зими 2021. године, стотине миграната је било заглављено у отвореном кампу „Липа“ на сјеверозападу БиХ. То је довело до хуманитарне катастрофе.⁵⁸ Истовремено, многи локални политичари, обични грађани и неки критички оријентисани гласови из ЕУ, оптужили су европске државе да доприносе проблемима миграната. ЕУ забрањује мигрантима прелазак у ЕУ, а хрватска полиција у име ЕУ често илегално и насилно враћа мигранте који пређу на њену територију из БиХ.⁵⁹ Право миграната на слободу кретања у БиХ је ограничено, али мање него у оближњим земљама ЕУ, као што су Хрватска, Италија и Словенија, гдје су, за разлику од БиХ, мигранти невидљиви на улицама – умјесто тога, држе их у притворским центрима. Један позитиван примјер инклузије миграната је школовање—током школске 2019/20., 402 мигранатске дјеце, која су због немогућности транзита запела у сјеверозападној Босни, похађало је локалне школе и завршило своје разреде. Иако је било извјештаја о негодовању против укључивања мигранатске дјеце у босанске учионице, већина ученика, наставника и шире заједнице су прихватили њихово укључивање.⁶⁰

5. ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 5

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 5

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 5

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 3

Подаци засновани на трендовима запошљавања у БиХ показују да жене немају једнаке могућности на тржишту рада као мушкарци.

Агенција за статистику Босне и Херцеговине нуди поуздане и актуелне податке о системским групним неједнакостима.⁶¹ Агенција издаје годишњу брошуру „БиХ у бројевима“ у којој су представљени основни подаци о демографији и низ социо-економских индикатора, разврстани по spolu, старосној доби, али не и етничкој припадности, статусу мањине или урбано-руралној подјели. Два пута годишње излази публикација “Жене и мушкарци у БиХ” која нуди информације о учешћу жена у различитим сегментима друштвеног, економског и политичког живота, укључујући управу, менаџмент и образовање. Агенција такође нуди посебне публикације о демографији, пољопривреди, економији и науци и технологији, из којих се такође дају извући подаци о различитим аспектима плурализма.

Данас су подаци далеко доступнији и мање политички контроверзни него у послјератном периоду. Између 1991. и 2013. године у земљи није обављен попис становништва.⁶² Организација пописа је била политички спорно и веома осјетљиво питање, јер је подјела земље Дејтонским споразумом извршена с обзиром на претпостављени етно-религијски састав пописа из 1991. године. Исход овако политички деликатне ситуације није само одгађање пописа до октобра 2013. године, већ и одложено објављивање резултата (Завод за статистику Републике Српске је оспорио попис, противећи се укључивању привремених становника у резултате). Резултати су коначно објављени у јуну 2016, уз приговоре политичких елита босанских Срба.⁶³

Иако је ова агенција кључни статистички уред на државном нивоу, ентитети имају и своје заводе за статистику: Федерални завод за статистику Федерације БиХ⁶⁴ и Републички Иако је ова агенција кључни статистички уред на државном нивоу, ентитети имају и своје заводе за статистику: Федерални завод за статистику Федерације БиХ⁶⁵ и Републички завод за статистику Републике Српске.⁶⁶ Ентитетски заводи за статистику издају мјесечне билтене, као и статистичке годишњаке о развоју различитих друштвених сегмената, разврстани према старости, полу и, за неке показатеље, етничком саставу и религији.

Постоје и полугодишње публикације посвећене родним питањима. Подаци засновани на трендовима запошљавања у БиХ показују да жене немају једнаке могућности на тржишту рада као мушкарци.⁶⁷ Ово је делимично због смањења државних социјалних услуга у постсоцијализму и свеприсутних културних норми које бригу о дјечи и старима додјељују женама. Родни јаз у платама у БиХ је најгори у Европи, при чему жене зарађују само 54 посто онога што мушкарци зарађују.^{68, 69}

Поред рода, у БиХ је у посљедњих 20 година проведено неколико студија сиромаштва и неједнакости. Прва процјена направљена је 2001. године у оквиру Анкете о мјерењу животног стандарда Свјетске банке. Истраживањем су добијени основни статистички подаци о становништву БиХ у смислу величине, социо-демографске структуре, животног стандарда, запослености и неколико других индикатора.⁷⁰ Према анкетама о потрошњи домаћинства спроведеним 2007., 2011. и 2015. године, показало се да земља има висок ниво сиромаштва

и неједнакости у приходима, гдје су приходи 20 посто најбогатијих грађана били 20 пута већи од прихода 20 посто најсиромашнијих.⁷¹

Што се тиче ситуације избјеглица и транснационалних миграната, постоје само спорадична независна истраживања која циљају на одређене заједнице или питања. Примјери укључују УН-ов Извјештај о почетној брзој процјени за више кластера/сектора,⁷² извјештај Свјетске здравствене организације (СЗО)⁷³ и извјештај Организације за европску безбједност и сарадњу (ОЕБС),⁷⁴ све представљају *ad hoc* процјене ситуације миграната у БиХ.

Поред званичних статистичких података, постоје и други међународни и домаћи пројекти који доприносе укупној структури података у БиХ. Треба истаћи активност Подршке праћењу и евалуацији⁷⁵ коју је основала Америчка агенција за међународни развој (УСАИД) у БиХ нуди низ података који се односе на друштвене, политичке и економске аспекте БиХ друштва. УСАИД објављује родне анализе, као и циљане податке о запошљавању, учешћу и образовању младих. Подаци о економској неједнакости могу се одвојити од скупова података које прикупља канцеларија Међународне организације за миграције (ИОМ) у Босни (с обзиром на миграције и дијаспору), као и Централна банка БиХ. Организације као што је фондација Фридрих Еберт⁷⁶ спроводи повремена истраживања о јавном мнијењу, циљајући на специфичне заједнице као што су жене и млади.

Све у свему, количина доступних података о неједнакостима у БиХ значајно се повећала током протекле деценије. Ипак, неке локалне заједнице оспоравају кључне аспекте података који се односе на етнорелигијски састав. Мјерења која врше међународне организације дају структурираније податке. Међутим, они не нуде довољно информација за детаљније лонгитудиналне анализе.

6. ТРАЖЕЊЕ И ОСПОРАВАЊЕ ПРАВА ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 5

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 5

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 5

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 4

Уставни дизајн БиХ етнификује тражење права и опструира међугрупну солидарност и мобилизацију изван етничких категорија.

Процес подношења захтјева у БиХ организован је кроз низ институционалних механизма који постоје на нивоу државе, ентитета и Брчко дистрикта. Члан 3.(и) Устава гарантује слободу окупљања. Међутим, унутрашњи послови су делегирани ентитетским и кантоналним владама, које дефинишу аспекте имплементације слободе окупљања у смислу простора, броја људи који се могу окупити, као и мјера јавне сигурности које треба усвојити и процедура које треба поштовати за протесте и окупљања. Примјери таквог унутаргрупног изношења захтјева укључују протест ратних ветерана из 2014. у главном граду Републике Српске, Бањој Луци, тражећи бољу социјалну заштиту и протесте у Сарајеву 2012. године против анти-исламског филма.⁷⁷

Уставни дизајн БиХ етнификује тражење права и опструира међугрупну солидарност и мобилизацију изван етничких категорија.⁷⁸ Стога су примјери друштвено-политичке мобилизације изван етничких категорија ријетки.⁷⁹ Примјери који постоје укључују „Беболуцију“ из 2013.

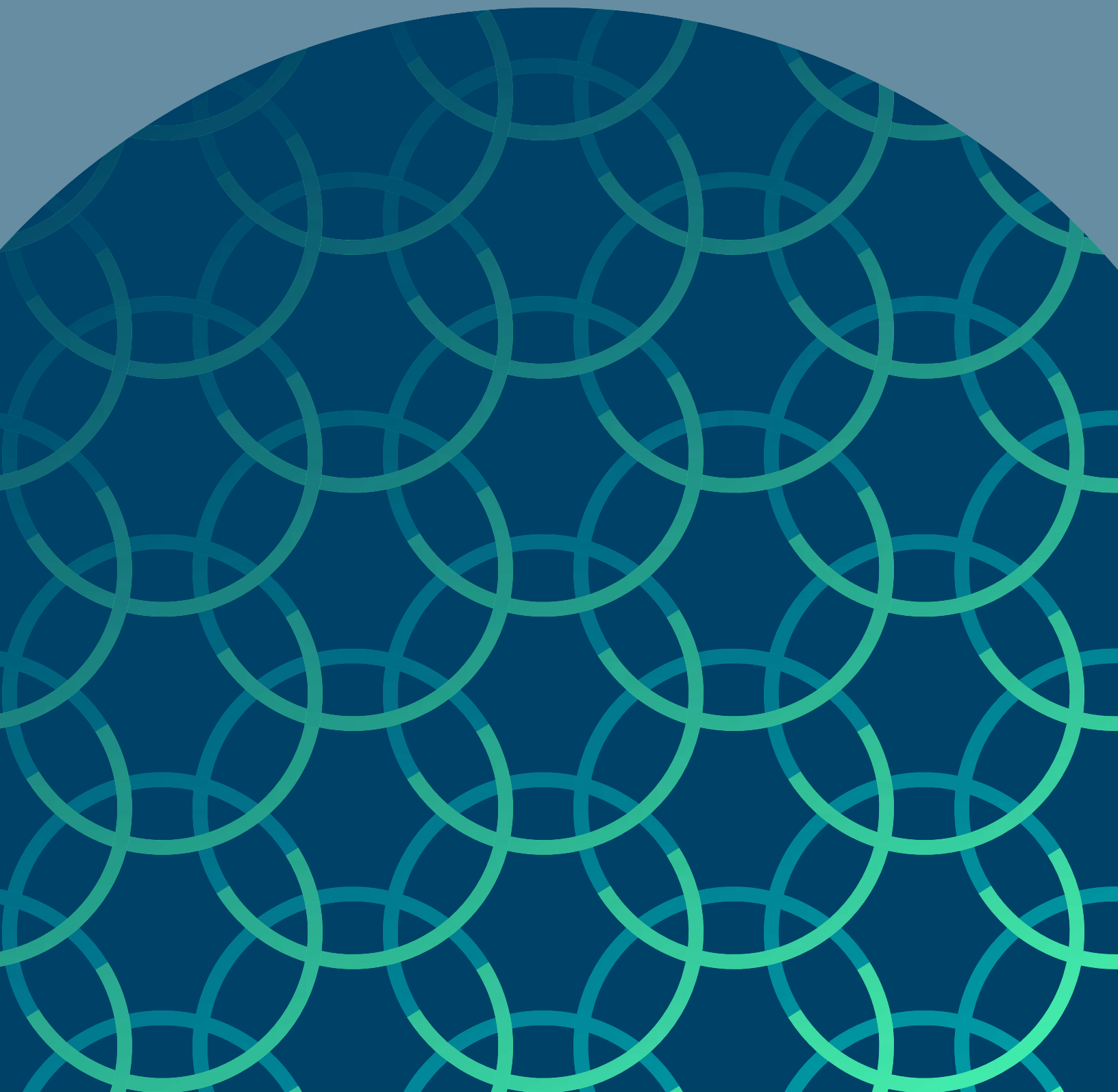
– протест је захватио цијелу земљу захтијевајући да сва дјеца добију јединствени матични број грађана (ЈМБГ). Грађани БиХ су неколико мјесеци протестовали због неспособности политичких елита у земљи да регулишу додјелу ЈМБГ-а. Окидач за протест била је несрећна смрт дјевојчице, чије рођење – у недостатку закона ЈМБГ – није могло бити регистровано на вријеме да би се лијечила у иностранству. У овој ријеткој прилици, друштвено-политичка мобилизација извела је демонстранте различитих етничких позадина на улице. Међутим, протести нису много постигли, поготово што нису привукли подршку међународних елита, нити етничких, политичких и интелектуалних елита у земљи. Штавише, ови протести су одржавани у урбаном, средњекласним центрима, изостављајући руралне и економски угроженије сегменте становништва.

Насупрот томе, 2014. масовни протести који су покренути у индустријском граду Тузли на крају су се проширили на цијелу земљу. Протести су представљали израз фрустрације против масовног сиромаштва, корупције, заробљавања државе и транзиционог застоја изазваног од стране политичких елита. Протести су се проширили широм земље и — за разлику од већине претходних случајева изражавања незадовољства — пресијецали су друштвене класе и етничке групе. Протест је довео до низа оставки кантоналних руководилаца⁸⁰ али је имао мало суштинског утицаја на друштвено-политички контекст земље. Од тада су се одржавали протести мањег обима, углавном усмјерени на друштвене и економске неједнакости, а у посљедње вријеме и на рјешавање пандемије КОВИД-19.

Неколико недавних примјера исказивања незадовољства укључују масовни протест 2020. године због одлуке Католичке цркве да одржи мису у сарајевској катедрали за припаднике хрватских нацистичких марионетских снага у Другом свјетском рату (усташе и домобрани) убијене у Блајбергу, Аустрији 1945. године.⁸¹ Поред тога, посљедних година широм земље одржавају се раштркани протести о питањима животне средине, укључујући изградњу мини хидроелектрана широм земље.⁸² Неки од ових протеста успјешно су зауставили изградњу потенцијално деструктивних брана.⁸³ Коначно, током два паралелна протеста, “Правда за Џенана” у Сарајеву и “Правда за Давида”⁸⁴ у Бањој Луци, тражена је истрага о неразјашњеним, неповезаним убиствима двојице дјечака — Бошњака, односно Србина. Демонстранти су почели да се уједињују у свом захтјеву за истрагом о смрти дјечака, и истакли су наводна убиства у вези са високо ранжираним личностима у политичком естаблишменту.⁸⁵

Протести против миграната одржани су 2020. у Великој Кладуши, граду у Унско-санском кантону на граници са Хрватском. Демонстранти су се жалили на наводно насиље и нападе на имовину које су изазвале избјеглице и мигранти из јужне Азије, Блиског истока и Африке на Балканској рути како би стигли до западне Европе.⁸⁶ Слично, становници Херцеговачко-неретванског кантона одбили су да дозволе премјештање миграната и избјеглица у камп у њиховом сусједству.⁸⁷ У зиму 2020.-21. године, мигранти у мигрантском кампу „Липа“ на сјеверозападу БиХ штрајковали су глађу и протестовали против локалних, националних и међународних политичких формација, а протест је довео до пожара у кампу и његовог каснијег уништења. Мигранти су недјељама били без склоништа, остављени да се смрзавају у хладним зимским условима. У јануару 2021. мигранти су ступили у четвородневни штрајк глађу у знак протеста због њиховог насилног повратка у уништени камп Липа након неуспјелог покушаја да их се премјести.⁸⁸

III. ЛЕДЕРСТВО ЗА ПЛУРАЛИЗАМ

7. ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 2

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 2

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 3

ТРАНСНАЦИОНАЛНИ МИГРАНТИ | РЕЗУЛТАТ: 1

Исте конзервативне, етнонационалистичке политичке партије (и њихови блиски савезници) које су започеле рат владају земљом, готово непрекидно, посљедњих 26 година.

Од краја рата у Босни, странке које представљају три главне етничке групе доминирале су политиком БиХ. Исте конзервативне, етнонационалистичке политичке партије (и њихови блиски савезници) које су започеле рат владају земљом, готово непрекидно, посљедњих 26 година. Промјена или рушење постојећег поретка је изузетно изазован задатак – сам систем обесхрабрује међуетничко удруживање и сарадњу међу „обичним“ људима.⁸⁹ Сходно томе, политичке странке немају подстицај да стварају међуетничке и трансетничке коалиције или да се обраћају гласачима других етничких група, јер свако удруживање долази са политичком цијеном.

Главне политичке странке имају етничке префиксе и сматрају се представницима три конститутивна народа. Идеолошки, доминантне странке су оријентисане ка центру, при чему неки аспекти политике нагињу десно (као што је етно-културна политика), а други (као што је социјална заштита) лијево. Највећа политичка странка у БиХ је Странка демократске акције (СДА), конзервативна, националистичка странка Бошњака. Њено вођство се често повезивало са происламским дискурсом и подржава режиме у Турској и Ирану. У марту 2021., предсједник СДА Бакир Изетбеговић позвао је на солидарност са муслиманским становништвом у Палестини и на санкције Израелу.⁹⁰ Друга највећа политичка странка у БиХ је националистичка српска политичка странка, Савез независних социјалдемократа (СНСД). СНСД је доминантни политички играч у Републици Српској, који се залаже за независност овог ентитета, често заузимајући националистички и искључив дискурс који угрожава суверенитет државе.⁹¹ Ово је постало посебно видљиво у јесен 2021. године, када је лидер странке Милорад Додик (који је и садашњи члан Предсједништва Босне и Херцеговине) запријетио да ће прогласити независност Републике Српске и успоставити засебну војску и институције. Трећа велика политичка странка у БиХ, Хрватска демократска заједница Босне и Херцеговине (ХДЗ БиХ), представља етничке Хрвате. Слично као СДА и СНСД, ХДЗ БиХ је националистички конзервативни политички играч. Иако је чланство у ХДЗ БиХ готово искључиво из етнички хрватског становништва, ставови странке су сада доста умјеренији него што је то био случај 1990-их.⁹²

Политичким пејзажом доминирају ове три политичке странке, од којих свака представља један од конститутивних народа. Пошто је највећи дио бирачког тијела подјељен етнички, постоји само неколико мањих политичких партија које промовишу различитост, инклузију и плурализам. Ту спадају Социјалдемократска партија Босне и Херцеговине (СДП БиХ), Демократска фронта (ДФ) и Наша странка (НС). За разлику од СДА, СНСД-а и ХДЗ-а БиХ, ове мање политичке странке промовишу различитост и плурализам. Истовремено, називи ових политичких партија наведени су на различитим језицима и писмима који се користе у БиХ. Статут и Програм СДП БиХ јасно оријентишу странку ка мултиетничким вриједностима.⁹³ ДФ је основан као секуларна и грађанска политичка партија, а НС промовише грађанске вредности и равноправност свих грађана и више је друштвено-економски одређен у својој реторици од осталих партија. Програми ових партија такође наглашавају њихову посвећеност родној равноправности и против дискриминације на основу расе, етничке припадности, пола или друштвене класе. ДФ

Пошто је највећи дио бирачког тијела подјељен етнички, постоји само неколико мањих политичких партија које промовишу различитост, инклузију и плурализам.

чини дио садашње владе БиХ (4/42 мјеста у Парламенту). Предсједник ДФ-а Жељко Комшић је 2018. године изабран у Предсједништво као представник Хрвата. На општим изборима 2014. године ДФ је за предсједника кандидовао бошњачког и хрватског кандидата, али нити један од њих није изабран. СДП БиХ и НС су опозиционе странке на државном нивоу. Недавно, на изборима у новембру 2020. године, потпредсједник НС Срђан Мандић изабран је за начелника сарајевске општине Центар. Ово указује на потенцијал плуралистичких актера да се истакну у урбаним центрима због незадовољства становништва БиХ друштвено-политичким застојима створеним етничким подјелима, свеприсутним заробљавањем државе и корупцијом која се развила у послеријатном периоду.⁹⁴

Што се тиче транснационалних миграција, нити једна страна нема званичан став везан за „мигрантску кризу.“ Умјесто тога, већина је покушала да манипулише мигрантском ситуацијом и њеним дискурсом ради политичке користи. Милорад Додик, један од актуелних предсједника БиХ, у више наврата је изразио приговор да се један од прихватних центара изгради на територији РС-а. Када је ријеч о политичком дискурсу, српски и хрватски политичари често представљају мигрантску кризу као инвазију муслимана.⁹⁵

8. ИНФОРМАТИВНИ МЕДИЈИ

УКУПНА ПРОСЈЕЧНА ОЦЈЕНА: 4

А. Просјечан резултат поиндикатора (репрезентација): 4

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 5

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 4

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 3

Пејзаж масовних медија у БиХ је разнолик, са мноштвом етничких, политичких и економских интереса. Међутим, умјесто да представља знак плурализма, ови интереси су примјер вишеструких ускогрудих погледа. Онлајн медији, телевизија, радио и штампани медији су у државном или приватном власништву. У послеријатном периоду, развој медија снажно су подржали међународни актери, што је допринјело разноликости и професионализацији медија. И поред тога, развој плуралистичког и разноликог медијског пејзажа био је ограничен домаћим етнополитичким елитама и њиховим пословним интересима, што се огледа у медијској пристрасности.⁹⁶ То је посебно видљиво током предизборних кампања,⁹⁷ будући да медије финансирају политичке или пословне елите да би им помогле да остваре своје политичке или економске циљеве.⁹⁸ Ови власници медија су често блиски политичким и економским елитама и служе као гласноговорници њихових интереса. Ово је посебно изражено на ентитетским и кантоналним нивоима. Наиме, јавни емитер у РС, Радио-телевизија Републике Српске (РТРС), доживљава се као медиј који заступа интересе владајућег СНСД-а. Ове тенденције откривају присан однос између етно-политичких елита и класе у земљи, гдје они економски привилегованији, укључујући и магнате попут Фахрудина Радончића⁹⁹ у ФБиХ и Миле Радишића¹⁰⁰ у РС, уживају максималну политичку заштиту за њихове упитне пословне маневре. Дакле, етнополитичке елите и корумпирани економски актери у БиХ отворено сарађују и често су то исти људи који углавном контролишу медијско извјештавање.

Док Закон о родној равноправности и постојећи прописи о медијима обезбјеђују адекватну заштиту од дискриминације, медији настављају да промовишу стереотипе.

Устав БиХ и ентитетски законодавни оквири гарантују слободу изражавања. Ова слобода је заштићена законима о јавном РТВ сервису (Закон о јавном радио-телевизијском сервису БиХ, Закон о јавном сервису радио-телевизије ФБиХ и Закон о радио-телевизији РС), антидефамацијским законодавством (Закон о заштити од клевете ФБиХ, Закон о заштити од клевете РС, Закон о заштити од клевете Брчко дистрикта), као и низом ентитетских и кантонских подзаконских аката којима се штити слобода приступа информацијама. Упркос постојању таквих законских гаранција за слободу изражавања, ово право је ограничено у пракси. Неколико међународних посматрача је примјетило политичке притиске, узнемиравање и нападе на новинаре. Узнемиравање и хапшење „промигрантских“ новинара у БиХ, попут Ницаре Ахметашевић, последњи је примјер ове праксе.¹⁰¹

Медијски садржаји покривају главне друштвено-политичке теме. Међутим, он не обухвата плуралитет језика и погледа који постоје у земљи. Када је у питању доступност медија на матерњим језицима појединачних група, то углавном постоји због мањих језичких разлика у језицима конститутивних народа. У медијском садржају на босанском, хрватском и српском разлике су примјетне у употреби ћириличног или латиничног писма.¹⁰² Извјештај УНЕСКО-а из 2019. године наводи да је употреба језика на јавним емитерима повезана са подјелама особља по етничким линијама.¹⁰³ Другим ријечима, новинари бирају језик којим ће говорити. Постоји само неколико медија који покривају неке од 17 националних мањина признатих у БиХ. Страни медији, као што су Турска радио и телевизија, Радио Слободна Европа или Ал Џазира Балканс, нуде извјештавање на различитим језицима, али углавном покривају међународне и регионалне послове (изузетак је Ал Џазира која се такође фокусира на питања извјештавања на нивоу земље). Због распрострањених етнополитичких подјела у друштву, коментатори су примјетили да би за објективно сагледавање друштвено-политичких дешавања у земљи било неопходно „пратити четири или пет медија да би се стекла донекле уравнотежена слика о томе шта се дешава у земљи.“¹⁰⁴

Док Закон о родној равноправности и постојећи прописи о медијима обезбјеђују адекватну заштиту од дискриминације, медији настављају да промовишу стереотипе. На примјер, медији у БиХ често користе сензационализам и искориштавају насиље над женама приликом производње медијског садржаја.¹⁰⁵ Глобални медијски монитор за 2015. извјештава да су вијести о женама добиле 14–18 посто покривености, за разлику од прича о мушкарцима које представљају 82–86 посто од укупне медијске покривености.¹⁰⁶ Глобални медијски монитор указује да је ово неслагање посебно примјетно у извјештавању о политици, гдје се мушкарци често наводе као вјеродостојни извори. Теме везане за економију имају најмању заступљеност жена као актера. Такође, жене су недовољно заступљене као експерткиње, коментаторке и портпаролке у медијима.¹⁰⁷

Не постоји медијски садржај на ромском језику, а свијест о ромској култури код остатка становништва је веома ограничена.¹⁰⁸ Слично томе, покривеност питања која се односе на популацију особа са инвалидитетом, као и ЛГБТК+ популацију, је изузетно ниска.

Транснационалне миграције у БиХ су медијски покривене на ограничен и једностран начин. Извјештаји се углавном фокусирају на број миграната који бораве на територији државе. Гласови миграната и избјеглица су одсутни у овим извјештајима; они се третирају као „нијери емисари.“¹⁰⁹ Поред тога, медијски извјештаји не праве разлику између миграната, тражиоца азила и избјеглица. Већина медија ствара негативну слику о овим групама извјештавајући о наводним злочинима које су починили.¹¹⁰ везане за економију имају најмању заступљеност жена као актера. Такође, жене су недовољно заступљене као експерткиње, коментаторке и портпаролке у медијима.¹¹¹ Не постоји медијски садржај на ромском језику, а свијест о ромској

култури код остатка становништва је веома ограничена.¹¹² Слично томе, покривеност питања која се односе на популацију особа са инвалидитетом, као и ЛГБТК+ популацију, је изузетно ниска.

Транснационалне миграције у БиХ су медијски покривене на ограничен и једностран начин. Извјештаји се углавном фокусирају на број миграната који бораве на територији државе. Гласови миграната и избјеглица су одсутни у овим извјештајима; они се третирају као „нијеми емисари.”¹¹³ Поред тога, медијски извјештаји не праве разлику између миграната, тражиоца азила и избјеглица. Већина медија ствара негативну слику о овим групама извјештавајући о наводним злочинима које су починили.¹¹⁴

В. Истакнутост промотера плурализма | Укупна просјечна оцјена: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 3

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 3

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 3

Јавни и приватни емитери у БиХ углавном заступају ставове политичких елита и тајкуна, а често су и критиковани да нису у контакту са својом публиком.

Иако у БиХ не постоје јавне штампане дневне новине, постоје три јавне радио станице и 19 јавних ТВ станица (национални, ентитетски, кантонални и локални емитери).¹¹⁵ Информације које се достављају јавности су бесплатне и широко доступне, али домаћинства подлијежу плаћању пореза за радио-телевизију (РТВ) од око 45 евра годишње. Јавни емитери су недовољно финансирани и суочавају се са изазовима у вези са одрживошћу и дигитализацијом. Етички кодекс јавних емитера обавезује их да се посвете основним демократским вриједностима, промовишу људско достојанство, социјалну правду и људска права, као и да обезбједе уравнотежено и разноврсно извјештавање. Јавни и приватни емитери у БиХ углавном заступају ставове политичких елита и тајкуна, а често су и критиковани да нису у контакту са својом публиком.¹¹⁶

Регулаторни оквир за медије у БиХ је правно независан. Закон о јавном РТВ систему Босне и Херцеговине регулише систем јавних медија и има примат над ентитетском регулативом у овој области. Чак и ако је формално независан и посвећен плурализму и објективном информисању, јавни оператери су често пристрасани и склони одређеним етничким, политичким и комерцијалним интересима. Јавни ТВ емитери, укључујући и оне на ентитетским нивоима, повезани су са владајућим националистичким елитама. Сходно томе, иако постоји хоризонтални плурализам медија, они представљају националне интересе доминантних етничких заједница, што омета прави медијски плурализам.

Ово је посебно изражено у случају Радио-телевизије Републике Српске (РТРС), јавног емитера РС, који се од 2013. године директно финансира од стране Владе РС (умјесто кроз РТВ таксу). РТРС је продужена рука владајућег СНСД-а, што се огледа и у руководећој структури емитера (Милан Трбојевић, директор РТРС-а, раније је био шеф за односе с јавношћу предсједника РС). Током 2018. и 2019. године Регулаторна агенција за комуникације у БиХ казнила је РТРС најмање шест пута. Поред разоткривања пристрасности, страни посматрачи су примјетили случајеве говора мржње усмјереног према другим етничким заједницама у земљи (углавном у вези са ратним злочинима током 1990-их), као и честе дезинформације и лажне вијести.¹¹⁷ Исто тако, РТВ Херцег-Босне је јавни емитер који је уско повезан са руководством ХДЗ БиХ, и

често позитивно извјештава о странци. Забринутост је изазвало финансирање овог ТВ емитера из федералне буџетске резерве.¹¹⁸

За разлику од медија уопште, постоји висок постотак жена на руководећим позицијама у јавним електронским медијима. Жене су директорице у 63 посто радио и 78 посто ТВ станица.¹¹⁹ Међутим, то није резултирало већим степеном покривености вијести које се односе на жене, а мушкарци су и даље главни извори информација, посебно везаних за политику и економију.

Комбинација ових фактора је резултирала ниским нивоом повјерења грађана у медије и медијске слободе. Подаци истраживања из 2016. године показали су да се 78 посто грађана не слаже са тврдњом да постоји слобода изражавања и слобода медија.¹²⁰ Више од половине испитаника је идентификовало политичку зависност и утицај као главну препреку слободним и непристрасним медијима.

9. ЦИВИЛНО ДРУШТВО

УКУПНА ПРОСЈЕЧНА ОЦЈЕНА: 5

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 5

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 5

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 4

У БиХ постоји преко 23 хиљаде регистрованих организација цивилног друштва (ОЦД), а њихово дјеловање је регулисано са четири закона о удружењима и фондацијама (на државном, ентитетском нивоу и на нивоу Брчко дистрикта). Све у свему, у земљи постоји велики сектор цивилног друштва — званични подаци ентитетских завода за статистику говоре да у сектору ради између 3.000 и 4.000 људи— и он има четири кључне карактеристике. Прво, спортски клубови и интересне групе доминирају над актерима који се залажу за напредак по друштвено-политичким питањима. Друго, пошто је развијено у послеријатној земљи након подјеле, цивилно друштво је институционално и финансијски слабо, исцјепкано и у великој мјери зависи од политичке и монетарне подршке страних донатора. У најновијем Извјештају о напретку Европске комисије наводи се да одређени број општина нема законе за транспарентно финансирање ОЦД-а, што их чини рањивим на политички утицај.¹²¹ Као резултат тога, државне институције и приватни сектор не виде ОЦД као релевантне политичке актере који би могли значајно допринјети развоју земље и активно подржавати њен демократски развој. Укључивање ОЦД-ова у јавне консултације у вези са законодавним процесима је недовољно, а власти у БиХ углавном занемарују Повељу о сарадњи са ОЦД-овима из 2017. године. Треће, ОЦД основане са циљем одржавања политичких партија или вјерских организација су пристрасне и показују мало посвећености различитостима. Коначно, постоји врло ограничено умрежавање и сарадња између ОЦД-ова у БиХ.¹²²

Недавна студија је показала да трећина становништва БиХ има чланство у неком ОЦД-у, а да су од укупног броја 25 посто активни чланови.¹²³ С обзиром на свеукупно неповјерење грађана транзиционих друштава, овај ниво чланства је висок. Грађани највише учествују у омладинским, вјерским и спортским организацијама које имају хуманитарне сврхе. Постоји

доста организација повезаних са вјерским заједницама, углавном добротворног карактера (нпр. Мерхамет, Каритас, Ла Беневоленција) који помажу економски угроженим појединцима.

Само 5 посто становништва земље учествује у организацијама цивилног друштва које су активне у промовисању демократизације и које играју улогу у политичким процесима у земљи. Као резултат тога, огромна већина грађана БиХ (преко 70 посто) види политички утицај ОЦД-ова као ограничен, а ОЦД доживљавају као представнике интереса донатора. У поређењу са другим државама Западног Балкана, перцепција ирелевантности цивилног друштва у БиХ је много већа.

ОЦД које раде на друштвеним питањима укључују оне које се фокусирају на изградњу мира (нпр. Мрежа за изградњу мира као кровна организација), ЛГБТК+ удружења, као и иницијативе које се фокусирају на транзициону правду и помирење. Ове организације допиру углавном до млађих генерација, али се суочавају са критикама јер ријетко постоји континуитет у њиховим активностима (нпр. наставак пројеката зависи од подршке донатора). Када су у питању родна питања, Женска мрежа је највеће кровно удружење које окупља главне невладине организације (НВО) које се баве правима жена у БиХ. Женска права такође спадају у активности других организација, укључујући Права за све. Организације које подржавају права ЛГБТК+ популације постале су видљивије од прве сарајевске Параде поноса из 2019. године. Организатори Параде поноса указују на потребу за широком друштвеном укључености различитих етничких заједница, особа са инвалидитетом, као и социјално угрожених група. Чак и ако су њихове активности ограничене чињеницом да је босанскохерцеговачко друштво заробљено етно-политичким и вјерским подјелама и недостатком ресурса, ове организације промовишу наратив о миру, људским правима и демократском друштву. Њихов утицај, због описаних ограничења, остаје ограничен.

Главне организације које се баве транснационалном „мигрантском кризом“ у земљи су ИОМ и локални Црвени крст, као и нека мања локална удружења и волонтерске иницијативе. Штавише, међународне организације као што су Високи повјереник УН-а за избјеглице¹²⁴ и ИОМ¹²⁵ заједно воде одговор на миграције као подршку властима БиХ, а посебно Министарству сигурности БиХ. Према ИОМ-у, ова подршка покрива и „пружање хуманитарне помоћи и јачање укупног управљања миграцијама и азилом у земљи“.¹²⁶ Ове организације заједно раде на развоју оквира који би тражиоцима азила помогао да се снађу у сложеном административном систему земље, побољшају приступ образовању, стручној и језичкој обуци и социјалним услугама. Локалне власти и становништво су, међутим, скептични и критични према овим организацијама и њиховом наводно елитистичком приступу изазовима на терену.

10. ПРИВАТНИ СЕКТОР

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 3

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 3

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 1

Ови процеси истичу класу као једну од најистакнутијих али занемарених подјела у данашњој БиХ.

Као резултат сукоба током распада Југославије, приватни сектор у БиХ обиљежавају два значајна тренда: постконфликтни економски опоравак и транзиција из претходно државног у тржишну економију. Приватни сектор у БиХ успостављен је масовном ваучерском приватизацијом почетком 2000-их. Приватизација је започета 1990. године, али је заустављена током рата. Тада је приватизовано само 8 одсто државне имовине.

Прелазак на тржишну економију омогућио је послеријатним етнонационалним елитама, владарима државе и монополистима у процесу приватизације, да остваре масовне личне интересе на рачун све више сиромашог, обесправљеног и истрошеног грађанства.¹²⁷ Управо приватизација државне (некада друштвене) имовине јавља као најкритичнији тренутак босанске „транзиције“ ка миру и демократији. У БиХ је ова прича о масовном, (не)законито диригованом отуђивању колективног власништва од стране локалних етнонационалних елита измјештена и маскирана дискурсима о рату и етнонационализму. Конкретније, огроман научни и дипломатски фокус на послеријатну обнову и етничко помирење истовремено замагљује насиље изазвано „миром“ које обликује босанску свакодневницу и политички пејзаж. У међувремену, етно-националистичке елите његују и користе политику етничке мржње, подјела и неповјерења, док преко својих „уграђених мрежа“ контролишу приступ запошљавању, донацијама, тендерима, алтернативним пословима и платама. Ефекти овог структурног насиља болно су присутни у свакодневном животу „обичних људи“ који кроз порезе плаћају цијену ових процеса, укључујући „нерационалне трошкове пословања, њихове субвенције и плате запослених у јавном сектору који је у огромној мјери заражен непотизмом“¹²⁸ Ови процеси истичу класу као једну од најистакнутијих али занемарених подјела у данашњој БиХ.

Важно је истаћи да је послеријатна приватизација проведена на ентитетском нивоу, што повезује приступачност дионица са етничким заједницама које су доминантне у њиховом ентитету. Већина ваучера у процесу приватизације стављена је на располагање ратним ветеранима и ратним удовицама „са њихове ‘стране’ сукоба.“¹²⁹ Као резултат тога, приватни сектор у БиХ показује све карактеристике и раздоре етнички и територијално подјељеног друштва. Ово је посебно видљиво у руководећим структурама великих компанија, гдје се различитост потиснута етнорелигијским подјелама и политичком пристрасношћу.

Слично руководству, радна снага у БиХ открива значајне неједнакости. Ниски образовни стандарди представљају препреку запошљивости јер не одговарају потражњи тржишта за одређеним професијама. Образовне неједнакости, које су појачане ниским образовањем након основног образовања (89 посто средњешколско образовање, 34 посто високо образовање) такође одражавају укупне друштвено-економске неједнакости у земљи: дјеца из сиромашнијих средина ријеђе настављају образовање; умјесто тога, они се придружују радној снази у раном узрасту и тако отежавају друштвену мобилност. Подаци Свјетске банке показују да је у периоду између 1990. и 2020. године постотак запослених жена био између 38 и 40,5 посто, а врхунац је достигао 2020. године.¹³⁰ Штавише, структура запослености жена

Према овим студијама, стопе запослености међу Ромима у БиХ биле су најниже у свим државама Западног Балкана у 2011. години, а додатно су смањене у 2017.

прати традиционалне родне образце – преко 70 посто запослених жена ради у малопродаји или трговини а нешто више од 20 посто у индустрији.¹³¹ Кад се упореде подаци о образовним неједнакостима са родном статистииком видимо упадљив недостатак учешћа жена у приватном сектору. Преко 85 процената жена са основним образовањем је економски неактивно, а на свим нивоима образовања стопа запослених жена је за једну трећину нижа од стопе запослених мушкараца. Ово се дјелимично може приписати лошој инфраструктури социјалне заштите, гдје недостатак адекватне његе о дјец и старима спријечава жене да уђу у радну снагу. Ове улоге чешће преузимају жене у руралним подручјима, што одражава укрштање урбано-руралне и родне подјеле у погледу неједнакости прихода.¹³² Штавише, БиХ такође има један од највећих родних разлика у платама у Европи, при чему жене зарађују само 54 посто од онога што зарађују мушкарци.¹³³

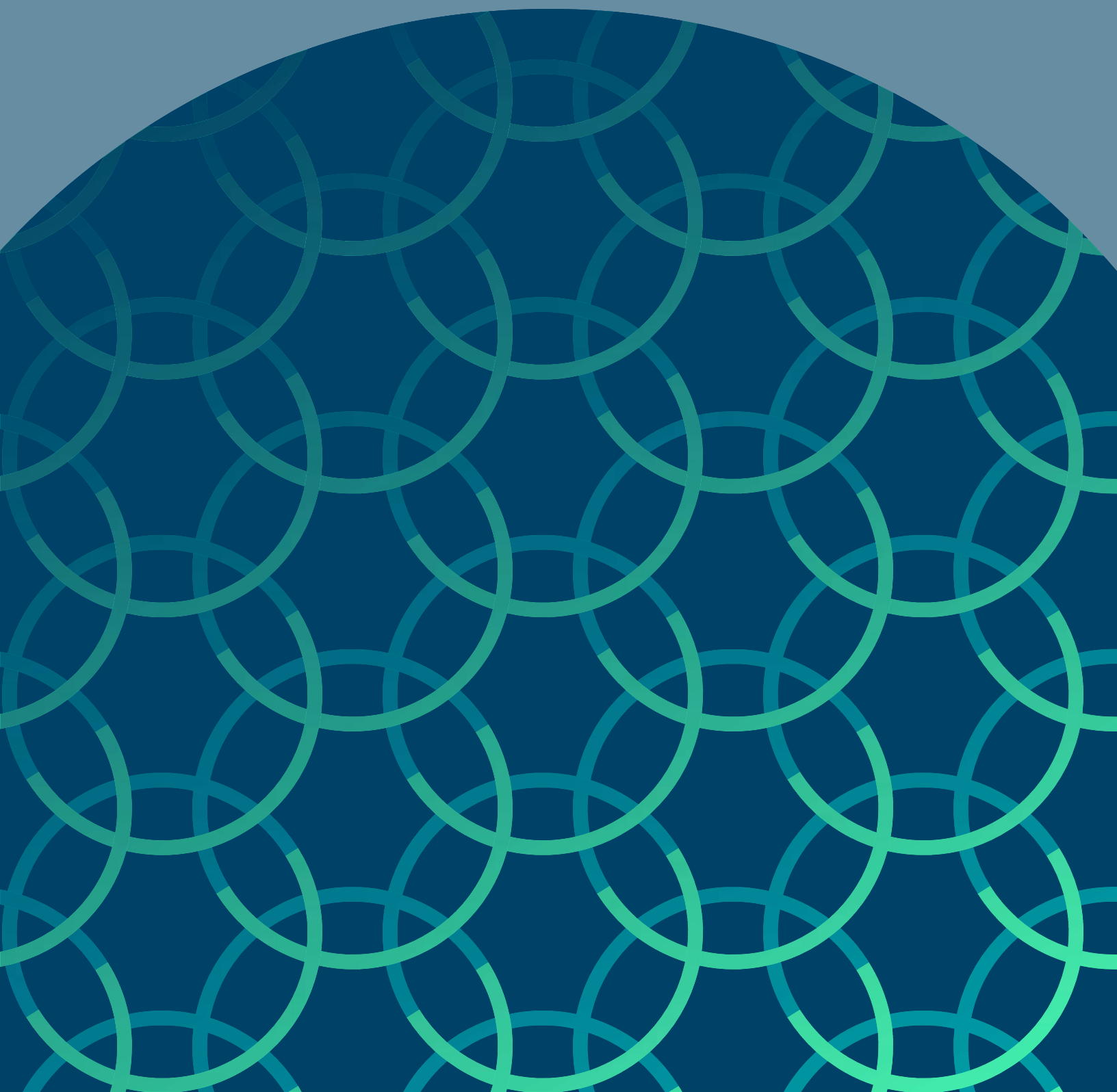
Даљи изазов за плурализам у приватном сектору представља одлив мозгова из БиХ. Миграција високообразоване омладине негативно утиче на квалификоване људске ресурсе за руководеће позиције. Као резултат тога, постоји значајан јаз између нискоквалификоване младе радне снаге и висококвалификоване радне снаге која не припада овој групи.¹³⁴

Подаци о запослености мањинских група углавном нису постојали јер су на званичном попису из 2013. године припадници свих мањина класификовани као „остали“. Једина мањинска популација за коју су доступни неки подаци о запошљавању су Роми, чији се број процјењује око 80.000. Свјетска банка и Програм Уједињених нација за развој (УНДП) написали су извјештаје о животном стандарду ове популације, на основу регионалних истраживања о Ромима УНДП-а, Свјетске банке и Европске комисије.¹³⁵ Према овим студијама, стопе запослености међу Ромима у БиХ биле су најниже у свим државама Западног Балкана у 2011. години, а додатно су смањене у 2017. Већина Рома у БиХ и даље ради неформалне, хонорарне послове у приватном сектору. Иако и жене и мушкарци имају низак ниво запослености, статистички подаци о Ромкињама су посебно забрињавајући јер је само 4 посто радно способних Ромкиња било запослено током 2017. године (у односу на 19 посто мушкараца). Такође, у 2017. години учешће Ромкиња у радној снази било је само 13 посто у поређењу са 39 посто међу мушкарцима. Незапосленост нарочито погађа жене из ромске популације. Њихова стопа незапослености износила је 72 посто током 2017. у поређењу са општом стопом незапослености од 51 посто међу Ромима.

Удио ромске омладине (узраста од 18 до 24 године) који нису дијелом радне снаге, нису у образовању или обуци је такође висок. Њихово учешће у јавном образовању или стручном усавршавању је такође ниже него код остатка становништва: 87 посто ромске омладине је незапослено/не похађа школу или обуку, док је тај број 60 посто за неромску омладину. Ови бројеви су високи и за обе групе и статистика се погоршала између 2011. и 2017. године, када је спроведено истраживање.¹³⁶ Бројке су посебно забрињавајуће када су у питању младе Ромкиње: 92 одсто младих жена ромског поријекла није било запослено или уписано у образовне програме у поређењу са 81 одсто мушке ромске популације.¹³⁷

Постоје само анегдотски примјери о мигрантима/избјеглицама који су покренули сопствене послове. Један примјер из медија је случај тражиоца азила који живи на селу и који је видио шансу да претвори плодно земљиште у успјешан пољопривредни посао.¹³⁸ Други примјер укључује тражиоца азила из Пакистана који је отворио ресторан у Бихаћу 2019. године. Коначно, Шемсудин Берафта (Chemseddine Berafta), алжирски мигрант локално познат као Шемсо, који је 2018. године радио као фризер и потписао уговор да игра фудбал за локални клуб НК Крајишник из Велике Кладуше. Током 2020. године Берафта је успио напустити БиХ и отићи у Француску.¹³⁹

IV. НЕЈЕДНАКОСТИ ПО ГРУПАМА

11. ПОЛИТИЧКА НЕЈЕДНАКОСТ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 3

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 4

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: N/A

Док је право гласа на изборима засновано на општем праву гласа и генерално се поштује, права на кандидатуру у БиХ су дубоко неједнака и искључујућа.

Уставни оквир БиХ предвиђа учешће конститутивних заједница у институционалном и политичком уређењу земље. Истовремено, то представља ограничења за припаднике других заједница да у потпуности уживају своја гласачка права. Док је право гласа на изборима засновано на општем праву гласа и генерално се поштује, права на кандидатуру у БиХ су дубоко неједнака и искључујућа. Дејтонски мировни споразум предвидио је законодавну архитектуру са дводомним парламентом који се састоји од Представничког дома и Дома народа. У Доњи дом се бирају 42 политичка представника принципом пропорционалне заступљености, док њих 15 у Дому народа именују ентитетски парламенти (пет српских делегата из Републике Српске, пет бошњачких и пет хрватских делегата из Федерације БиХ). Једнако тако, Члан 5. Устава прописује да се Предсједништво земље састоји од три члана: једног Бошњака и једног Хрвата које бирају бирачи у Федерацији БиХ и једног Србина бираног гласовима из Републике Српске. Ова ситуација представља значајне опструкције представницима 17 националних мањина да учествују у Дому народа и Предсједништву, али и припадницима конститутивних народа који живе у другом ентитету (нпр. Бошњаци или Хрвати у Републици Српској, Срби у Федерацији).

Дуго се расправља о овом недостатку политичког уређења БиХ, углавном у контексту пресуде Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине пред Европским судом за људска права (ЕСЉП). Дерво Сејдић и Јакуб Финци, представници ромске и јеврејске заједнице, поднијели су тужбе пред ЕСЉП-ом тврдећи да Устав БиХ крши Европску конвенцију о људским правима (ЕКЉП), која је, парадоксално, саставни дио самог Устава. Конкретније, оспорене одредбе су оне које се односе на институционалну архитектуру постконфликтне БиХ, која онемогућује представницима неконститутивних народа (или представницима конститутивних народа који живе у другом ентитету) да остваре своје право да буду бирани. Пресудом ЕСЉП потврђено је да релевантне одредбе вишеструко крше људска права: представљају кршење опште забране дискриминације (Члан 14. ЕКЉП) у вези са правом на слободне изборе (Члан 3. Првог протокола ЕКЉП). Штавише, неподобност Сејдића и Финција да се кандидују за предсједника је оцјењена је као кршење Члана 1. Протокола 12 Европске конвенције о људским правима (ЕКЉП).¹⁴⁰ Од доношења пресуде из 2009. године, етно-политичке елите у БиХ нису могле или нису хтјеле да разријеше овај „босански Гордијев чвор“.¹⁴¹ Отуда и даље постоји неуједначеност политичке заступљености у контексту БиХ.

Након тужбе Сејдића и Финција против државе, сличне тужбе су поднијели и други грађани БиХ. На примјер, Азра Зорнић је успјешно тужила БиХ пред ЕСЉП-ом због немогућности да се кандидује за Дом народа Парламентарне скупштине БиХ и Предсједништво БиХ након што је одбила да се изјасни припадником конститутивних народа.¹⁴² Слично, сребренички хирург Илијаз Пилав тужио је БиХ јер му није дозволила да се кандидује за предсједника као Бошњак који живи у Републици Српској. Суђење је трајало неколико година, а Пилав је у јуну 2016. добио спор против БиХ.¹⁴³ Самир Шлаку, држављанин БиХ и припадник албанске мањине, тужио је БиХ јер му није дозвољено да се као припадник националне мањине кандидује ни

за Дом народа ни за Предсједништво. У мају 2016. Европски суд за људска права је пресудио у корист Шлакуа.¹⁴⁴ Нити једна од поменутих одлука није спроведена.

У погледу родне заступљености, жене, које чине 51 посто становништва БиХ, знатно су мање заступљене од мушкараца у политици БиХ. Закон о равноправности полова предвиђа најмање 40 одсто кандидаткиња на изборним листама. Међутим, изборни систем дозвољава маргинализацију кандидаткиња, што резултира учешћем жена у влади од само 20 посто.¹⁴⁵ На примјер, у Дому народа након 2018. године, од 15 представника, само су три биле жене (двје Хрватице, једна Српкиња). Парламентарни статистички подаци такође показују да се проценат жена у Представничком дому кретао од 1,75 посто (у сазиву парламента 1996.–1998.) до 19,3 посто (у сазиву 2010.–2014.).¹⁴⁶

Не постоји политичка заступљеност транснационалних миграната нити закони који то регулишу. Њихове интересе не штити ни једна политичка фракција.

12. ЕКОНОМСКА НЕЈЕДНАКОСТ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 3

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 3

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 2

Економске неједнакости се преплићу са родним те нивоом образовања и одражавају трајне урбано-руралне подјеле, при чему се рурално становништво суочава са тежим економским условима.

Економске неједнакости у БиХ су међу највећим у Европи и имају велики утицај на демократију и друштвени просперитет. Према подацима Свјетске банке,¹⁴⁷ ниво неједнакости у БиХ је већи него било гдје у региону, осим у Сјеверној Македонији. Студија Свјетске банке из 2003. године показала је да 19,5 посто становништва БиХ живи испод нивоа сиромаштва.¹⁴⁸ Просјечне стопе сиромаштва значајно су варирале у зависности од локације: градске општине су имале најнижи ниво сиромаштва (13,8 посто), док су мјешовите (урбане и руралне) општине имале највише (23,6 посто) стопе сиромаштва. Сеоске општине су биле између са 19,9 посто. Према истој студији, дистанца између средње класе и сиромашних била је примјетно већа у РС него у ФБиХ.¹⁴⁹ Штавише, интерно расељена лица и избјеглице имају значајно већу стопу сиромаштва од осталих група. Супротно увријеженом мишљењу, мање је вјероватно да ће старија и лица у пензији бити сиромашнији од просјечне особе у земљи.

Странацке подјеле, етничка припадност и корупција у запошљавању и прерасподјели ресурса сматрају се високим. Економске неједнакости се преплићу са родним те нивоом образовања и одражавају трајне урбано-руралне подјеле, при чему се рурално становништво суочава са тежим економским условима. Поред тога, наслијеђе социјалистичке индустријализације, у комбинацији са новом неолибералном, тржишно оријентисаном економијом, створило је бројне неуравнотежености на тржишту рада. Ове неуравнотежености су истовремено и производ и доприносе економској неактивности, несигурности у раду и величини сиве економије. Економска неактивност се преплиће са нивоима образовања, при чему је већа вјероватноћа да ће они са основним и средњим образовањем бити економски неактивни од оних са високим образовањем.¹⁵⁰ Појединци који живе у домаћинствима у којима глава домаћинства има основно образовање имају три пута већу шансу да живе у сиромаштву од

Дискриминација на тржишту рада на основу етничке припадности, вјере, пола, старости и образовања је честа појава.

оних домаћинстава у којима глава домаћинства има факултетско образовање. Жене са нивоом основног и средњег образовања често остају економски неактивне иако обављају значајне, али неплаћене, старатељске и кућанске послове.

БиХ има једну од највећих стопа незапослености у Европи, која је у 2020. години износила 33,7 посто.¹⁵¹ Број запослених особа у БиХ у 2020. години износио је 813.942, од чега су 43 посто биле жене.¹⁵² Родни јаз у платама у БиХ је најгори у Европи, при чему жене зарађују 46 посто мање од мушкараца.¹⁵³ Слично као и на већини других мјеста у свијету, родни јаз у платама у БиХ је производ потплаћености жена за исте позиције, сегрегације на тржишту рада, недостатка жена на високопозиционираним и надзорним позицијама и терета неплаћеног старатељског рада.

С тим у вези, Студија балкански барометар из 2020. показује да више Босанаца и Херцеговаца преферира мушке надзорнике (21 посто) него женске (15 посто), при чему је 64 посто неодлучно. Близу четвртине испитаника пориче постојање родног јаза у платама (26 процената). Од оних који признају постојање родне неједнакости у платама, доминантне препреке представљају обезбјеђивање једнаких плата (46 посто), боље породилске накнаде (40 процената) и успостављање родних квота при запошљавању женског и мушког особља (39 процената).¹⁵⁴

Дискриминација на тржишту рада на основу етничке припадности, вјере, пола, старости и образовања је честа појава.¹⁵⁵ Оскудни подаци о Ромима потврђују њихову искљученост из формалне економије. Такође је низак проценат особа са инвалидитетом на тржишту рада.¹⁵⁶

Постоји добар правни оквир за заштиту имовинских права. Међутим, проблеми са имплементацијом и даље постоје, углавном због застарјелих катастарских система.¹⁵⁷ Ово углавном утиче на појединце који траже имовину одузету током сукоба 1990-их и појединце који траже поврат имовине одузете током комунистичког периода (1943.–1990.). Док први имају користи од садашњег законодавног оквира, други су у ћорсокаку због немогућности политичких елита да се договоре о реституцији имовине која је раније кориштена у војне сврхе, што онемогућава усвајање закона о денационализацији.

Правно, не постоје препреке да Роми или жене посједују имовину. Међутим, услови становања за ромску популацију и даље су неадекватни, при чему многи Роми живе у неформалним насељима. Легализација насеља је у току али је неуједначена. Када су у питању родни аспекти, само 15-20 посто босанских жена посједује имовину.¹⁵⁸ Ова ситуација је производ традиционалних родних правила о наслеђивању имовине у којима се мушка дјеца фаворизују као насљедници породичне имовине. Постоје и примјери гдје се жене одричу својих имовинских захтјева у корист своје браће, мужева или синова.

Недостатак власништва над земљиштем и ресурсима се огледа у нижем кредитном рејтингу за жене. Жене се суочавају са знатно више препрека у добијању кредита за покретање малих и средњих предузећа: у 80 посто случајева од жена је затражено да дају гаранцију за свој кредит (често потврду о власништву) у поређењу са 65 одсто мушкараца.¹⁵⁹ Ако се ови подаци упореде са власништвом над земљом, они указују на изражене економске неједнакости између жена и мушкараца.

Транснационалним мигрантима није дозвољено да раде у БиХ. Међутим, према Закону о азилу БиХ и пратећим прописима, тражиоци азила имају право на рад ако се одлука о њиховом захтјеву за азил не донесе у року од девет мјесеци, а терет недоношења одлуке не може бити стављен на азиланта.¹⁶⁰

13. ДРУШТВЕНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 4

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 4

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 4

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 2

Мање од четвртине дјеце узраста од двије до пет година похађа неки облик образовања у раном дјетињству, док само 1,5 посто ромске дјеце похађа ове програме.

Образовање

Образовни систем у БиХ је директан производ Дејтонског мировног споразума и одражава и репродукује сложене политичке и друштвене подјеле у земљи.¹⁶¹ Надлежност за регулисање образовања је додијељена ентитету Република Српска, 10 кантона у Федерацији БиХ и Брчко дистрикту. Постоје четири образовна нивоа: предшколско, основно, средње и високо. Прва два нивоа образовања су обавезна и бесплатна; похађање средњег и високог образовања је необавезно.

Петнаест посто дјеце узраста од двије до пет година похађа предшколско образовање. Према Хелсиншком комитету главни разлог за тако ниску стопу учешћа је недостатак предшколских установа, посебно у руралним подручјима.¹⁶² Мање од четвртине дјеце узраста од двије до пет година похађа неки облик образовања у раном дјетињству, док само 1,5 посто ромске дјеце похађа ове програме.¹⁶³ Побољшања су била видљива у удјелу дјеце која похађају једногодишње припремне предшколске програме (за дјецу од пет до шест година), при чему је отприлике половина дјеце која полазе у први разред похађала припремни програм (у ФБиХ 57 посто, у Републици Српској 35—45 одсто).

Процент дјеце основношколског узраста која похађају школу био је висок за све групе широм земље (98 процената и за дјечаке и за дјевојчице). Постоји добар приступ образовању за дјевојчице на нивоу основне школе, али су стопе уписа у средње и високо образовање знатно ниже. Стопа похађања основне школе за породице из најсиромашнијег квинтила прихода била је нижа од остатка становништва (95,4 одсто), а социјална укљученост ромске дјеце нижа је у поређењу са осталим ученицима. Такође, ромска дјеца касније полазе у основну школу (само 47 одсто ромских шестогодишњака је уписано у први разред), иако се њихов број повећава у другом и вишим разредима основне школе (67 посто седмогодишњака и 80 посто осмогодишње ромске дјеце уписано је у основну школу). Стопе напуштања ромске дјеце су, међутим, високе, посебно у вишим разредима основне школе. Упис ромске дјеце у средње школе знатно је нижи у односу на остатак становништва БиХ.

УНИЦЕФ-ова кластерска истраживања са вишеструким индикаторима за 2010.–2011. открила су да је 92 посто дјеце средњешколског узраста у БиХ уписано у средње школе.¹⁶⁴ Студија је такође показала да се упис дјевојчица у средње школе повећао и да је стопа похађања дјеце из руралних крајева такође благо порасла у поређењу са претходним анкетама ове организације. Ипак, постоји нагли пад у стопи преласка из основне у средњу школу за угрожену дјецу. Мјесто становања и економски стандард породице такође значајно утичу на упис у средње школе.

Иако нема школарине за средње образовање, годишња школарина је неопходна за похађање свих универзитетских нивоа (износи варирају у зависности од дисциплине и локације; школарина је знатно виша на приватним универзитетима него на јавним). Постоји неколико категорија

Као резултат тога, приступ образовању је високо етнички условљен, чак и ако су различите групе привилеговане на различите начине.

дјелимичног или потпуног ослобађања од школарине. У РС ове олакшице имају дјеца ветерана и палих бораца Војске РС, студенти са инвалидитетом и дјеца без родитеља. У различитим кантонима ФБиХ постоје олакшице за дјецу бошњачких и хрватских ветерана, дјецу са посебним потребама и за друге угрожене групе. Као резултат тога, приступ образовању је високо етнички условљен, чак и ако су различите групе привилеговане на различите начине. На свим нивоима образовања недостаје школско градиво на језицима националних мањина.¹⁶⁵ У погледу образовања дјеце транснационалних миграната, било је случајева инклузије. На примјер, 402 дјеце миграната у Унско-санском кантону похађало је припремну и редовну наставу у основним школама током школске 2019.-2020.¹⁶⁶

Здравствена заштита

Слично образовном систему, здравствена заштита је регулисана преко кантона у ФБиХ, ентитета у Републици Српској и Брчко дистрикта. Као резултат тога што се води кроз 13 различитих система, приступ здравственој заштити широм земље је номинално једнак (дискриминација на основу пола, расе, пола, итд. је забрањена законом), али инхерентно неуједначен и потенцијално искључујући. Систем се заснива на обавезном здравственом осигурању, које се плаћа кроз доприносе (преко социјалне помоћи за незапослене, преко родитеља/старатеља за дејцу). Свеукупно, 85 посто грађана има покривеност здравственом заштитом у ФБиХ, у поређењу са 70 посто у Републици Српској.¹⁶⁷ Иако је проценат покривености здравственом заштитом у цјелини висок, дизајн система искључује неке категорије угрожених појединаца. Ту спадају они који раде у сивој економији и не плаћају доприносе, пољопривредне раднике који нису осигурани, ромску популацију и бескућнике. Поред тога, здравствена заштита је теже доступна онима који живе у сиромашним домаћинствима, појединцима без осигурања, незапосленима, старијим самцима (посебно женама) и економски неактивној популацији (нарочито домаћицама и особама са инвалидитетом). Ситуација у мањим градовима и руралним срединама је чак и гора него у већим градовима у погледу постојања и приступа социјалним услугама у заједници.¹⁶⁸ Систем доприноса је критикован као кључни извор неједнакости у здравственој заштити због ниске стопе учешћа радне снаге (65,1 одсто становништва између 15 и 65 година).¹⁶⁹

Социјална заштита

Све у свему, систем социјалне заштите у БиХ је слаб и не нуди једнаку заштиту свим угроженим појединцима широм земље. Само 1,9 посто становништва користи социјална давања, док 2,8 посто регистрованих незапослених лица прима помоћ за незапослене. Ипак, приступ овим бенефицијама као и износи варирају у зависности од мјеста становања и социјалне категорије.¹⁷⁰ Старачки домови постоје, али су многи јавни старачки домови у лошем стању. Једанаест посто испитаника у анкети је рекло да су домови прескупи.¹⁷¹ Приватни старачки домови су још скупљи.¹⁷² Угрожене етничке групе (углавном Роми) обично немају приступ социјалним бенефицијама. Поред тога, родитељско одсуство је загарантовано законом али жене које раде ниискоквалификоване послове често се суочавају са индиректном дискриминацијом јер послодавци не обнављају уговоре, отпуштају их по сазнању о трудноћи или на крају породилског одсуства.¹⁷³

Законом о азилу су прописана основна права на образовање, здравствену и социјалну заштиту за све тражиоце азила. Пуни обим ових права доступан је онима који имају статус особе под додатном заштитом или статус избјеглице.¹⁷⁴ Међутим, услови живота међу тражиоцима

азила у БиХ указују на рањивост овог дијела популације. Од 8.600 избјеглица и миграната заглављених у БиХ током 2019. године, око 3.500 је било смјештено у привременим прихватним објектима, а близу 5.000 је било у приватном смјештају или живјело на отвореном. Усљед недовољних и неадекватних прихватних објеката и растуће ксенофобије тражиоци азила су изложени повећаним ризицима од насиља, као што су физичко и родно засновано насиље, трговине људима и другим облицима експлоатације.¹⁷⁵

Штавише, социјална права која се нуде тражиоцима азила, избјеглицама и мигрантској дјечи зависе више од бирократских процедура него од њихових стварних потреба.¹⁷⁶ Регистрованим мигрантима је дозвољено да легално остану у БиХ 14 дана, а само неколико њих формално поднесе захтјев за азил у том периоду. До данас ни једном подносиоцу захтјева није одобрен статус азила у БиХ према одредбама Закона о азилу. Без признатог статуса тражиоца азила, транснационални мигранти нису у могућности да затраже здравствену заштиту (иако су неки лијечени у локалним болницама и ургентним центрима), запослење или право на социјалну помоћ у БиХ.¹⁷⁷ Многи тражиоци азила су доживјели трауматичне догађаје током свог путовања и показују знаке депресије, пост-трауматског стресног поремећаја (ПТСП) и других проблема са менталним здрављем.¹⁷⁸ Међутим, ако би систем јавног здравља био под већим притиском, постојао би ризик да избјеглице, тражиоци азила и мигранти први буду искључени из услуга и/или дискриминисани.¹⁷⁹

14. КУЛТУРНА НЕЈЕДНАКОСТ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 4

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 3

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 2

Као резултат тога, етнорелигијске и лингвистичке категорије постале су главне линије раздвајања, које ометају друштвену и културну кохезију, и производе неповјерење и антагонизам међу заједницама.

Институционални оквир створен Дејтонским мировним споразумом легитимизује и учвршћује етничку, вјерску и језичку припадност широм политичких, друштвених, економских и културних пејзажа БиХ. Као резултат тога, етнорелигијске и лингвистичке категорије постале су главне линије раздвајања, које ометају друштвену и културну кохезију, и производе неповјерење и антагонизам међу заједницама. Овим линијама се натурализују не само хомогене бошњачке, хрватске и српске заједнице, већ и „остале“ онако како их Устав препознаје.¹⁸⁰ „Осталим“ су законом забрањене бројне друштвене и институционалне активности и праксе, а често су приморани да се изјасне о својој припадности једном од три конститутивна народа како би остварили своја основна људска права.¹⁸¹ То указује да су маргинализација и дискриминација „неконститутивних“ народа „невидљиве у закону и игнорисане у пракси“.¹⁸²

Иако институционални оквир БиХ садржи плуралност,¹⁸³ она није ни знак различитости ни плурализма. На примјер, законодавни оквир који се односи на образовање и употребу језика често се користи да се подцрта разлика између конститутивних народа, као и она између конститутивних народа и других заједница.¹⁸⁴ Школски систем, кроз сложено и сегреговано окружење за стицање знања без основног заједничког наставног плана и програма, његује етничку припадност на уштрб грађанског идентитета на државном нивоу. Ово резултира даљим

подјелама које су парадоксално створене учвршћивањем етно-религијске и етно-политичке агенде у настојањима да се промовишу и заштите културна права и идентитети.¹⁸⁵

Културне и класне неједнакости су међусобно повезане у БиХ. Студија коју је спровео Хофштед инсајтс (Hofstede Insights) открила је да је БиХ индекс отуђења моћи 90, што указује да су доносиоци одлука веома удаљени од обичних људи, како економски тако и културно (нпр. политичке/економске елите често доминирају и етнификују „културне“ садржаје на рачун историјски гледано заједничких културних пракси).¹⁸⁶ Док су конкретни подаци о врсти културних неједнакости које ово производи у различитим социо-економским слојевима недоступни, носиоци власти у БиХ су етничке елите и њихове присталице, које имају више привилегија, подршке и приступа простору нормативне културне продукције од оних који се противе таквом садржају.

Упркос овој свеобухватној и просторној етнизацији институција и свакодневног живота, многи грађани БиХ и даље су толерантни у својим ставовима. На примјер, анкета спроведена од стране „Ворлд валју“ (World Value) из 2001. је открила да се 77 посто испитаника сложило да не сматрају људе различите културе непожељним комшијама (ово укључује људе друге расе, имигранте/стране раднике и људе друге вјере).¹⁸⁷ Ових 77 посто указују на висок ниво толеранције према различитостима, што се можда може објаснити значајним социокултурним и лингвистичким сличностима међу етничким групама и историјом међуетничких бракова у БиХ, посебно током социјализма.

Осим тога, питања културног наслијеђа су посебно сложена у постконфликтном окружењу. Током 1990-их, мјеста која су означавала наслијеђе (било да се ради о вјерском, историјском или културном) систематски су уништана јер су била виђена симболима других заједница. Реконструкција таквих симбола културе, религије или историје као мјеста плурализма и различитости показала се тешком, углавном због консоцијацијске природе уређења државе. Институције које су настале у социјалистичкој Југославији, укључујући Умјетничку галерију, Националну и универзитетску библиотеку, Хисторијски музеј БиХ, Кинотеку, Музеј књижевности и позоришне умјетности, Библиотеку за слијепе и слабовида лица, нису доживљене репрезентативним за све грађане БиХ. Конкретно, у Републици Српској су уз подршку ентитетске владе створене паралелне културне институције.

Слобода вјероисповијести је загарантована и дискриминација на вјерској основи је забрањена.¹⁸⁸ Ентитетски закони тако пружају други слој гаранција вјерских слобода. Међутим, члан 28. Устава РС експлицитно помиње СПЦ као цркву српског народа.¹⁸⁹

Вјерске заједнице су званично одвојене од државе и једнаке пред законом. Закон о слободи вјероисповијести и правном положају цркава и вјерских заједница признаје Исламску заједницу, Српску православну цркву, Католичку цркву и Јеврејску вјерску заједницу као оне са правним статусом у земљи. Они чине Међурелигијски савјет, који служи као форум за међурелигијски дијалог. Иако је похваљен као значајно достигнуће у постконфликтном периоду, Савјет се суочио са критикама због недовољно активног ангажмана у напорима за изградњу мира и помирења.¹⁹⁰ У најновијем извјештају Европске комисије о напретку се наводи да „иако је вјерска толеранција симболично промовисана у неким приликама, и даље се дешавају случајеви дискриминације, говора мржње и злочина из мржње на вјерској основи, као и инциденти усмјерени на вјерска мјеста.“¹⁹¹ У политичком дискурсу, посебно међу српским и хрватским политичарима, мигрантска криза се представља као муслиманска инвазија или исламизација, што указује на степен вјерске нетолеранције у контексту транснационалних миграција.¹⁹²

15. ПРИСТУП ПРАВДИ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 4

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 4

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 5

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 3

Ово показује како се ромске, јеврејске и друге групе националних мањина у БиХ, као и они грађани који се идентификују са државом БиХ у цјелини а не са једном од њених конститутивних група, суочавају са уставно утемељеном етничком дискриминацијом која је у супротности и са међународним обавезама у вези са људским правима и опире се међународном притиску да се изврше законодавне реформе.

Фрагментовани институционални оквир у БиХ онемогућава функционисање владавине права и омета ефикасност правосуђа у земљи. Иако би сви грађани требали имати приступ правди, то често није случај. Процјењује се да око 12 посто становништва не може да се кандидује за предсједника или парламент због своје вјере, етничке припадности или мјеста становања.¹⁹³ На примјер, 2009. године Европски суд је пресудио да Устав БиХ директно дискриминише мањине не дозвољавајући им равноправно учешће на демократским изборима. Иако је Суд у још три случаја пресудио да су Уставом прекршена права мањина да се кандидују за јавне функције, ниједна одлука није спроведена. Ово показује како се ромске, јеврејске и друге групе националних мањина у БиХ, као и они грађани који се идентификују са државом БиХ у цјелини а не са једном од њених конститутивних група, суочавају са уставно утемељеном етничком дискриминацијом која је у супротности и са међународним обавезама у вези са људским правима и опире се међународном притиску да се изврше законодавне реформе. Штавише, администрација ЕУ наставља да позива власти у БиХ да у потпуности поштују основна права свих избјеглица и миграната.¹⁹⁴ Међутим, ове заједнице се често суочавају са формалним препрекама у приступу правди, с обзиром на њихов нејасан формални статус у земљи. Иако су информације анегдотске, транснационалне мигрантске заједнице су често на удару антимигрантског расположења, што повећава ризик од ксенофобног насиља.¹⁹⁵

Као и у многим другим земљама у транзицији, правосудни систем БиХ предметом је структурних реформи. Главна питања у овом погледу укључују развој културе институционалне транспарентности и одговорности према грађанима у систему грађанског и кривичног правосуђа.¹⁹⁶ Систем грађанског правосуђа карактеришу дуготрајне и претјерано бирократизоване процедуре, које повећавају правну несигурност и смањују повјерење грађана у правосуђе. Постоји заостатак од скоро 2 милиона нерјешених случајева, од којих се већина односи на неплаћене рачуне за комуналије – симптом шире економске слике и све већег сиромаштва.¹⁹⁷ Овај заостатак затим негативно утиче на дужину судских поступака, што је системски недостатак, на шта је указао и Уставни суд Босне и Херцеговине. Што се тиче система кривичног правосуђа, домаће кривично гоњење ратних злочина било је неефикасно и често под утицајем политике. Посматрачи су даље примјетили недостатке у сузбијању корупције и организованог криминала. Ово је велики проблем, посебно зато што постоји слаба сарадња између ентитетских и правосуђа на државном нивоу. Иницијатива „Правда за Давида“ је добра илустрација свеукупног незадовољства грађана кривично-правним системом и степеном институционалне корупције. Као резултат тога, 2020. године само 52 одсто грађана сматрало је да је сам процес приступа правди правичан, без обзира на исход.¹⁹⁸ Припадници ромских заједница и ЛГБТК+ популације су извјестили да власти често нису у стању да истраже дискриминацију, физичке нападе и узнемиравање са којима се суочавају. Једнако тако, мигрантска и избјегличка популација на такозваној Балканској рути — која је до 2019. достигла 50.000 људи — суочавају се са системским злостављањем, чак и од стране локалних власти. Они нису у могућности да приступе правди или добију основну заштиту својих људских права.¹⁹⁹

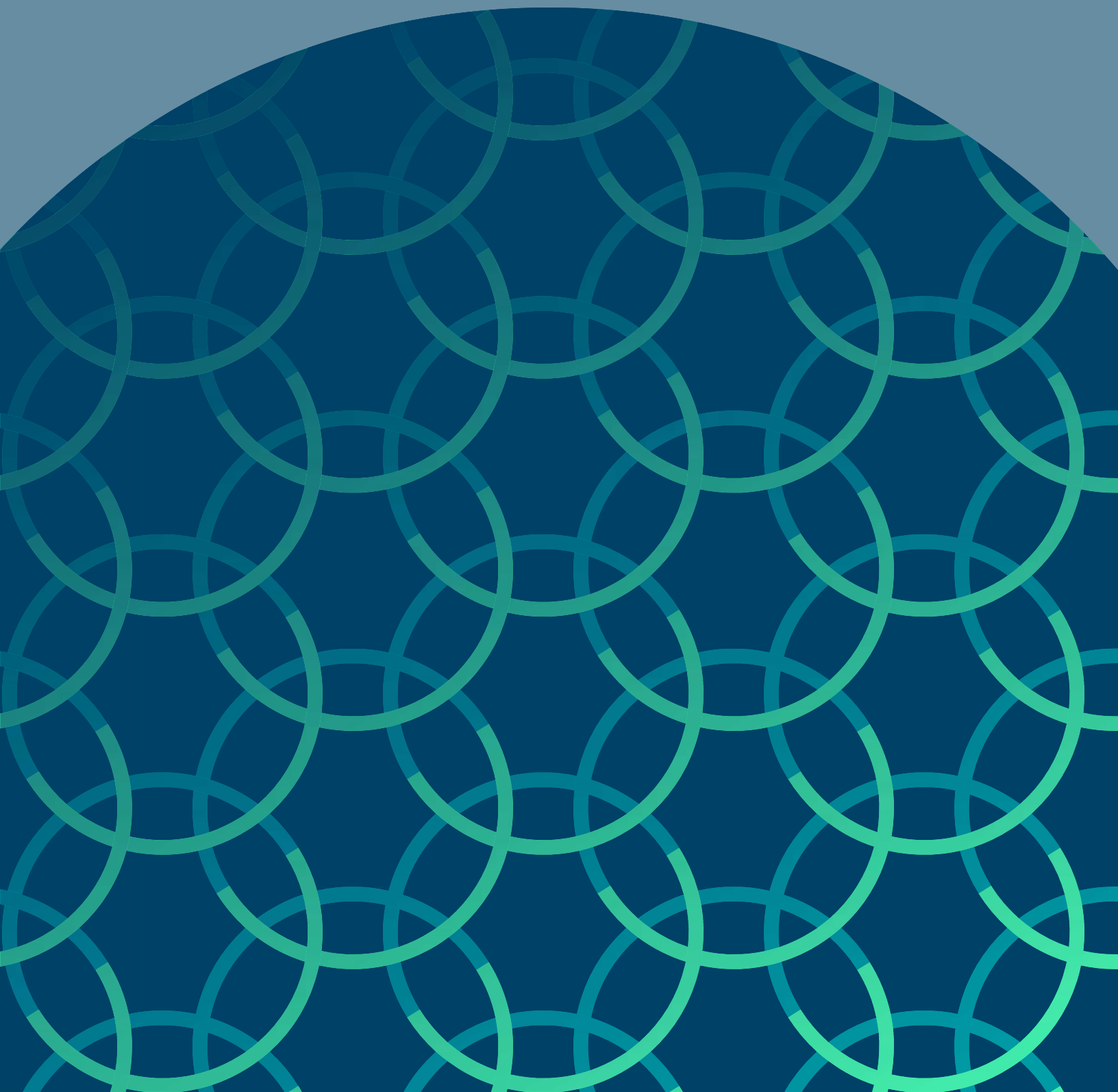
Као резултат тога, 2020. године само 52 одсто грађана сматрало је да је сам процес приступа правди правичан, без обзира на исход.

Сви грађани, без обзира на њихову етничку, вјерску или класну припадност, имају право на правично суђење.²⁰⁰ За оне који нису у могућности да приуште адвоката, држава пружа бесплатну или дјелимичну правну помоћ. У пракси, међутим, приступ правди је често отежан низом укрштајућих фактора, укључујући друштвено-економски положај, етничко поријекло и пол. Као што је већ наведено, студије и медијски извјештаји су показали да је једнак приступ правди због тога посебно тежак за ромску популацију која је често економски угрожена, те социјално и образовно маргинализована и самим тим мање упозната са својим законским правима.²⁰¹

Омбудсмени за људска права су главна надзорна тијела задужена за заштиту људских права и основних слобода у БиХ. Међутим, њихова овлаштења су ограничена и углавном се састоје од необавезујућих препорука. Омбудсмени су такође критиковани због недостатка независности и етно-политичког фаворизовања. Што се тиче родних питања, годишњи извјештај омбудсмена за 2019. истиче да су стопе пријављивања родне дискриминације и насиља над женама ниске.²⁰² Кључни разлози за то су нормализација родно заснованог насиља, традиционалне родне улоге и недостатак повјерења у институције.

Од раних 2000-их, међународна заједница помаже у реформи правосудног система БиХ, са пројектима који се фокусирају и на транзициону правду и на јачање националних правосудних институција.²⁰³ Резултати ових напора остају ограничени. Национална стратегија за транзициону правду покренута је 2010. године, али више од деценије касније тек треба да се материјализује, што указује да су вансудски механизми за приступ правди и даље слаби. Стратегија није усвојена због приговора представника из Републике Српске, чиме је потврђена истрајност етничких подјела у овом домену.

V. МЕЃГРУПНИ ОДНОСИ И ПРИПАДНОСТ

16. МЕЂУГРУПНО НАСИЉЕ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 7

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 7

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: N/A

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 6

Главни разлог за тако низак ниво међуетничког и међурелигијског насиља у послеријатном контексту је у великој мјери структура друштва створена Дејтонским мировним споразумом.

Током рата у Босни (1992.–1995.), земља је доживјела највеће међуетничко и међурелигијско насиље које је Европа видјела од Другог свјетског рата. Након завршетка рата, било је спорадичних етничких и вјерских тензија које су резултирале неким злочинима из мржње, укључујући убиства, бомбашке нападе, уништавање имовине и велике инциденте у вези са јавним редом. Међутим, нивои почињеног насиља су били ниски и врло некарактеристични за ране послеријатне контексте у којима су идентитети „набијени“ и често радикализовани.²⁰⁴ Главни разлог за тако низак ниво међуетничког и међурелигијског насиља у послеријатном контексту је у великој мјери структура друштва створена Дејтонским мировним споразумом. Иако је стварао бројне друштвено-политичке неједнакости, маргинализовао мањинске заједнице и учвршћивао етничке елите у систему, споразум је био успјешан у заустављању насиља јер је омогућио „етнички дефинисаним, ратним режимима да консолидују своје засебне сфере утицаја.“²⁰⁵ Овај процес, заједно са присуством 60.000 војника Сјеверноатлантског савеза (НАТО) и 2.000 припадника полицијских снага УН, значајно је смањио учесталост насиља.

Због фрагментованог система управљања државом, постоји више полицијских агенција одговорних за рјешавање злочина из мржње, укључујући Државну агенцију за истраге и заштиту (СИПА), два министарства унутрашњих послова, 10 кантонских министарстава унутрашњих послова и полицију Брчко дистрикта. Међутим, нису успостављени механизми за правилно евидентирање злочина из мржње. Дакле, подаци о злочинима из мржње су минимални и недостижни. На примјер, према ОЕБС-у,²⁰⁶ 2009. босанска полиција пријавила је само 15 злочина из мржње. Током 2010. године пријављено је 19 злочина из мржње. Иако нема доступних података за 2011. и 2012. годину, број злочина из мржње током 2013. и 2014. године износио је 350, односно 200. Нагли пораст у периоду 2013.–2014. године резултат је проактивне улоге Министарства сигурности БиХ у прикупљању статистичких података.²⁰⁷ Међу најчешће пријављеним злочинима спадају расизам и ксенофобија, предрасуде према муслиманима, предрасуде према припадницима других религија или сексуалних оријентација. Међу њима, најчешћа мотивација је заснована на расизму и ксенофобији и инциденти засновани на вјерском идентитету, док су инциденти засновани на сексуалној оријентацији или родном идентитету ријеђи, али су ипак присутни (18 случајева у 2019. години). Најчешћи типови инцидената били су напади на приватну имовину.

Посљедњих година међугрупно насиље се углавном односи на насиље засновано на роду и сексуалној оријентацији. Међутим, Хјуман рајтс воч (Human Rights Watch) и СЗО наводе да не постоје систематски подаци о учесталости таквог насиља.²⁰⁸ Жртве и њихове породице често не пријављују ове врсте насиља. Уочи сарајевске Поворке поноса у августу 2020. године, ЛГБТК+ заједница је документовала 13 инцидената против заједнице, укључујући случајеве насиља у породици. Република Српска је у мају 2020. године увела нови Закон о заштити од насиља у породици, којим се криминализује појава и непријављивање насиља у породици. Еквивалентни закон је био на чекању пред Парламентом ФБиХ (био је на распореду за расправу крајем 2021.).

Штавише, регистровани су случајеви насиља над мигрантским и избјегличким заједницама у БиХ које се налазе на такозваној балканској рути.²⁰⁹ У априлу 2021. године, мисија УН-а у БиХ позвала је босанске и хрватске власти да истраже наводе о насиљу над мигрантима и избјеглицима који покушавају да пређу границу ЕУ у Хрватској. Подаци о постотку миграната који доживљавају физичко насиље не постоје.

17. ПОВЈЕРЕЊЕ ИЗМЕЂУ ГРУПА ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 4

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 4

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 2

Ови проценти указују на низак ниво прихватања бракова између различитих етничких група.

Не постоје новији систематски подаци о повјерењу међу групама у БиХ. Ранија студија коју је наручила Фридрих Еберт фондација (Freidrich Ebert Stiftung) пријавила је низак ниво друштвеног повјерења између три доминантне заједнице.²¹⁰ Општи ниво повјерења био је највиши за српску заједницу, од којих се 18 посто сложило да се „већини људи може вјеровати“, у поређењу са 17 посто Бошњака и 10 посто Хрвата.

Извјештај о друштвеном капиталу у БиХ узима „мијешање“ међу различитим етничким групама као знак повјерења међу групама.²¹¹ Овај извјештај показује да би 42 посто Бошњака, 40 посто Хрвата и 38 посто Срба одобрило брак/партнерство са особом друге етничке позадине. Међутим, 99 одсто Бошњака, 96 посто Хрвата и 97 посто Срба би одобрило брак/партнерство са особом исте националности. Укупно 32 посто испитаника Бошњака ушло би у брак/партнерство са Хрватом_ицом, 22 посто са Србином_пкињом и 14 посто са Ромом_кињом. Штавише, 29 посто испитаних Хрвата_ица би ушло у брак/партнерство са Бошњаком_ињом, 26 посто са Србином_пкињом и само 9 посто са Ромом_кињом. Седамнаест посто испитаника српске националности удало би се за Бошњака_ињу, 25 посто за Хрвата_ицу, а 12 одсто за Рома_кињу. Ови проценти указују на низак ниво прихватања бракова између различитих етничких група. Поред тога, социјална дистанца у овом погледу је мања међу три конститутивна народа која су ратовала, него између било које од ових заједница и Рома који у њему нису учествовали. Ово одражава и културолошке сличности између три главне етничке заједнице и стигматизацију Рома и истрајност предрасуда према овој заједници.

Шалајева студија не нуди детаљне податке везане за професионалне односе.²¹² Међутим, укупно 86 посто свих испитаника (свих етничких позадина) прихватило би да имају за сарадника_ицу особу бошњачке или хрватске националности, 89 посто би прихватило особу српске националности, а 72 посто би прихватило Рома_ињу у свом радном окружењу.

На тврдњу да се „уопштено говорећи, већини људи може вјеровати,“ 19,5 посто испитаника је одговорило да се слаже а 32,9 посто да се донекле слаже. Међутим, мушкарци су у просјеку чешће одговорили позитивно ($m = 2,64$, $CD = 1,03$) од жена ($m = 2,41$, $CD = 1,04$), $p = 0,0007$. Заиста, тамо гдје се 23,17 посто мушкараца сложило са тврдњом, само 16,12 посто жена је урадило исто.

Истраживање указује на високо међуетничко повјерење, без родних разлика, али са одређеним разликама међу етничким групама.

Истраживање Глобалног центра за плурализам (Центар) о „Перцепцији плурализма у Босни и Херцеговини“ показује да велики број испитаника у потпуности (19,5 посто) или дјелимично (32,9 посто) подржава изјаву да се „већини људи може вјеровати“.²¹³ Ниво повјерења међу групама био је већи код мушкараца (23,17 посто) него код жена (16,12 посто). На етничким подузorcима највеће повјерење је исказала хрватска група (59 посто), затим Бошњаци (52 посто) и Срби (50 посто). Подаци о међурелигијском повјерењу нису показали родне разлике, али су открили неке етничке разлике: највише међурелигијског повјерења показује хрватска група (75 посто), затим Бошњаци (74 посто) и Срби (69 посто). Истраживање указује на високо међуетничко повјерење, без родних разлика, али са одређеним разликама међу етничким групама: Хрвати су показали највише међуетничког повјерења (76 посто), а слиједе Бошњаци (72 посто) и Срби (67 посто). Око 54 посто испитаника сматра да је подједнака вјероватноћа да ће бити ангажовани у професионалној улози као и било која друга особа из БиХ. Ови бројеви су нешто нижи за „Остале“ (44 процента). Ставови о међугрупним браковима показују да генерално има позитивних ставова, али са одређеним етничким разликама: највише међурелигијског повјерења показује хрватска група (80 одсто), затим Срби (76 посто) и Бошњаци (67 посто).

Студија из 2004. године на репрезентативном узорку од 1.500 пунољетних грађана БиХ показала је да је 15 посто испитаника рекло да вјерује свима, док 85 посто сматра да треба бити опрезан у контакту с људима.²¹⁴ Друга студија заснована на подацима анкете из стратификованог случајног узорка од 681 босанских Срба, Хрвата и Бошњака (спроведена између септембра 2003. и јануара 2004.) истраживала је питања повјерења у заједницу након рата.²¹⁵ Не изненађују закључци студије да испитаници више вјерују припадницима своје националности него припадницима друге двије националности. Међутим, ове разлике нису биле тако велике колико би се очекивало на основу недавне историје сукоба.²¹⁶ Истраживање из 2009. године које је спровела маркетиншка агенција ПАРТНЕР из Бање Луке обухватило је репрезентативан узорак од 1966 испитаника из БиХ.²¹⁷ Око 74 посто испитаника сматра да у односу на друге људе треба бити опрезан, док само око 16 посто сматра да се већини људи може вјеровати, а ти проценти су мање-више једнаки унутар етничких подузорака. Приликом мјерења етничке дистанце, испитаници (Бошњаци, Хрвати и Срби) између 17 посто и 30 посто прихватају односе са другим групама, а само око 12 посто испитаника прихвата односе са припадницима ромске заједнице.

Истраживање спроведено 2018. године на узорку младих у БиХ бавило се различитим индикаторима живота младих, укључујући индикаторе друштвеног повјерења.²¹⁸ Показало се да млади највише верују породици, пријатељима, вршњацима и комшијама, а потом и људима друге вјероисповијести и националности и људи различитих политичких опредјељења. Политички лидери су били група којој се најмање вјеровало.

Изненађујуће, недавно истраживање је показало да су економске потешкоће у обрнутој корелацији са међугрупним тензијама и насиљем.²¹⁹ Имућнији грађани осећају више тензија према другим заједницама. Објашњења за већу тенденцију међугрупних тензија и насиља укључују хипотезу да се богатији људи осећају више угроженим од стране других етничких група²²⁰ и да су економске елите повезане са националистима који се залажу за привилегије за сопствене етничке заједнице.²²¹

Коначно, студија из 2019. која је истраживала односе домаћег становништва са мигрантима/избјеглицама открила је да је око 26 посто испитаних миграната/избјеглица тврдило да је домаће становништво било неправедно према њима, а око 56 посто миграната је домаће становништво доживјело једнако пријатно као и чланове сопственог народа. Што се тиче права на останак у земљи, око 67 посто домаћег становништва дозволило би мигрантима

боравак до шест мјесеци и потом их иселило из БиХ, око 15 посто би им дозволило дугорочни боравак, а 18 посто би их протјерало одмах ван земље. Домаћи становници обично описују мигранте користећи негативне атрибуте, да су прљави и потенцијално насилни.²²²

18. ПОВЈЕРЕЊЕ У ИНСТИТУЦИЈЕ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 2.5

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 3

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 2

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: NA

Запањујућих 88 посто становништва у БиХ сматра незадовољавајућим поступање њихове владе у борби против корупције, што је највише у региону.

Не постоје рашчлањени подаци који показују нивое повјерења у јавне институције по етничкој заједници. Међутим, постоје подаци који показују да су грађани у оба ентитета државну владу рангирани као најмање популарну институцију (19 посто одобравања у ФБиХ и 21 посто одобравања у Републици Српској, у поређењу са регионалним просјеком од 30 посто).

Извјештај под називом Балкански барометар наводи да се 66 посто испитаника не потпуно или дјелимично не слаже са тврдњом да се закон примјењује и спроводи ефикасно, а само 3 посто има апсолутно повјерење у једнообразну и ефикасну примјену закона.²²³ Упечатљивих 84 посто испитаника се у потпуности или дјелимично слаже да су органи за спровођење закона и полиција корумпирани. Запањујућих 88 посто становништва у БиХ сматра незадовољавајућим поступање њихове владе у борби против корупције, што је највише у региону.²²⁴

Према истом извјештају, висок ниво неповјерења (66 посто) постоји у погледу правосуђа, али нешто већи проценат (71 посто) вјерује у компетентност судова. Ово неповјерење у правосуђе је још веће у погледу његове независности – 76 посто испитаника се дјелимично или у потпуности не слаже да се закон примјењује на све подједнако. Поред тога, 5 посто испитаника изјавило је да се бави подмићивањем у вези са правосуђем, а 73 посто испитаника изјавило је да сматра да је ова институција корумпирана. Штавише, 6 посто испитаника је изјавило да је током 2020. године понудило мито у вези са образовним системом (нпр. да би повећало оцјену дјетета), а 15 посто се бавило подмићивањем како би приступило медицинским и здравственим услугама. (нпр. да би брже добили третман). Упркос релативно малом проценту појединаца који сами пријављују учешће у давању мита у контексту образовања и здравствене заштите, већина сматра да су институције корумпиране. Укупно 73 посто испитаника слаже се или има тенденцију да се сложи да је образовни систем у БиХ погођен корупцијом. Процент перципиране корупције у здравству је исти, 73 посто.

Комплементарно истраживање јавног мнијења Балканског барометра 2020.²²⁵ утврдило је да је ниво повјерења у образовне институције на 52 посто; повјерење у вјерске организације је 40 посто, у полицију 27 посто и медије 25 посто. Још је мање повјерење у политичке странке (7 посто), Парламентарну скупштину (7 посто) и Вијеће министара (7 посто) и Предсједништво БиХ (9 посто). Додатна процјена трансформације БиХ ка демократији и тржишној економији између 2006. и 2020. године показала је да је БиХ у овом периоду осјетно регресирала у погледу политичког учешћа, слободе изражавања, независности правосуђа и стабилности демократских институција.²²⁶

Исти извјештај документује веома ниске оцјене за руководство земље, од само 16 посто (у поређењу са регионалним просјеком од 29 посто). Грађани у оба ентитета рангирани су државну владу као најмање популарну институцију (са 19 посто одобравања у ФБиХ и 21 посто у РС, у поређењу са регионалним просјеком од 30 посто). Поред тога, 3 посто испитаника има повјерење у правосудје, што одражава низак ниво повјерења у целом региону. Насупрот томе, нивои повјерења у полицију су били виши—19 посто испитаника имало је висок ниво повјерења, а 41 посто је имао „неко“ повјерење у полицију.

Што се тиче осталих институција, анкета је показала да 67 посто испитаника нема повјерења у парламент или је склоно неповјерењу, 71 одсто не вјерује влади, а 61 посто не вјерује локалним властима. Ниво апсолутног повјерења у ове институције је 5 посто за парламент и владу и 6 посто за локалне власти.

Постоје новија истраживања која показују да 65 посто становништва нема повјерења у полицију и јавно право у БиХ (проценти су подједнако распоређени по етничким подузorcима).²²⁷ Такође, висок проценат (око 70 посто) становништва не вјерује да ће их правосудни систем у земљи заштитити од неправде.

Ове студије не узимају у обзир образовање и приходе. Међутим, Витова (Whitt) анкета из 2010. показала је веома благу негативну корелацију између нивоа образовања и становања у урбаним и руралним областима, с једне стране, и повјерења у институције, с друге.²²⁸

Нема података о повјерењу транснационалних миграната у институције.

19. УКЉУЧИВАЊЕ И ПРИХВАТАЊЕ ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 3

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 3

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 3

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 2

Иако не постоје формалне препреке за различите групе да остваре своја права на слободу вјероисповијести или етно-културног наслијеђа, практичне препреке у контексту етно-територијалних подјела у БиХ и даље постоје.

Етнорелигијска димензија међугрупних односа и припадности је веома јака у БиХ. Ипак, неспособност политичких елита да постигну договор о промјени уставног уређења земље искључила је грађанску димензију „припадности“ БиХ. Иако не постоје формалне препреке за различите групе да остваре своја права на слободу вјероисповијести или етно-културног наслијеђа, практичне препреке у контексту етно-територијалних подјела у БиХ и даље постоје. На примјер, исказивање етно-религијске припадности муслиманској заједници је прихваћеније у ФБиХ него у РС, која је етнички готово хомоген ентитет. Друге заједнице (укључујући Роме, Јевреје и друге уставно признате мањинске народе) живе на маргинама друштва. Међутим, не постоје званични статистички подаци о томе у којој мјери се они осјећају укљученим или прихваћеним.

Иако су етничке групе у БиХ изразито видљиве и заштићене, истраживање из 2011. године открило је да многи млади људи страхују за будућност своје етничке групе. Прецизније, 66

Роми су системски искључени из друштва.

посто хрватске омладине изјавило је да страхује за будућност свог народа у БиХ, у поређењу са 49 посто Срба, 45 одсто Бошњака и 32 посто испитаника који су се изјаснили као Босанци.²²⁹

Многи људи у БиХ се осјећају маргинализовано због свог социо-економског статуса. Према Балканском барометру за 2020. годину, 13 посто становника БиХ осјећа се мање вриједним због своје незапослености и/или нивоа прихода.²³⁰ Штавише, 20 посто испитаника рекло је да су забринуте због могућег пада у сиромаштво, а око 10 посто се осјећа искључено из друштва из различитих разлога. Главни забиљежени разлози за осјећање искључености укључују године старости (35 посто), немогућност да се обезбеди добро плаћен посао (31 посто), недостатак подршке породице и пријатеља (18 посто), болест и инвалидитет (18 посто) и статус мањинске групе (15 посто). Истраживање је такође открило да људи у БиХ, барем они који су анкетирани за ову студију, подржавају афирмативну акцију у запошљавању особа са инвалидитетом прије него запошљавање расељених лица, избјеглица или припадника ромске заједнице.²³¹

Роми су системски искључени из друштва. Студија Свјетске банке из 2019. мјерила је социјалну дистанцу према Ромима и показала да 67 посто испитаних грађана БиХ не осјећа нелагоду да ради са Ромима, 62 посто би се осјећало угодно радећи код ромског послодавца, 67 посто не види никакав проблем ако њихова дјеца иду у школу са Ромима, 24 посто би ступило у брак или дозволило својој дјечи да се вјенчају са Ромима, 57 посто би куповало производе од Рома, 63 посто је отворено за пријатељство са Ромима, 56 посто би позвало Роме у кућу и 48 посто би изнајмило кућу Ромима.²³²

Студија Фридрих Еберт фондације из 2019. године испитивала је ставове према мигрантима и избјеглицама у БиХ. Студија је показала да испитаници у великој мјери подржавају краткорочни боравак миграната у БиХ (око 67 посто), док 18 посто испитаних сматра да мигранте треба депортовати из државе. Приликом описивања миграната и избјеглица, испитаници су често истицали негативне црте као што су прљавштина, агресивност, неуредност и непристојност.²³³

Истраживање о перцепцији плурализма које је спровео Центар за 2021. годину показује да се око 88 посто испитаника идентификује као особа из БиХ.²³⁴ Родне разлике не постоје, али постоје одређене разлике међу етничким групама: 95 посто Бошњака, 83 посто Хрвата и 76 посто Срба се изјашњавају као особе из БиХ. Близу 87 посто испитаника себе види као особу из БиХ. Родне разлике не постоје, али постоје разлике међу етничким групама: 93 посто Бошњака, 85 посто Хрвата и 76 посто Срба себе види као особу из БиХ. Око 74 посто испитаника је одговорило да им је драго бити особа из БиХ. Нема великих родних разлика, уз одређене разлике међу етничким групама: 82 посто Бошњака, 66 посто Хрвата и 60 посто Срба је сретно што долазе из БиХ. Чврсте везе са другим људима из БиХ осјећа око 74 посто испитаника. Постоје одређене родне разлике, при чему 77 посто мушкараца и 71 посто жена осјећа јаке повезнице. Такође, постоје одређене разлике међу етничким групама: 80 посто Хрвата, 74 посто Бошњака и 74 посто Срба осјећа јаке везе са другим људима из БиХ. Око 80 посто испитаника сматра да их други људи у БиХ виде као особу из БиХ. Родних разлика нема, уз одређене разлике међу етничким групама: 84 посто Бошњака, 78 посто Хрвата и 78 посто Срба сматра да други људи у БиХ мисле да су особе из БиХ.

20. ЗАЈЕДНИЧКО УЧЕШЋЕ У ДРУШТВУ

ПРОСЈЕЧАН РЕЗУЛТАТ: 2

ЕТНОРЕЛИГИЈСКИ | РЕЗУЛТАТ: 3

КЛАСА | РЕЗУЛТАТ: 2

ТРАНСНАЦИОНАЛНЕ МИГРАЦИЈЕ | РЕЗУЛТАТ: 0

Као резултат слабе политичке партиципације неки гласови нису присутни у јавној сфери.

Укупан осјећај заједничког учешћа у друштву је низак у БиХ.²³⁵ Политичко представљање је један од кључних елемената у стварању инклузивног и плуралистичког друштва, а изборна права се дуго већ сматрају окосницом демократије. Као резултат слабе политичке партиципације неки гласови нису присутни у јавној сфери. Ако се овоме додају специфичности политичког и уставног уређења, учешће у друштву на државном нивоу практично не постоји и подудара се са етнорелигијским и територијалним подјелама. Ово је видљиво на три нивоа. Прво, „учешће“ у друштву за три конститутивне заједнице је загарантовано, али је истовремено искључујуће и мањкаво. Чак и за конститутивне народе, остваривање политичких и грађанских права је везано за одређену територију. Друго, мањинске заједнице („Остали“) су укључене у уставну дефиницију суверенитета и тако, барем формално, чине „народ“. Упркос овом формалном уставном признању, стварна расподела права—чак и кроз релевантни секундарни законодавни оквир—је главна препрека остваривању права и осјећају заједничког учешћа у друштву. Као резултат тога, јеврејске, ромске и друге мањинске заједнице спријечене су да у потпуности и равноправно учествују у политичком и друштвеном животу.²³⁶ Родна подјела не постоји у закону, али – као што је горе наведено – постоји низак степен заступљености жена у јавном и политичком животу у БиХ. Треће, нерезидентне заједнице, као што су транснационални мигранти који немају никаквог интереса у босанском контексту, указују на то да су скоро потпуно искључени из друштвеног учешћа као легитимни и пуноправни чланови друштва.

Иако не постоје студије које би се фокусирале на однос између социоекономског статуса и осјећаја учешћа у БиХ друштву, чињеница да млади (и други) напуштају БиХ у тако великом броју показатељ је одвојености људи од државе и друштва. Екстремна незапосленост постаје трансгенерацијско структурно стање, а само политика расподеле и дознака из иностранства које се дијеле са породицом и пријатељима одржавају људе ситим и живим. Ова катастрофална ситуација изазива стално разочарење у земљу и њену будућност међу младима. То такође ствара јасну разлику између политички корумпираних Босне, у којој је нужно или повући из државе и њене прљаве политике, или се упустити у корупцију да би опстали, и замишљене „Европе“ у којој наводно постоје правила политичке економије гдје особа може изабрати да се не бави коруптивним понашањем и да и даље буде признат, поштован грађанин. Као резултат тога, млади Босанци масовно напуштају своју државу. Широм Босне величина учioniца се смањује, школе се затварају, а наставници губе посао јер нема дјеце којој би предавала.²³⁷ На овај начин, кроз компликоване, дугорочне ефекте конвергирања послеријатних и постсоцијалистичких ефеката, босанска држава се и даље празни од својих грађана, оних „нормалних људи од крви и меса.“²³⁸

Истраживање о перцепцији плурализма које је спровео Центар потврдило је релативно низак степен повјерења у функционирање демократије у БиХ. Чак 77,6 посто испитаника се у потпуности или дјелимично не слаже са тврдњом да је БиХ функционална демократска земља, а само 6,3 посто испитаника има пуно повјерење у функционисање демократије у овој земљи.

Извјештај документује значајан јаз између преузетих обавеза и званичне посвећености плурализму с једне стране и веома ограничене имплементације ових обавеза с друге стране.

ПРЕПОРУКЕ

Овај извјештај је први покушај процјене фактора друштвеног плурализма у Босни и Херцеговини. Извјештај документује значајан јаз између преузетих обавеза и званичне посвећености плурализму с једне стране и веома ограничене имплементације ових обавеза с друге стране. Три највеће препреке демократији и плурализму су политизација етничких идентитета, висок ниво политичке корупције и економска нестабилност. На основу извјештаја, саставили смо сљедећу листу препорука које би могле бити од интереса за заговорнике плурализма, укључујући БиХ власти, цивилно друштво и релевантне вањске актере.

ВЛАДА

Сви нивои власти требају тежити унапређењу плуралистичког друштва у БиХ не само формалним одређењем за низ међународних инструмената, већ и њиховим спровођењем у пракси. На крају, модификација структуре етничке подјеле власти требало би да омогући већу инклузију; међутим, ово питање може бити спорно јер се промјена Устава тренутно сматра неприхватљивим за неке заједнице.

Владе на свим нивоима треба да се позабаве питањима са којима се суочавају најмаргинализоване и најугроженије заједнице. Власти треба да усвоје политике усмјерене на националне мањине, посебно на Роме, који се често суочавају са дискриминацијом у свим друштвеним и економским сферама. У том погледу треба размотрити афирмативне мјере у вези са образовним, социјалним и механизмима формалног учешћа у друштву. Неопходно је успоставити политике спрам (привремених) транснационалних миграната и избјеглица који путују ка западној Европи. Сваки чин насиља треба истражити, а починиоце кривично гонити. Штавише, власти на свим нивоима треба да теже ка постизању већег друштвено-економског ангажмана жена и већег прихватања ЛГБТК+ заједница. За жене, посебно жене на селу, покретањем циљаних пројеката могло би их се укључити у економски живот (нпр. кроз микрокредите, пољопривредне субвенције, итд.), што би помогло њиховом оснаживању. Образовне интервенције којим би се уклонила традиционалне родне улоге могле би бити корисне како у погледу оснаживања жена тако и у контексту ЛГБТК+ права.

Влада треба унаприједити плурализам снажнијом борбом против корупције и уклањањем огромне и компликоване бирократије која гуши предузећа у настајању и исцрпљује грађане који плаћају порезе, од којих многи тону у сиромаштво. Власти такође требају брзо дјеловати како би заштитили значајне природне ресурсе који трпе због нефункционалног система те постају плијеном локалних и међународних пословних интереса који искориштавају слабу босанску државу. Такође, власти би морале да се постарају да неке маргинализоване групе равноправно учествују на тржишту рада и расподјели друштвеног богатства.

ЦИВИЛНО ДРУШТВО

Релевантни актери цивилног друштва треба да раде заједно на успостављању широко постављених иницијатива за образовање о плурализму и различитости. Будући да се већина регистрованих ОЦД-ова у БиХ фокусира на активности везане за спорт, рекреацију и културу, то би могла бити путања за потенцијалну интеркултуралну размјену (примјер би могли бити "Игре пријатељства."²³⁹

Социоекономске разлике и транснационалне миграције су кључне за разумијевање различитости и плурализма у БиХ, на западном Балкану и у ЕУ.

Актери цивилног друштва морају бити проактивнији и инсистирати на њиховом укључивању у процес креирања политика. С обзиром да је овим актерима кључно питање ограничено финансирање засновано на пројектима, могуће излаз из ове ситуације могло би бити дијељење ресурса и знања (crowdsourcing и crowdfunding) за широко прихваћене иницијативе. Примјери друштвених проблема око којих се могу организовати ове кампање (краткорочно и средњерочно) могу укључивати питања која се односе на дјечија права и питања животне средине.

МЕЂУНАРОДНИ АКТЕРИ

Европска комисија би требало да размотри давање више пажње, признања, посвећености и снажнијег притиска својим механизмима условљавања, успостављањем јасног система и временског оквира награда за напредак и санкција за стагнацију или назадовање. Механизам награђивања је био прилично успјешан у контексту либерализације визног режима, а сличан модел би се могао примјенити у другим аспектима политичког условљавања ЕУ. С обзиром да се БиХ тренутно суочава са највећом кризом од рата, ова посвећеност суверенитету БиХ од стране ЕУ, као и САД, је од изузетне је важности.

Агенције УН-а би требало да се више ангажују са локалним заједницама у успостављању дугорочних иницијатива, посебно у области институционалне реформе и цивилног друштва ангажованог на промоцији и заштити људских права.

Међународни и локални актери треба да прошире свој фокус – прикупљање података, ангажман и политике – са искључивог ангажовања око етно-политичких формација на питања која се односе на класне и транснационалне миграције. Социоекономске разлике и транснационалне миграције су кључне за разумијевање различитости и плурализма у БиХ, на западном Балкану и у ЕУ. Међународни и локални актери требају развити боље политике, механизме праћења и прикупљања података о класним диспаратима и транснационалним миграцијама у БиХ.

ЕНДНОТЕ

- 1 „Плитки модел“ се односи на чињеницу да послеријатна босанска држава има врло мало надлежности – она постоји првенствено као уточиште етнички концептуализоване популације и њеним управљањем, док су изостављене међусобно повезане историје, економске солидарности и хибридни животи друштвено маргинализованих и политички некултивисаних. Дакле, дејтонска Босна и Херцеговина материјализује се као „празна посуда“, која због своје идеологије и (ир)рационалности не успијева да препозна, изазове и његује панетичку идентификацију и економску солидарност нити да успјешно „обавије“ грађане који јој територијално и историјски припадају. Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Филаделфија: University of Pennsylvania Press, 2015), 185-86.
- 2 Hromadžić, *Citizens*.
- 3 Boris Divjak i Aleksandra Martinović, *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini* (Бања Лука: Transparency International, 2009.), 37.
- 4 Azra Hromadžić, „Uninvited Citizens: Violence, Spatiality and Urban Ruination in Postwar and Postsocialist Bosnia and Herzegovina,” *Third World Thematics* вол. 4, бр. 2–3 (2019).
- 5 UNDP, *The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene, Bosnia and Herzegovina*, Human Development Report 2020., приступљено 26. августа, 2021, http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BIH.pdf.
- 6 Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine “Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine,” 3. децембар 2021., приступљено 22. јула 2021, <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesecni/default.aspx?id=5342&langTag=bs-BA>.
- 7 Nerzuk Ćurak, *Dejtonski Nacionalizam: Ogledi o Političkom* (Сарајево: Buybook, 2004).
- 8 Statistika.ba, “Analiza: Država – Konačni rezultati – Popis 2013, Bosna i Hercegovina” (Analysis: Country – Final Results – Census 2013, Bosnia and Herzegovina), приступљено 16. маја 2021., <http://www.statistika.ba>.
- 9 World Bank Data, “Personal Remittances, Received (Current US\$) – Bosnia and Herzegovina,” 2020., приступљено 17. јула 2021., <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA>.
- 10 Државни закон о националним мањинама (2003.) признаје 17 националних мањина: Албанце, Чехе, Италијане, Јевреје, Њемце, Мађаре, Македонце, Црногорце, Пољаци, Роме, Румуне, Русе, Русине, Словаке, Словенце, Турке и Украјинце.
- 11 Council on Europe, *The European Charter for Regional or Minority Languages*, Doc. 12422, 21. октобар 2010., приступљено 14. јуна 2021., <https://www.refworld.org/pdfid/4d8b18322.pdf>.
- 12 ECtHR, “Bosnia and Herzegovina,” press country profile, јануар 2022., приступљено 22. јула 2021., https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Bosnia_and_Herzegovina_ENG.pdf.
- 13 Council of Europe, “European Social Charter: Bosnia and Herzegovina,” приступљено 15. маја 2021., <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/bosnia-and-herzegovina>.
- 14 Sejdīć and Finci v. Bosnia and Herzegovina, Application nos. 27996/06 and 34836/06, Council of Europe: European Court of Human Rights, 22. децембар 2009., приступљено 12. јула 2021, <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4b44a28a2.html>.
- 15 OHCHR, *In Dialogue With Bosnia and Herzegovina*, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Asks About Distribution of Social Benefits, and About Access to Education and Housing, press release, 1. октобар 2021., приступљено 9. јула 2021., ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E.
- 16 UNHRC, National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human rights Council resolution 16/21*, Босна и Херцеговина, 22. октобар 2019., приступљено 26. јула 2021., <https://undocs.org/A/HRC/WG.6/34/BIH/1>.
- 17 Bosnia and Herzegovina, European Community, Agreement between the European Community and Bosnia and Herzegovina on the readmission of persons residing without authorisation – Joint Declarations, 18. септембар 2009., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1219%2804%29>.
- 18 Statewatch, “Blackmail in the Balkans: How the EU is Externalising Its Asylum Policies,” 1. јун 2021., приступљено 27. јула 2021., <https://www.statewatch.org/analyses/2021/blackmail-in-the-balkans-how-the-eu-is-externalising-its-asylum-policies/>.
- 19 See Annex 4. UN General Assembly Security Council, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, A/50/79C, 30. новембар 1995., приступљено 22. јула 2021., https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.
- 20 Од средине 2021. године, није дошло до уставних реформи поводом случаја Сејдић и Финци против Босне и Херцеговине.
- 21 Иста структура не допушта грађанима да учествују на демократским изборима на различитим нивоима. Док случај Сејдић и Финци показује неједнакост на нивоу кандидатуре за предсједника и Дом народа, чак и локални изборни процеси су отежани расподелом политичке моћи између три конститутивне заједнице. На примјер, у децембру 2020. године подјељени град Мостар одржао је прве изборе од 2008. Уставни суд БиХ је 2010. године пресудио да је подјела власти у граду дискриминаторна (одлука потврђена пред ЕЦЉП у случају Баралија против Босне и Херцеговине из 2019. године). Европски суд је наложио надопуну Изборног закона из 2001. године како би омогућио јавно гласање.
- 22 Criminal Code of FBiH, Article 163 and 363(a); Criminal Code of RS, Article 294a; Criminal Code of BD, Article 2, 49, 160, 357.
- 23 OSCE, *Zakon o zabrani diskriminacije (neslužbena prečćena verzija)*, [6. септембар 2016.], приступљено 22. јула 2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/378877.pdf>.

- 24 Према Закону о забрани дискриминације, дискриминацијом се „сматра свако различито поступање, укључујући свако искључивање, ограничавање или давање предности утемељено на стварним или претпостављеним основама према било којем лицу или групи лица, онима који су с њима у родбинској или другој вези на основу њихове расе, боје коже, језика, вјере, етничке припадности, инвалидитета, старосне доби, националног или социјалног поријекла, везе са националном мањином, политичког или другог увјерења, имовинског стања, чланства у синдикату или било ком другом удружењу, образовања, друштвеног положаја и спола, сексуалне оријентације, родног идентитета, сполних карактеристика, као и свака друга околност која има за сврху или посљедицу да било којем лицу онемогући или угрожава признавање, уживање или остваривање на равноправној основи, права и слобода у свим областима живота.“
- 25 Поглавље IV, Члан 7.2 каже да ће „Институција омбудсмена БиХ поступати у складу са овим законом и Законом о омбудсмену за људска права БиХ на начин да у оквиру својих надлежности ... прикупља и анализира статистичке податке о случајевима дискриминације.“ Службени гласник БиХ, Закон о забрани дискриминације.
- 26 BiH Official Gazette, Bosnia and Herzegovina: Law on Asylum, 11/2016, 19. фебруар 2016., приступљено 22. јула 2021., <https://www.refworld.org/docid/58b575084.html>.
- 27 BiH Official Gazette, Law on Asylum.
- 28 BiH Official Gazette, Law on Asylum.
- 29 Vedrana Maglajlija, “Tražitelji azila teško ostvaruju prava u BiH,” *Al Jazeera*, 7. фебруар 2020., приступљено 18. јула 2021., <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/7/trazitelji-azila-tesko-ostvaruju-prava-u-bih>.
- 30 Извјештаји Европске комисије о Босни и Херцеговини из 2019. и 2020. Европског парламента су утврдили да постоје „препреке реформи правосуђа од стране политичких актера и унутар правосуђа, те да лоше функционисање правосудног система наставља да подрива уживање права грађана.“ Такође је наглашено да „Босна и Херцеговина мора да гарантује слободу изражавања и медија, заштиту новинара, као и повољно окружење за рад цивилног друштва, посебно поштовањем европских стандарда о слободи удруживања и слободи окупљања“. European Parliament, *Report on the 2019-2020 Commission Reports on Bosnia and Herzegovina*, 2019/2171(INI), 2021., приступљено 30. маја 2021., eurparl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0185_EN.html.
- 31 Након распада Југославије, уставне одредбе су аутоматски додијелиле држављанство БиХ свима који су посједовали републичко држављанство Босне и Херцеговине унутар бивше Југославије. Држављанство појединаца натурализованих током сукоба и у послеријатним годинама регулисано је посебним законима о држављанству. Article 1(7), *Ustav Bosne i Hercegovine*, 1995., приступљено 16. маја 2022., <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>.
- 32 Article 1 (7b).
- 33 Article 1(7).
- 34 Eldar Sarajlić, “Conceptualising Citizenship Regime(s) in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina,” *Citizenship Studies* вол. 16, бр. 3–4 (2012), 367–81.
- 35 Article 1 (7e).
- 36 Dejan Stjepanović, “Bosnia’s Third Citizens: A Story of Brčko’s Exception,” *CITSEE*, фебруар 2012., приступљено 30. маја 2021., <https://www.citsee.eu/citsee-story/bosnia%E2%80%99s-third-citizens-story-br%C4%8Dko%E2%80%99s-exception>.
- 37 Закон о држављанству Републике Српске, усвојен 2014. године, обезбјеђује повољне услове за стицање држављанства лицима без држављанства, као и лицима са статусом избјеглице.
- 38 Bosnia and Herzegovina Nationality Law, 7. октобар. 1992, приступљено 2. јула 2021. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b4d828.html>.
- 39 Article 17 of the 1999 Citizenship Law. *Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine*, Official Gazette 13/99, 4. фебруар 1999.
- 40 Jelena Džankić, *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges* (Лондон: Routledge, 2015).
- 41 BiH, Law on Asylum, Article 6 (1), Article 6 (2), Article 10 (1); BiH, Law on Prohibition of Discrimination, no. 59/09.
- 42 Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 - 2021 . https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2016041509303547eng.pdf
- 43 Ombudsmen of BiH, *Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 – 2021*, фебруар 2016., приступљено 16. маја 2022., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2016041509303547eng.pdf
- 44 Актуелни градоначелник је Есед Кадрић (већински бошњачка странка демократске акције, СДА), предједник Скупштине је Синиша Милић (већински српски савез независних социјалдемократа, СНСД), а његов потпредједник је Иво Филиповић (већински хрватска странка демократске акције, ХДЗ) .
- 45 Stjepanović, “Bosnia’s Third Citizens.”
- 46 Archana Kabra, “14 Poorest Countries in Europe 2022,” *The Teal Mango*, 6. март 2022., приступљено 12. јула 2021., <https://www.thetealmango.com/featured/poorest-countries-in-europe/>.
- 47 World Bank Data, “Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines (% of Population) – Босна и Херцеговина, 2015., приступљено 17. јула 2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=BA>.

- 48 Nikolina Obradović, Mirna Jusić, and Nermin Oruč, *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty: Bosnia and Herzegovina* (Брисел: European Social Policy Network, 2019), 4.
- 49 Vera Soldo, "Hrvat, Srbin ili Bošnjak – nacionalnost po potrebi," *DW.com*, 11. новембар 2018., приступљено 17. јула 2021., <https://www.dw.com/bs/hrvat-srbin-ili-bošnjak-nacionalnost-po-potrebi/a-46167618>.
- 50 USAID, "Monitoring and Evaluation Support Activity. MEASURE-BiH. Gender Analysis for Bosnia and Herzegovina: 2019 Follow-up Final Report. 2019. приступљено 19. јула 2021., https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WG6T.pdf
- 51 USAID, "Situation Analysis."
- 52 World Bank Data, "Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines (% of Population) – Босна и Херцеговина, 2015., приступљено 17. јула 2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=BA>.
- 53 Nikolina Obradović, Mirna Jusić, and Nermin Oruč, *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty: Bosnia and Herzegovina* (Брисел: European Social Policy Network, 2019), 4.
- 54 Vera Soldo, "Hrvat, Srbin ili Bošnjak – nacionalnost po potrebi," *DW.com*, 11. новембар 2018., приступљено 17. јула 2021., <https://www.dw.com/bs/hrvat-srbin-ili-bošnjak-nacionalnost-po-potrebi/a-46167618>.
- 55 USAID, "Monitoring and Evaluation Support Activity. MEASURE-BiH. Gender Analysis for Bosnia and Herzegovina: 2019 Follow-up Final Report. 2019. приступљено 19. јула 2021., https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WG6T.pdf
- 56 USAID, "Situation Analysis."
- 57 Council of Europe, Fourth Opinion on Bosnia and Herzegovina, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/OP/IV (2017)007, 9. новембар 2017., приступљено 22. јула 2021., <https://rm.coe.int/4th-op-bih-en/16808e2c53>.
- 58 Human Rights Watch, "Bosnia and Herzegovina: Events of 2020," 2021, приступљено 30. јула 2021., hrw.org/world-report/2021/country-chapters/bosnia-and-herzegovina.
- 59 Sabina Niksic, "Croatia Probes Reports of Police Violence Against Migrants," *ABC News*, 7. октобар 2021., приступљено 27. јула 2021., <https://abcnews.go.com/International/wireStory/croatia-probes-reports-police-violence-migrants-80455033>.
- 60 Melita Mujadžić, "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina," UNICEF, 13. јули 2020., <https://www.unicef.org/eca/stories/refugee-and-migrant-children-embrace-schooling-bosnia-and-herzegovina>.
- 61 Видјети *Agencija za Statistiku* на <https://bhas.gov.ba/>.
- 62 Soeren Keil and Valery Perry, "Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years After Dayton," *International Peacekeeping* вол. 22, бр. 5 (2015), 1–8.
- 63 Soeren Keil, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina* (Лондон: Routledge, 2016).
- 64 Видјети Federalni zavod za statistiku на <http://fzs.ba/>.
- 65 Видјети Federalni zavod za statistiku на <http://fzs.ba/>.
- 66 Видјети Republic of Srpska Institute of Statistics at <https://www.rzs.rs.ba/>.
- 67 Lejla Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina - A Country Study," Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality (Женева: International Labour Office, 2011.), 27. јули 2021., ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_170832.pdf.
- 68 Rob Binns, "The Gender Pay Gap in Europe," *Expert Market*, 15. август 2019., <https://www.expertmarket.co.uk/payroll/gender-pay-gap-in-europe>.
- 69 Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina."
- 70 Истраживање је поновљено 2004. године кориштењем исте методологије за анализу сиромаштва како би се омогућило праћење промјена животног стандарда становништва. Исте године, напори на имплементацији европске регулативе и методологије у мјерењу сиромаштва довели су до имплементације анкете о буџету домаћинстава у Босни и Херцеговини. Edin Sabanovic, "An Overview of Poverty Measurement in Bosnia and Herzegovina," UNECE Working Paper 10, 7. новембар 2018., приступљено 20. јуна 2021., https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2018/mtg1/D_Bosnia_and_Herzegovina1.pdf.
- 71 Obradović, Jusić, and Oruč, *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty*.
- 72 UN BiH, *The Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment – MIRA (Report and Executive Summary)*, 28. октобар 2019., приступљено 27. јула 2021., <https://bosniaherzegovina.un.org/en/22662-multi-clustersector-initial-rapid-assessment-mira-report-and-executive-summary>.
- 73 WHO, *Collection and Integration of Data on Refugee and Migrant Health in the WHO European Region: Technical Guidance*, 2020., приступљено 16. јула 2021., <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/337694/9789289055369-eng.pdf>.
- 74 OSCE, *Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina*, н.д., приступљено 18. јуна 2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/397319.pdf>.
- 75 USAID, Monitoring and Evaluation Support: MEASURE-BiH, 2021, приступљено 26. јула 2021., <http://measurebih.com/>.
- 76 Friedrich-Ebert-Stiftung, "Youth Study Bosnia and Herzegovina 2018/2019," 2020, приступљено 27. јула 2021., <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/15262.pdf>.

- 77 *Balkan Insight*, "Bosnian Serb War Veterans Protest Over Poverty," 18. фебруар 2014., приступљено 19. јула 2021., <https://balkaninsight.com/2014/02/18/hundreds-veterans-protest-in-banja-luka/>; RSE, "Protests Grow Against Anti-Muslim Film," 17. септембар 2012., приступљено 11. јула 2021., <https://www.rferl.org/a/thousands-protest-against-anti-muslim-film/24711314.html>.
- 78 Heleen Touquet, "Escaping Ethnopolis: Postethnic Mobilization in Bosnia-Herzegovina," thesis, Katholieke Universiteit Leuven, Лувен, Белгија, 2012., приступљено 19. јуна 2021, <https://lirias.kuleuven.be/1863557?limo=0>.
- 79 Chiara Milan, *Social Mobilization Beyond Ethnicity: Civic Activism and Grassroots Movements in Bosnia and Herzegovina* (Лондон: Routledge, 2019).
- 80 На листи су Сеад Чаушевић, премијер Тузланског кантона; Муниб Хусејнагић, премијер Зеничко-добојског кантона; Суад Зељковић, премијер Кантона Сарајево; и Хамдија Липовача, премијер Унско-санског кантона.
- 81 Freedom House, "Nations in Transit 2021: Bosnia and Herzegovina," 2021., приступљено 27. јула 2021., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2021>.
- 82 Hans von der Brelie, "Hydro Power to the People: The Fight Against Bosnia and Herzegovina's Hydroelectric Dams," *Euronews*, 17. јули 2020., приступљено 30. јуна 2021., <https://www.euronews.com/2020/07/17/hydro-power-to-the-people-the-fight-against-bosnia-and-herzegovina-s-hydroelectric-dams>.
- 83 WWF, "Nos Nouvelles: Hrabre žene Balkana u borbi za naše rijeke," 8. март 2019., приступљено 11. јула 2021., <https://www.wwf.mg/?344373/Hrabre-ene-Balkana-u-borbi-za-nae-rijeka>; Harun Cero, "Hidroelektrane na Uni neće se graditi," *Al Jazeera*, 23. јули 2015., приступљено 26. јула 2021., <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/7/23/hidroelektrane-na-uni-neece-se-graditi>.
- 84 Полиција РС често је застрашивала и кажњавала демонстранте. Државни тужилац преузео је предмет од ентитетских власти у априлу 2021. године.
- 85 RSE, "Protest za Dženana i Davida ujedinio Bosnu i Hercegovinu," 11. септембар 2021., приступљено 18. јула 2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/dzenan-memic-david-dragicevic-sarajevo-protest/31455595.html>.
- 86 ANSA, "Bosnia: Anti-Migrant Protest at Croatia Border," *Infomigrants*, 19. август, 2020., приступљено 26. јула 2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/26705/bosnia-antimigrant-protest-at-croatia-border>.
- 87 Klix, "Mještani Bradine blokirali kasarnu gdje trebaju doći migrant, načelnik Konjica do danas nije imao saznanja," 29. децембар 2020., приступљено 30. маја 2021., <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-bradine-blokirali-kasarnu-gdje-trebaju-doci-migranti-nacelnik-konjica-do-danas-nije-imao-saznanja/201229131>.
- 88 Mara Bierbach, "Migrants in Bosnia: EU, UN Officials Condemn Situation in Lipa Camp," *Infomigrants*, 6. јануар 2021., приступљено 8. јула 2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/29469/migrants-in-bosnia-eu-un-officials-condemn-situation-in-lipa-camp>.
- 89 Damir Kapidžić, "The Dominance of Ethnic Parties in Bosnia and Herzegovina Will Continue," *Insurmountable Past*, октобар 2018., приступљено 22. јула 2021., <https://damirkapidzic.com/wp-content/uploads/2018/10/Kapidzic-Damir-2018-The-dominance-of-ethnic-parties-in-BiH-will-continue-Perspectives-SEE-6.pdf>.
- 90 Turkish Radio Television (TRT), "Bakir Izetbegović: Muslimani bi trebali da pokrenu diplomatsku ofanzivu, bojkot Izraela," 18. мај 2021., приступљено 18. јула 2021., <https://www.trt.net.tr/hrvatski/region-2/2021/05/18/bakir-izetbegovic-muslimani-bi-trebali-da-pokrenu-diplomatsku-ofanzivu-bojkot-izraela-1641447>.
- 91 Социјалистичка интернационала је 2012. године избацила СНСД због „националистичке и екстремистичке“ линије. Keil, *Multinational federalism in Bosnia and Herzegovina*.
- 92 John Hulsey, "Party Politics in Bosnia and Herzegovina," у *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, ур. Soeren Keil and Valery Perry, 57–76. (Лондон: Routledge, 2015), 57–76.
- 93 Program Socijaldemokratske Partije BiH, октобар 2015., http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf, погледај и Statut Socijaldemokratske Partije BiH, октобар 2015., приступљено 16. маја 2022., <http://sdp.ba/datoteke/uploads/STATUT-SDP-BIH.pdf>
- 94 John Hulsey, "Institutions and the Reversal of State Capture: Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective," *Southeastern Europe* вол. 42, бр.1 (2018.), 15–32.
- 95 Ivica Šola, "Zašto invaziju iz islamskog svijeta nazivamo migracijom," *Slobodna Dalmacija*, 9. децембар 2019., приступљено 22. јуна 2012., <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/zasto-invaziju-iz-islamskog-svijeta-nazivamo-migracijom-637272>.
- 96 Davor Marko, "Citizenship in Media Discourse in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, and Serbia," CITSEE Working Paper 2012/25, 2012., приступљено 17. јула 2021., https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388673.
- 97 Lejla Turčilo, Radenko Udovičić, and Rast'o Kužel, *Assessment of Political Diversity in Media Reporting 2014 General Elections – Bosnia and Herzegovina: Final Report*, Media Plan Institute, 2014., приступљено 17. јула 2021., <https://mediaplaninstitut.files.wordpress.com/2017/06/finalreporten.pdf>.
- 98 Matthew Brunwasser, Lejla Turčilo, and Davor Marko, *Assessment of the Media Sector in Bosnia and Herzegovina: Final Report*, USAID's Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity, август 2016., приступљено 17. јула 2021., <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- 99 Фахрудин Радончић је босански медијски тајкун, инвеститор и политичар који је у два наврата био министар сигурности.

- 100 Миле Радишић је контроверзни бањалучки бизнисмен и бивши бјегунац познат по својим земљишним и грађевинским малверзацијама у Бањој Луци.
- 101 Front Line Defenders, "Arbitrary Detention of Human Rights Journalist Nidzara Ahmetasevic," 10. март 2021., приступљено 19. јула 2021., <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/arbitrary-detention-human-rights-journalist-nidzara-ahmetasevic>.
- 102 Српско-хрватски је био службени језик и *lingua communis* у Југославији. Када је Југославија почела да се распада почетком 1990-их, разлике између језичких варијанти су оснажене, појачане додатном политизацијом од стране националистичких режима у Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини. Као резултат, српско-хрватски је постао три међусобно разумљива, готово граматички идентична језика: босански, српски и хрватски.
- 103 UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 2019., 57, приступљено 3. јула 2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- 104 UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 2019., 57, приступљено 3. јула 2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- 105 Elvira Mujkić Jukić, *Research on Media Reporting on Gender-Based Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina*, UN Women, 2016., приступљено 15. јула 2022., https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2019-11/Istrazivanje_o_medijском_izvjestavanjuUNWOMEN_BiH_ENG_0.pdf.
- 106 Sarah Macharia, *Global Media Monitoring Project 2015*, Global Media Monitor, новембра 2015., приступљено 17. јула 2021., https://www.media-diversity.org/additional-files/Who_Makes_the_News_-_Global_Media_Monitoring_Project.pdf.
- 107 USAID, *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina: Extended Summary*, MEASURE-BiH, новембра 2016., приступљено 27. јула 2021., <https://measurebih.com/uimages/Edited20Extended20Summary20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>.
- 108 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, SWD(2020) 350 final, Brussels, 6. октобар 2020., приступљено 10. јула 2021., https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf.
- 109 Liisa Malkki, "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization," *Cultural Anthropology* вол. 11, бр. 3 (1996): 377–404.
- 110 Ombudsman of BiH, *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini*, Бања Лука, новембар 2018., приступљено 17. јула 2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2019010713545979bos.pdf.
- 111 USAID, *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina: Extended Summary*, MEASURE-BiH, новембра 2016., приступљено 27. јула 2021., <https://measurebih.com/uimages/Edited20Extended20Summary20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>.
- 112 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, SWD(2020) 350 final, Brussels, 6. октобар 2020., приступљено 10. јула 2021., https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf.
- 113 Liisa Malkki, "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization," *Cultural Anthropology* вол. 11, бр. 3 (1996): 377–404.
- 114 Ombudsman of BiH, *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini*, Бања Лука, новембар 2018., приступљено 17. јула 2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2019010713545979bos.pdf.
- 115 Konrad Adenauer Stiftung, "Media Outlets in Bosnia and Herzegovina," н.д., приступљено 1. јуна 2021., <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-outlets1>.
- 116 Maya Shwayder, "Pristrasnost medija u BiH – problem na putu ka EU," *DW.com*, 9. новембар 2016., приступљено 30. маја 2021., <https://www.dw.com/bs/pristrasnost-medija-u-bih-problem-na-putu-ka-eu/a-36183456>; "Je li moguće: Potvrda iz sudskog registra – vlasnik banjalučkog ATV-a je, vjerovali li ili ne..." *Slobodna Bosna*, 19. април 2021., приступљено 30. маја 2021., <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/196590/je-li-moguće-potvrda-iz-sudskog-registra-vlasnik-banjalučkog-atv-a-je-vjerovali-li-ili-ne.html>; UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 2019., 15, приступљено 3. јула 2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- 117 A. Sokol, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*, Fondacija Mediacentar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, (Љубљана, 2020.), 13.
- 118 Transparency International, "Koliko plaćamo rad javnih medija?" 27. децембар 2019., приступљено 18. јуна 2021., https://transparentno.ba/2019/12/27/istrazivanje-ti-bih-koliko-placamo-rad-javnih-medija/#_ftn1.
- 119 Sokol, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*, 6.
- 120 USAID, *Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity*, август 2016., приступљено 22. јуна 2021., <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- 121 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, 10–11.
- 122 Goran Žeravičić, *Mapping Study of Civil Society Organizations in BiH*, Office for Economic Policy and Regional Development Ltd., август 2016., приступљено 22. јуна 2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2016/11/Mapping-study-of-CSOs-in-BiH.pdf>.
- 123 Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2021*, приступљено 19. јуна 2021., <https://www.rcc.int/balkanbarometer/home>.
- 124 Dorijan Klasnić, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina," UNHCR, 30. јули 2021., приступљено 29. јула 2021., <https://www.unhcr.org/news/stories/2021/7/610187fb4/asylum-seekers-cultivate-new-lives-bosnia-herzegovina.html>.
- 125 IOM, *Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan*, ажурирано у јануару 2022., приступљено 16. маја 2022., https://crisisresponse.iom.int/sites/g/files/tmzbd1481/files/appeal/pdf/2021_Bosnia_and_Herzegovina_Crisis_Response_Plan_2021.pdf
- 126 IOM, *Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan*.

- 127 Hromadžić, "Uninvited Citizens."
- 128 Divjak and Martinović, *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini*.
- 129 Carolyn Buff as cited in Donais, "The Politics of Privatization," 2.
- 130 World Bank Data, "Personal Remittances."
- 131 World Bank Data, "Personal Remittances."
- 132 Tea Hadžiristić, "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?," *Open Democracy*, 5. децембар 2016., приступљено 18. јуна 2021., <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/women-in-bosnia/>.
- 133 Hadžiristić, "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?"
- 134 Shagun Khare, Per Ronnas, and Leyla Schamchiyeva, "Employment Diagnostic Analysis: Bosnia and Herzegovina," *Employment Sector, Employment Working Paper No. 86*. (Женева: International Labour Office, 2011.), приступљено 22. јула 2022., https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--ed_emp/documents/publication/wcms_158485.pdf.
- 135 UNDP, "Regional Roma Survey 2017: Country Fact Sheets," 8 април, 2018, 21 јула, 2021, <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>; UNDP, "The situation of Roma in 11 EU Member States," мај 2012., приступљено 26. маја 2021., https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/_roma_at_a_glance_web/1#download
- 136 UNDP, "Regional Roma Survey 2017."
- 137 N. M. Blazevski, S. Marnie, and I. Kesine, *The Position of Roma Women and Men in the Labour Markets of the Western Balkans: Micronarratives Report*, UNDP, 2018., приступљено 25. јула 2021., https://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/RomaEmployment_UNDP_RBEC.pdf
- 138 Klasnić, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina."
- 139 "Gdje je završio migrant Šemso koji je bio frizer i igrao za Krajišnik u Velikoj Kladuši," *Fokus*, 28. јануара 2020., приступљено 24. јула 2021., <https://www.fokus.ba/magazin/taj-ludi-svijet/gdje-je-završio-migrant-semso-koji-je-bio-frizer-i-igrao-za-krajišnik-u-velikoj-kladusi/1671027/>.
- 140 Чланом је прописана општа забрана дискриминације, тако што ће се „живање свих права утврђених законом осигурано је без дискриминације по било којем основу као што је пол, раса, боја коже, језик, вјероисповијест, политичко или друго мишљење, национално или социјално поријекло, веза са неком националном мањином, имовинско стање, рођење или други статус." Article 1, Protocol No. 12 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Treaty Series No. 177, 4. новембар 2000, приступљено 18. јула 2022., https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P12_ETS177E_ENG.pdf.
- 141 ICG, *Implementing Equality: The 'Constituent Peoples' Decision in Bosnia-Herzegovina*, Balkans Report No. 128 (Брисел: International Crisis Group, 2002.).
- 142 ECtHR, *Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina*, Fourth Section, no. 3681/06, Judgment, Strasbourg, 15. јули 2014., приступљено 18. јуна 2021., https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a.
- 143 ECtHR, *Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina*, Fifth Section, no. 41939/07, Judgment, Strasbourg, 9. септембра 2016., приступљено 18. јуна 2021., <https://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c46f6e3ef1e7-CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- 144 ECtHR, *Case of Šlaku v. Bosnia and Herzegovina*, Fifth Section, no. 56666/12, Judgment, Стразбур, 26. мај 2016., приступљено 18. јуна 2021., <http://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c61415b7d08c-CASE%20OF%20SLAKU%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- 145 M. Mujić, *Politička participacija žena u BiH: Opći izbori 2018* (Political participation of women in B&H: The 2018 general election), Fondacija Cure, 2019., приступљено 22. јуна 2021., https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/FES-publikacija_Medina-Mujić_ENG.pdf.
- 146 Parliamentary Assembly of BiH, "Statistical data of the Parliament," 2021., приступљено 23. јуна 2021., <https://www.parlament.ba/Content/Read/24?title=Općipodaci>
- 147 World Bank, *Poverty and Inequality in Bosnia Herzegovina 2007–2011*, мај 2015., приступљено 2. јуна 2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/228531467999134102/pdf/97643-REVISED-P132666-P152786-Box393190B-BiH-Poverty-and-Inequality-in-BiH.pdf>.
- 148 World Bank, *Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment, Vol. II: Data on Poverty*, Report No. 25343-BIH, 21. новембра 2003., приступљено 12. јуна 2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/563691468743172074/pdf/Pages0from025343.pdf>.
- 149 Каснија студија је окарактерисала економску неједнакост БиХ као умјерену и стабилну током периода између 2007.-2011. године. Према овој студији, Џини индекс широм земље у 2011. износио је 33, 4. World Bank, *Poverty and Inequality in Bosnia and Herzegovina*.
- 150 World Bank Data, "Unemployment With Advanced Education (% of Total Labor Force With Advanced Educaiton) – Bosnia and Herzegovina," 8. фебруар 2022., приступљено 22. јуна 2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?locations=BA>.
- 151 Agencija za rad i zapošljavanje BiH, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine."
- 152 Agencija za rad i zapošljavanje BiH, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine."
- 153 Binns, "The Gender Pay Gap in Europe."
- 154 Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2020: Public Opinion Survey*, 24. јун 2020., приступљено 10. јуна 2021., <https://www.rcc.int/pubs/95/balkan-barometer-2020-public-opinion-survey>.
- 155 Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina."
- 156 UNDP, *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*, 2020., приступљено 20. јуна 2021., https://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/Publications/NHDR2021/NHDR_2020_ENG.pdf.

- 157 BTI, "Bosnia and Herzegovina," 2020., приступљено 20. јуна 2021., <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/BIH>.
- 158 Ово је процјена. Организација за храну и пољопривреду при Уједињеним нацијама и Свјетска банка тренутно спроводе пројекат који испитује власништво жена над земљом у БиХ. World Bank, "World Bank, FAO Aim to Boost Women's Land Ownership in Central Europe," 22. септембар 2014., приступљено 9. јуна 2021., <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/22/world-bank-group-fao-aim-to-boost-women-land-ownership-in-central-europe>.
- 159 Aida Djugum, "Ako ste žena u BiH, teže ćete dobiti kredit," Radio Slobodna Evropa – Radio Free Europe, 5. октобар 2020., приступљено 10. јуна 2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-zene-preduzetnice/30876404.html>.
- 160 UNHCR, "Bosnia and Herzegovina: Rights and Obligations," н.д., приступљено 6. јуна 2021., <https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/applying-for-asylum/rights-and-obligations/>.
- 161 Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Филаделфија: University of Pennsylvania Press, 2015.)
- 162 Helsinki Committee, *Žene i pristup obrazovanju u BiH*, август 2020., приступљено 7. јуна 2021., <http://hcabl.org/wp-content/uploads/2020/09/%C5%BDene-i-pristup-obrazovanju.pdf>.
- 163 UNICEF, *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey Multiple Indicator Cluster Survey, 2011–2012*, фебруар 2013, ревидирано у јуну 2014., приступљено 15. маја 2021., <https://www.unicef.org/bih/media/1311/file/Bosnia%20and%20Herzegovina:%20Roma%20Survey.pdf>.
- 164 UNICEF, *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey*.
- 165 Затварање школа због пандемије КОВИД-19 почело је у марту 2020., а образовне власти покренуле су стратегије похађања наставе на даљину. Основни приступ учења на даљину је био доступан за 99 посто дјеце и младих уписаних у основно, средње и високо образовање. Међутим, ромска дјеца су била непропорционално погођена пандемијом, дје 6 посто дјеце није имало приступ информационо-комуникационим технологијама и интернету.
- 166 Mujadžić, "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina."
- 167 Marko Martić and Ognjen Djukić, *Sistemi zdravstvene zaštite u BiH: Finansijski izazovi i opcije za reformu*, Friedrich-Ebert-Stiftung, октобар 2017., приступљено 10. маја 2021., <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14125.pdf>.
- 168 UNDP, *Social Impacts of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina: Household Survey*, 22. октобар 2020., приступљено 7. јуна 2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/SocialImpactAssessment.html.
- 169 Agencija za Statistiku BiH, *Anketa o radnoj snazi/Labour Force Survey 2019* (Сарајево: Agency for Statistics, 2019), приступљено 5. априла 2022., https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/LAB_00_2019_TB_0_HR.pdf.
- 170 NHDR, *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*, приступљено 26. априла 2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/nhdr/NHDR2020_SocialInclusion.html.
- 171 NHDR, *National Human Development Report 2020*.
- 172 Приватна нега о старијим лицима је веома скупа у односу на босанскохерцеговачки животни стандард. Мјесечна накнада варира између 750 и 1050 босанских конвертибилних марака (KM) (отприлике 380–535 €) — сума превисока за већину старијих становника земље, који примају просјечну мјесечну пензију од 350 – 400 KM (око 178–204€). Hromadžić, "Where Were They Until Now?!"
- 173 *Ženska mreža*, "Poruka poslodavcima koji otpuštaju trudnice: Jesu li vas na svijet donijele rode?" 2017., приступљено 22. маја 2021., <https://zenskamreza.ba/poruka-poslodavcima-koji-otpuštaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode/>.
- 174 Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, "Pravilnik o azilu u Bosni Hercegovini," н.д., приступљено 3. јуна 2021., <http://msb.gov.ba/Zakoni/akti/default.aspx?id=1741&langTag=hr-HR>.
- 175 UNICEF, *Situation Analysis of Children in Bosnia and Herzegovina*, March 2020, accessed May 11, 2021
- 176 UNHRC, UNICEF, and IOM, *Access to Education for Refugee and Migrant Children in Europe*, септембар 2019., приступљено 4. јуна 2021., <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/5d774e3e4.pdf>.
- 177 WHO, *Bosnia and Herzegovina: Assessing Health Systems Capacity to Manage Large Influx of Refugees and Migrants*, 2020., приступљено 22. маја 2021., <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331455/9789289054867-eng.pdf>.
- 178 UNHCR, *Refugee and Migrant Situation in Bosnia and Herzegovina Jan-Mar 2018*, приступљено 21. маја 2021., <https://data2.unhcr.org/download/63869>
- 179 United Nations, *United Nations in Bosnia and Herzegovina: COVID-19 Socio–Economic Response and Recovery Offer*, 20. јули 2020., приступљено 5. јуна 2021., https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/BiH_Socioeconomic-Response-Plan_2020.pdf.
- 180 Закон о заштити националних мањина наводи да ће БиХ штитити положај, равноправност и права свих 17 националних мањина које живе у БиХ. Према овом закону, мањинама су, поред права која уживају сви грађани БиХ, обећана додатна заштита и права, посебно када је ријеч о историји, култури, обичајима, традицији, језику, писму, образовању и вјерским слободама. Закон предвиђа и оснивање Вијећа националних мањина при Парламентарној скупштини Босне и Херцеговине, које је основано тек 2008. године. Међутим, не постоје медијски канали посвећени мањинама, а камоли на њиховим језицима. Parlamentarna skupština, "Vijeće nacionalnih manjina BiH," н.д., приступљено 2. јула 2021., <https://www.parlament.ba/committee/read/36?lang=hr#annual>.
- 181 ECRI, *ECRI Report on Bosnia and Herzegovina* (Стразбур: Council of Europe, 2017.), приступљено 15. јуна 2021., <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovina/16808b5602>.

- 182 UN, *A/HRC/25/49/Add.1: Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Farida Shaheed*, приступљено 5. јуна 2021., <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/117/22/PDF/G1411722.pdf?OpenElement>
- 183 OHR, "Constitutions," н.д., приступљено 2. маја 2021., <http://www.ohr.int/laws-of-bih/constitutions-2/>.
- 184 Према званичним наставним плановима и програмима Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске и Брчко дистрикта из 2009. године, у просјеку 44 посто потребног времена посвећеног језицима у прве двије године средње школе (десети и једанаести разред) бити посвећен настави једног од три званична језика. Преосталих 56 одсто времена биће посвећено настави међународних језика, 32 посто за први страни језик и 24 посто за други страни језик. Међутим, упркос овим обећавајућим резултатима, ниједан од 17 мањинских језика није дио обавезних наставних планова и програма.
- 185 На примјер, иако устави ФБиХ и РС наводе да се други језици и писма могу користити за наставу у регијама насељеним групама које говоре мањинске језике, заступљеност таквих локалних и регионалних језика у систему формалног образовања остаје непостојећи. Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Филаделфија: University of Pennsylvania Press, 2015)
- 186 Hofstede Insights, "Bosnia and Herzegovina," н.д., приступљено 14. јуна 2021., <https://www.hofstede-insights.com/country/bosnia-and-herzegovina/>.
- 187 World Values Survey (2001). *Bosnia and Herzegovina*, приступљено 2. јуна 2021., <https://www.worldvaluessurvey.org/AJDownload.jsp>
- 188 Члан 2. став 3. и 4. Устава БиХ; Члан 2. Устава Федерације БиХ; Члан 2. Устава РС.
- 189 Члан 28. Устава РС.
- 190 Vjekoslav Perica, "Religion in the Balkan Wars," Oxford Handbooks Online, октобар 2014.
- 191 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, 30.
- 192 Lillo Montalto Monella and Paola Lucchesi, "What Are the Real Reasons Behind Bosnia's Migrant Crisis?" *Euronews*, 20. јануар 2021., приступљено 11. маја 2021., <https://www.euronews.com/2021/01/19/what-are-the-real-reasons-behind-bosnia-s-migrant-crisis-bihac>.
- 193 Human Rights Watch, "Bosnia and Herzegovina: Ethnic Discrimination a Key Barrier," 12. децембар 2019., приступљено 11. јуна 2021., <https://www.hrw.org/news/2019/12/12/bosnia-and-herzegovina-ethnic-discrimination-key-barrier#>.
- 194 European Commission, "Bosnia and Herzegovina: Factsheet," European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, н.д., приступљено 2. маја 2021., https://ec.europa.eu/echo/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en.
- 195 Dunja Mijatović, letter to Zoran Tegeltija (Chair of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina) and Selmo Cikotić (Minister for Security of Bosnia and Herzegovina), Commissioner for Human Rights, Стразбур, 7. децембар 2020., CommHR/DM/sf 029-2020, приступљено 6. маја 2021., <https://rm.coe.int/commhdh-2020-30-letter-to-the-authorities-of-bosnia-and-herzegovina-en/1680a099b6>.
- 196 R. Priebe, *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*, 5. децембар 2019., приступљено 5. јуна 2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf>.
- 197 Priebe, *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*.
- 198 World Justice Project, "Bosnia and Herzegovina," 2019., приступљено 17. маја 2021., <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Access-to-Justice-2019-BosniaandHerzegovina.pdf>.
- 199 Freedom House, "Freedom in the World 2020 - Bosnia and Herzegovina," 2020., приступљено 12. јуна 2021., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020>.
- 200 Službeni List BiH, "Službeni glasnik BiH, broj 83/16," 2016., приступљено 11. маја 2021., <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/swszK4T5D5Y=>.
- 201 Aida Malkić and Tea Hadžiristić, *Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Results of an Empirical Study* (Сарајево: Analitika, 2016), приступљено 22. априла 2021., https://www.analitika.ba/sites/default/files/publikacije/inequality_eng_-_izvjestaj_3003_0.pdf.
- 202 Ombudsman of BiH, *2019 Annual Report on the Results of the Activities of The Institution of The Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina*, Бања Лука, март 2020., приступљено 12. маја 2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2020051813152592eng.pdf.
- 203 UNDP, "Bosnia and Herzegovina - Our Focus Justice and Security," 2020, приступљено 1. јуна 2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/democratic-governance-and-peacebuilding.html.
- 204 Mats Berdal, Gemma Collantes-Celador, and Merima Zupcevic, "Post-War Violence in Bosnia and Herzegovina," in *The Peace in Between: Post-War Violence and Peacebuilding*, ур. Mats Berdal and Astri Suhrke (Лондон: Routledge, 2011), 75–94.
- 205 M. Cox, "Bosnia and Herzegovina: The Limits of Liberal Imperialism," in *Building States to Build Peace*, ур. Charles T. Call and Vanessa Wyeth (Болдер, КО: Lynne Rienner Publishers, 2008), 250–1.
- 206 ОСЦЕ је користио евиденцију СИПА-е и министарстава унутрашњих послова РС, Средњобосанског кантона, Зеничко-добојског кантона и Кантона Сарајево. Организација такође прикупља извјештаје о инцидентима из извора попут невладиних и међународних организација.
- 207 OSCE, *Tackling Hate Crimes: An Analysis of Bias-Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina With Recommendations* (Сарајево: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2012), приступљено 5. априла 2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/107255.pdf>.
- 208 Human Rights Watch, "Events of 2021"; WHO, "Bosnia and Herzegovina."

- 209 Од 2018. године, преко 75.000 миграната је прошло кроз БиХ. Број миграната и избјеглица у земљи у љето 2021. године износио је око 6.500. Klasnic, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina."
- 210 Berto Šalaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini* (Social trust in Bosnia and Herzegovina), Сарајево, 2009., приступљено 15. априла 2021., <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06159.pdf>.
- 211 Šalaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 212 Šalaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 213 Global Centre for Pluralism, *Perceptions Survey – Bosnia and Herzegovina* (Отава: Global Centre for Pluralism, 2021.), 45–46.
- 214 Peter Håkansson and Sarah Hargreaves, *Trust in Transition - Generalised Trust in Bosnia and Herzegovina*, Balkans Analysis Group, Lund University, 2004., приступљено 23. маја 2021., <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5677105/1388890.pdf>.
- 215 Sam Whitt, "Institutions and Ethnic Trust: Evidence From Bosnia," *Europe-Asia Studies* вол. 62, бр. 2 (2010), 271–92.
- 216 Whitt, "Institutions and Ethnic Trust."
- 217 Šalaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 218 Lejla Turčilo et al., *Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019, приступљено 13. јуна 2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf>.
- 219 Alexander Guest, Marian Machlouzarides, and Amie Scheerder, *Resilient Citizenship in Bosnia and Herzegovina: Building Resilience Against Radicalisation, Civic Apathy and Intergroup Tension*, Centre for Sustainable Peace and Democratic Development, 2020., приступљено 23. априла 2021., https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//PUB_Bosnia19_Full%20Resilient%20Citizenship%20Report.pdf.
- 220 Argyro Kartsonaki, "Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive," *Civil Wars* вол. 18, бр. 4 (2016), 488–516.
- 221 Damir Kapidžić, "Subnational Competitive Authoritarianism and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina," *Southeast European and Black Sea Studies* вол. 20, бр. 1 (2020), 81–101.
- 222 Srdan Dušanić, Yamen Hrekes, and Milo Pralica, *Migranti i Mi: Sociopsihološka analiza uzajamne percepcije* (Migrants and Us: Sociopsychological analysis of mutual perception) (Сарајево: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019), приступљено 17. јуна 2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15906.pdf>.
- 223 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2021."
- 224 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 225 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 226 BTI, *BTI 2020 Country Report: Bosnia and Herzegovina* (Гитерсло: Bertelsmann Stiftung, 2020), приступљено 8. маја 2021., https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BIH.pdf.
- 227 Global Centre for Pluralism, Global Pluralism Monitor Survey.
- 228 Whitt, "Institutions and Ethnic Trust."
- 229 V. Turjačanin, "Sociopsihološke odrednice etničkih distanci kod mladih u BiH," из *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini*, ур. D. Majstorović and V. Turjačanin (Бања Лука: CKSP, 2011), 244–65.
- 230 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 231 У ствари, око 88 посто испитаника сматра да би особе са инвалидитетом требало да имају посебне привилегије када траже посао у јавном сектору у поређењу са 79 посто који сматрају да исте привилегије треба пружити интерно расељеним лицима и избјеглицама, 77 посто оних који сматрају те привилегије треба проширити на Роме и 81 посто оних који подржавају помоћ при запошљавању за друге мањине.
- 232 Monica Robayo-Abril and Natalia Millán, *Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans* (Вашингтон: World Bank Group, 2019), приступљено 7. маја 2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>.
- 233 Dušanić, Hrekes, and Pralica, *Migrant i Mi*.
- 234 Global Centre for Pluralism, Global Pluralism Monitor Survey.
- 235 Подаци из Истраживања о перцепцији плурализма спроведеног од стране Центра указују на супротно, вјероватно због искривљеног узорка. На примјер, на посљедњим националним изборима (одржаним 2018. године) гласало је укупно 75,3 одсто испитаника према овој анкети. О превеликој заступљености бирача у узорку свједоче и званични подаци о излазности, који показују да је на изборима гласало 53,3 одсто становништва. Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey*, 6–7, 22–24.
- 236 Према Уставу, не постоје додатна мјеста загарантована националним мањинама у Предсједништву БиХ или у Дому народа. За разлику од три главне етничке групе, припадници националних мањина такође немају моћ да ставе вето на законе који су у супротности са њиховим „виталним интересима“. Као резултат тога, Роми, Јевреји и друге националне мањине скоро да немају утицаја на националну политику.
- 237 Azra Hromadžić, "Disillusioned With Dayton in Bosnia-Herzegovina," *Current History* вол. 117, бр. 797 (2018): 102–7.
- 238 Asim Mujkić, "The Evolution of Bosnia and Herzegovina's Protests in Five Theses," in *Unbriable Bosnia-Herzegovina: The Fight for the Commons*, ур. Damir Arsenijević (Баден: Nomos Southeast European Integration Perspectives, 2014), 119–34.
- 239 Sportski Savez USK [Sports federation USK], "Igre prijateljstva" [Friendship games], n.d., pristupljeno 15.06.2021., <https://ssusk.ba/manifestacije/igre-prijateljstva/>.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine, "Review of the state of the labor market as of January 31, 2021" (English). 3. децембра 2021., приступљено 7. маја. <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=5342&langTag=bs-BA>.
- Agencija za Statistiku BiH. *Anketa o radnoj snazi/Labour Force Survey 2019*. Сарајево: Agency for Statistics, 2019. Приступљено 5. априла 2022. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/LAB_00_2019_TB_0_HR.pdf.
- . *Bosnia and Herzegovina in Figures 2020*. Сарајево: Agency for Statistics, 2021., приступљено 22. априла 2021., https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/NUM_00_2020_TB_1_EN.pdf.
- . "Zadnje objave," 2021., приступљено 4. маја 2021., <https://bhas.gov.ba>.
- ANSA. "Bosnia: Anti-Migrant Protest at Croatia Border." *Infomigrants*. 19. август 2020., приступљено 23. јуна 2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/26705/bosnia-antimigrant-protest-at-croatia-border>.
- Balkan Insight*. "Bosnian Serb War Veterans Protest Over Poverty." 18. фебруар 2014., приступљено 23. априла 2021., <https://balkaninsight.com/2014/02/18/hundreds-veterans-protest-in-banja-luka/>.
- Berdal, Mats, Gemma Collantes-Celador, and Merima Zupcevic. "Post-War Violence in Bosnia and Herzegovina." In *The Peace in Between: Post-War Violence and Peacebuilding*, ур. Mats Berdal and Astri Suhrke, 75–94. Лондон: Routledge, 2011.
- BiH Official Gazette. Bosnia and Herzegovina Criminal Code 3/03 with Amendments to the Law. No. 32/03, 37/03 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18.
- . Bosnia and Herzegovina: Law on Asylum. 11/2016, 19. фебруар 2016. Приступљено 17. јуна 2021. <https://www.refworld.org/docid/58b575084.html>.
- . Bosnia and Herzegovina: Law on Prohibition of Discrimination. No. 59/09., приступљено 7. јуна 2021., https://www.osce.org/files/Law%20on%20Prohibition%20of%20Discrimination_0.pdf
- Bertelsmann Stiftung Transformation Index (BTI). "Bosnia and Herzegovina." 2020., приступљено 11. маја 2021., <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/BIH>.
- . *BTI 2020 Country Report: Bosnia and Herzegovina*. Гитерсло: Bertelsmann Stiftung, 2020., приступљено 8. јуна 2021., https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BIH.pdf.
- Bierbach, Mara. "Migrants in Bosnia: EU, UN Officials Condemn Situation in Lipa Camp." *Infomigrants*. 6. јануар 2021., приступљено 9. јуна 2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/29469/migrants-in-bosnia-eu-un-officials-condemn-situation-in-lipa-camp>.
- Binns, Rob. "The Gender Pay Gap in Europe." *Expert Market*. 15. август 2019., <https://www.expertmarket.co.uk/payroll/gender-pay-gap-in-europe>.
- Blazevski, N. M., S. Marnie, and I. Kesine, *The Position of Roma Women and Men in the Labour Markets of the Western Balkans: Micronarratives Report*. UNDP, 2018., приступљено 17. маја 2021., https://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/RomaEmployment_UNDP_RBEC.pdf.
- Bosnia and Herzegovina Nationality Law. 7. октобар 1992., приступљено 3. јуна 2021., <https://www.refworld.org/docid/3ae6b4d828.html>.
- Brunwasser, Matthew, Lejla Turčilo, and Davor Marko. *Assessment of the Media Sector in Bosnia and Herzegovina: Final Report*. USAID's Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity. август 2016., приступљено 5. јуна 2021., <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- Cero, Harun. "Hidroelektrane na Uni neće se graditi" (Hydropower plants on the river Una will not be built). *Al Jazeera*. 23. јула 2015., приступљено 25. маја 2021., <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/7/23/hidroelektrane-na-uni-neece-se-graditi>.
- Council of Europe. The European Charter for Regional or Minority Languages. Doc. 12422. 21. октобар 2010., приступљено 2. маја 2021., <https://www.refworld.org/pdfid/4d8b18322.pdf>.
- . "European Social Charter: Bosnia and Herzegovina." н.д., приступљено 22. јуна 2021., <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/bosnia-and-herzegovina>.
- . Fourth Opinion on Bosnia and Herzegovina. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. ACFC/OP/IV(2017)007. 9. новембра 2017., приступљено 5. маја 2021., <https://rm.coe.int/4th-op-bih-en/16808e2c53>.
- Cox, M. "Bosnia and Herzegovina: The Limits of Liberal Imperialism." In *Building States to Build Peace*, ур. Charles T. Call и Vanessa Wyeth, 249–70. Болдер, ЦО: Lynne Rienner Publishers, 2008.
- Ćurak, Nerzuk. *Dejtonski Nacionalizam: Oglеди o Političkom*. Сарајево: Buybook, 2004.
- Department of Legal Affairs. "Constitution of Bosnia and Herzegovina." 1995., приступљено 16. маја 2022., <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>.
- Divjak, Boris, and Aleksandra Martinović. *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini*. Бања Лука: Transparency International, 2009.
- Djugum, Aida. "Ako ste žena u BiH, teže ćete dobiti kredit." Radio Slobodna Evropa - Radio Free Europe. 5. октобар 2020., приступљено 10. маја 2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-zene-preduzetnice/30876404.html>
- Donais, Timothy. "The Politics of Privatization in Post-Dayton Bosnia." *Southeast European Politics* вол. 3, бр. 1 (2002), 3–19.
- Dušanić, Srdan, Yamen Hrekes, and Milo Pralica. *Migranti i Mi: Sociopsihološka analiza uzajamne percepcije*. Сарајево: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019., приступљено 17. маја 2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15906.pdf>.

- Džankić, Jelena. *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges*. Лондон: Раутлеј, 2015.
- European Commission. "Bosnia and Herzegovina: Factsheet." European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. н.д., приступљено 5. априла 2021., https://ec.europa.eu/echo/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en.
- . *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*. SWD(2020) 350 final. Брисел. 6. октобар 2020., приступљено 24. маја 2021., https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf.
- European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). *ECRI Report on Bosnia and Herzegovina*. Стразбур: Council of Europe, 2017., приступљено 27. маја 2021., <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovina/16808b5602>.
- European Court of Human Rights (ECtHR). "Bosnia and Herzegovina." Press country profile. Јануар 2022., приступљено 25. јуна 2021., https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Bosnia_and_Herzegovina_ENG.pdf.
- . *Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina*. Fifth Section. No. 41939/07. Judgment. Стразбур. 9. септембра 2016., приступљено 11. јуна 2021., <https://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c46fbc3ef1e7-CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- . *Case of Šlaku v. Bosnia and Herzegovina*. Fifth Section. No. 56666/12. Judgment. Стразбур. 26. маја 2016., приступљено 11. јуна 2021., <http://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c61415b7d08c-CASE%20OF%20SLAKU%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- . *Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina*. Fourth Section. No. 3681/06. Judgment. Стразбур. 15. јун 2014., приступљено 11. јуна 2021., https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a.
- European Parliament. *Report on the 2019-2020 Commission Reports on Bosnia and Herzegovina*. 2019/2171(INI). 2021., приступљено 28. маја 2021., europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0185_EN.html.
- Federalni zavod za statistiku. Bruto domaći proizvod za IV tromjesečje 2021., приступљено 21. децембра 2021., <http://fzs.ba/?s=Bruto+doma%C4%87i+proizvod+za+IV+tromjese%C4%8Dje+2021.+godine>
- Freedom House. "Freedom in the World 2020 - Bosnia and Herzegovina." 2020., приступљено 15. маја 2022., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020>
- . "Nations in Transit 2021: Bosnia and Herzegovina." 2021., приступљено 11. маја 2022., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2021>.
- Front Line Defenders. "Arbitrary Detention of Human Rights Journalist Nidzara Ahmetasevic." 10. марта 2021., приступљено 17. новембра 2021., <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/arbitrary-detention-human-rights-journalist-nidzara-ahmetasevic>.
- "Gdje je završio migrant Šemso koji je bio frizer i igrao za Krajišnik u Velikoj Kladuši." *Fokus*, 28. јануара 2020., приступљено 10. децембра 2021., <https://www.fokus.ba/magazin/taj-ludi-svijet/gdje-je-završio-migrant-semso-koji-je-bio-frizer-i-igrao-za-krajisnik-u-velikoj-kladusi/1671027/>.
- Global Centre for Pluralism. *Perceptions Survey – Bosnia and Herzegovina*. Отава: Global Centre for Pluralism, 2021.
- Guest, Alexander, Marian Machlouzarides, and Amie Scheerder. *Resilient Citizenship in Bosnia and Herzegovina: Building Resilience Against Radicalisation, Civic Apathy and Intergroup Tension*. Centre for Sustainable Peace and Democratic Development. *Resilient Citizenship in Bosnia and Herzegovina: Building Resilience Against Radicalisation, Civic Apathy and Intergroup Tension*. Приступљено 23. маја 2022., https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file//PUB_Bosnia19_Full%20Resilient%20Citizenship%20Report.pdf.
- Hadžiristić, Tea. "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?" *Open Democracy*. 5. децембар 2016., приступљено 11. јула 2021., <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/women-in-bosnia/>.
- Håkansson, Peter, and Sarah Hargreaves. *Trust in Transition - Generalised Trust in Bosnia and Herzegovina*. Balkans Analysis Group. Lund University, 2004., приступљено 6. јула 2021., <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5677105/1388890.pdf>.
- Helsinki Committee. *Žene i pristup obrazovanju u BiH*. Август 2020., приступљено 29. јуна 2021., <http://hcabl.org/wp-content/uploads/2020/09/%C5%BDene-i-pristup-obrazovanju.pdf>.
- Hofstede Insights. "Bosnia and Herzegovina." н.д., приступљено 24. јуна 2021., <https://www.hofstede-insights.com/country/bosnia-and-herzegovina/>.
- Hromadžić, Azra. *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina*. Филадельфија: University of Pennsylvania Press, 2015a.
- . "Disillusioned With Dayton in Bosnia-Herzegovina." *Current History* вол. 117, бр. 797 (2018): 102–7.
- . "Uninvited Citizens: Violence, Spatiality and Urban Ruination in Postwar and Postsocialist Bosnia and Herzegovina." *Third World Thematics* вол. 4, бр. 2–3 (2019). doi:10.1080/23802014.2019.1646615
- . "Where Were They Until Now? Aging, Care, and Abandonment in a Bosnian Town." *Etnološka tribina: The Journal of Croatian Ethnological Society* вол. 45, бр. 38 (2015b): 3–29.
- Hulsey, John. "Institutions and the Reversal of State Capture: Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective." *Southeastern Europe* вол. 42, бр.1 (2018), 15–32.
- . "Party Politics in Bosnia and Herzegovina." In *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, ур. Soeren Keil and Valery Perry, 57–76. Лондон: Routledge, 2015.

- Human Rights Watch. "Bosnia and Herzegovina: Ethnic Discrimination a Key Barrier." 12. децембар 2019., приступљено 7. јула 2021., <https://www.hrw.org/news/2019/12/12/bosnia-and-herzegovina-ethnic-discrimination-key-barrier#>.
- . "Bosnia and Herzegovina: Events of 2020." 2021. Приступљено 8. јула 2021., hrw.org/world-report/2021/country-chapters/bosnia-and-herzegovina.
- International Crisis Group (ICG). *Implementing Equality: The 'Constituent Peoples' Decision in Bosnia-Herzegovina*. Balkans Report No. 128. Брисел: International Crisis Group, 2002. [2002 is correct]
- International Organization for Migration (IOM). "Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan 2021." <https://crisisresponse.iom.int/response/bosnia-and-herzegovina-crisis-response-plan-2021>
- Kabra, Archana. "14 Poorest Countries in Europe 2022." *The Teal Mango*, 6. март 2022., приступљено 16. марта 2022., <https://www.thetealmango.com/featured/poorest-countries-in-europe/>.
- Kapidžić, Damir. "The Dominance of Ethnic Parties in Bosnia and Herzegovina Will Continue." *Insurmountable Past*. Октобар 2018., приступљено 14. маја 2022., <https://damirkapidzic.com/wp-content/uploads/2018/10/Kapidzic-Damir-2018-The-dominance-of-ethnic-parties-in-BiH-will-continue-Perspectives-SEE-6.pdf>. It is not
- . "Subnational Competitive Authoritarianism and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina." *Southeast European and Black Sea Studies* вол. 20, бр. 1 (2020), 81–101. doi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1700880>
- Kartsonaki, Argyro. "Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive." *Civil Wars* вол. 18, бр. 4 (2016), 488–516. doi: <https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1297052>
- Keil, Soeren. *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*. London: Routledge, 2016.
- Keil, Soeren, and Valery Perry. "Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years After Dayton." *International Peacekeeping* вол. 22, no. 5 (2015), 1–8.
- Khare, Shagun, Per Ronnas, and Leyla Schamchiyeva. "Employment Diagnostic Analysis: Bosnia and Herzegovina." Employment Sector, Employment Working Paper No. 86. Женева: International Labour Office, 2011. Accessed Month Date, Year. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/ed_emp/documents/publication/wcms_158485.pdf. Leave as ILO 2011 []
- Klasnic, Dorijan. "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina." UNHCR, 30. јул 2021., приступљено 17. септембра 2021., <https://www.unhcr.org/news/stories/2021/7/610187fb4/asylum-seekers-cultivate-new-lives-bosnia-herzegovina.html>.
- Klix. "Mještani Bradine blokirali kasarnu gdje trebaju doći migrant, načelnik Konjica do danas nije imao saznanja." 29. децембар 2020., приступљено 18. септембра 2021., <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-bradine-blokirali-kasarnu-gdje-trebaju-doci-migranti-nacelnik-konjica-do-danas-nije-imao-saznanja/201229131>.
- Macharia, Sarah. *Global Media Monitoring Project 2015*. Global Media Monitor. Новембар 2015., приступљено 13. новембра 2021., https://www.media-diversity.org/additional-files/Who_Makes_the_News_-_Global_Media_Monitoring_Project.pdf.
- Maglajlija, Vedrana. "Tražitelji azila teško ostvaruju prava u BiH." *Al Jazeera*, 7. фебруар 2020., приступљено 18. јула 2021., <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/7/trazitelji-azila-tesko-ostvaruju-prava-u-bih>.
- Malkić, Aida, and Tea Hadžiristić. *Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Results of an Empirical Study*. Сарајево: Analitika, 2016., приступљено 12. маја 2022., <https://www.analitika.ba/publications/intersecting-inequalities-social-protection-bosnia-and-herzegovina-results-empirical>
- Malkki, Liisa. "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization." *Cultural Anthropology* вол. 11, бр. 3 (1996): 377–404.
- Marko, Davor. "Citizenship in Media Discourse in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, and Serbia." CITSEE Working Paper 2012/25. 2012. Приступљено 8. септембра 2021., https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388673.
- Martić, Marko, and Ognjen Djukić. *Sistemi zdravstvene zaštite u BiH: Finansijski izazovi i opcije za reformu*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Октобар 2017., приступљено 07. августа 2021. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14125.pdf>.
- Mijatović, Dunja. Letter to Zoran Tegeltija (Chair of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina) and Selmo Cikotić (Minister for Security of Bosnia and Herzegovina). Commissioner for Human Rights. Стразбург, 7. децембар 2020. CommHR/DM/sf 029-2020. Приступљено 11. јуна 2021., <https://rm.coe.int/commdh-2020-30-letter-to-the-authorities-of-bosnia-and-herzegovina-en/1680a099b6>.
- Milan, Chiara. *Social Mobilization Beyond Ethnicity: Civic Activism and Grassroots Movements in Bosnia and Herzegovina*. Лондон: Routledge, 2019.
- Ministarstvo signosti Bosne i Hercegovine. "Pravilnik o azilu u Bosni Hercegovini." н.д., приступљено 11. маја 2021., <http://msb.gov.ba/Zakoni/akti/default.aspx?id=1741&langTag=hr-HR>.
- Montalto Monella, Lillo, and Paola Lucchesi. "What Are the Real Reasons Behind Bosnia's Migrant Crisis?" *Euronews*, 20. јануар 2021., приступљено 1. августа 2021., <https://www.euronews.com/2021/01/19/what-are-the-real-reasons-behind-bosnia-s-migrant-crisis-bihac>.
- Mujadžić, Melita. "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina." UNICEF. Приступљено 13. јула 2020., <https://www.unicef.org/eca/stories/refugee-and-migrant-children-embrace-schooling-bosnia-and-herzegovina>.
- Mujić, M. *Politička participacija žena u BiH: Opći izbori 2018*. Fondacija Cure. 2019., приступљено 4. јуна 2021., https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/FES-publikacija_Medina-Mujic_ENG.pdf [ ]
- Mujić, Asim. "The Evolution of Bosnia and Herzegovina's Protests in Five Theses" у *Unbriable Bosnia-Herzegovina: The Fight for the Commons*, ур. Damir Arsenijević, 119–34. Баден: Nomos Southeast European Integration Perspectives, 2014.

- Mujkić Jukić, Elvira. *Research on Media Reporting on Gender-Based Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina*. UN Women. 2016. Приступљено 8. септембра 2021., https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2019-11/Istrazivanje_o_medijskom_izvjestavanjuUNWOMEN_BiH_ENG_0.pdf.
- National Human Development Report (NHDR). *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. 26. април 2021., приступљено 4. јуна 2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/nhdr/NHDR2020_SocialInclusion.html.
- Niksic, Sabina. "Croatia Probes Reports of Police Violence Against Migrants." ABC News. 7. октобар 2021., приступљено 10. новембра 2021., <https://abcnews.go.com/International/wireStory/croatia-probes-reports-police-violence-migrants-80455033>.
- Obradović, Nikolina, Mirna Jusić, and Nermin Oruč. *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty: Bosnia and Herzegovina*. Брисел: European Social Policy Network, 2019.
- Office of the High Representative (OHR). "Constitutions." н.д., приступљено 5. јуна 2021., <http://www.ohr.int/laws-of-bih/constitutions-2/>.
- Official Gazette Brčko District. Brčko District Criminal Code. 319/20. [official consolidated version].
- Official Gazette Federation of Bosnia and Herzegovina. Federation BiH Criminal Code, 36/03, with Amendments to the Law. No. 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17.
- Official Gazette Republika Srpska. Criminal Code of The Republika Srpska of Bosnia and Herzegovina. 64/17. With Amendments as published in Official Gazette, RS 15/21.
- Ombudsman of BiH. *2019 Annual Report on the results of the activities of The Institution of The Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina*. Бања Лука, март 2020., приступљено 21. септембра 2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2020051813152592eng.pdf.
- . *Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 – 2021*. Приступљено 16. маја 2022., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2016041509303547eng.pdf.
- . *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti micracija u Bosni i Hercegovini* (English). Бања Лука. Новембар 2018., приступљено 18. октобра 2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2019010713545979bos.pdf.
- Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). *Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina*. н.д., приступљено 24. септембра 2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/397319.pdf>.
- . *Tackling Hate Crimes: An Analysis of Bias-Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina With Recommendations*. Сарајево: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2012., приступљено 26. августа 2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/107255.pdf>.
- . *Zakon o zabrani diskriminacije (neslužbena prečena verzija)* [Law on Prohibition of Discrimination (Unofficial Short Version)]. Април 2018., приступљено 1. октобра 2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/378877.pdf>.
- Parlamentarna skupština (Parliamentary Assembly). "Vijeće nacionalnih manjina BiH" (Council of National Minorities in BiH). н.д., приступљено 2. јула 2021., <https://www.parlament.ba/committee/read/36?lang=hr#annual>.
- Parliamentary Assembly of BiH. "Statistical Data of the Parliament." 2021., приступљено 23. јуна 2021., <https://www.parlament.ba/Content/Read/27?title=Statisti%C4%8Dkipodaci>
- Perica, Vjekoslav. "Religion in the Balkan Wars." Oxford Handbooks Online. Октобар 2014. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199935420.013.37
- Priebe, R. *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*. 5. децембар 2019., приступљено 22. јуна 2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf>.
- Radio Slobodna Evropa (RSE). "Protests Grow Against Anti-Muslim Film." 2012. Приступљено 16. августа, 2021., <https://www.rferl.org/a/thousands-protest-against-anti-muslim-film/24711314.htmlsa>.
- . "Protest za Dženana i Davida ujedinio Bosnu i Hercegovinu." Видео. 11. септембра 2021., приступљено 7. децембра 2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/dzenan-memic-david-dragicevic-sarajevo-protest/31455595.html>.
- Regional Cooperation Council. "Balkan Barometer 2021." Приступљено 6. новембра 2021., <https://www.rcc.int/balkanbarometer/home>.
- . *Balkan Barometer 2020: Public Opinion Survey*. 24. јуна 2020., приступљено 6. новембра 2021., <https://www.rcc.int/pubs/95/balkan-barometer-2020-public-opinion-survey>.
- Republic of Srpska Institute of Statistics. 2021. <https://www.rzs.rs.ba>.
- Robayo-Abril, Monica, and Natalia Millán. *Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans*. Вашингтон: World Bank Group, 2019., приступљено 4. августа 2022., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>.
- Sabanovic, Edin. "An Overview of Poverty Measurement in Bosnia and Herzegovina." United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) Working Paper 10. 7. новембра 2018., приступљено 25. јула 2021., https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2018/mtg1/D_Bosnia_and_Herzegovina1.pdf.
- Šalaj, Berto. *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini* (Social Trust in Bosnia and Herzegovina). Сарајево, 2009. Приступљено 09. септембра 2021., <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06159.pdf>.
- Sarajlić, Eldar. "Conceptualising Citizenship Regime(s) in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina." *Citizenship Studies* вол. 16, бр. 3–4 (2012), 367–81.

- Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina. Application nos. 27996/06 and 34836/06. Council of Europe: European Court of Human Rights. 22. децембра 2009., приступљено 1. септембра 2021., [https://www.refworld.org/cases,ECHR,4b44a28a2.html](https://www.refworld.org/cases/ECHR,4b44a28a2.html).
- Shwayder, Maya. "Pristrasnost medija u BiH – problem na putu ka EU" (Media Bias in BiH—A Problem on the Road to the EU). *DW.com*. 9. новембра 2016., приступљено 27. јуна 2021., <https://www.dw.com/bs/pristrasnost-medija-u-bih-problem-na-putu-ka-eu/a-36183456>.
- Sokol, A. *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*. Fondacija Mediacentar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, Љубљана, 2020.
- Šola, Ivica. "Zašto invaziju iz islamskog svijeta nazivamo migracijom." *Slobodna Dalmacija*, 9. децембра 2019., приступљено 3. децембра 2022., <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/zasto-invaziju-iz-islamskog-svijeta-nazivamo-migracijom-637272>.
- Soldo, Vera. "Hrvat, Srbin ili Bošnjak – nacionalnost po potrebi." *DW.com*. 11. новембра 2018., приступљено 27. јуна 2021., <https://www.dw.com/bs/hrvat-srbin-ili-bošnjak-nacionalnost-po-potrebi/a-46167618>.
- Somun-Krupalija, Lejla. "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina - A Country Study." Working Paper 4/2011. Bureau for Gender Equality. Женева: International Labour Office, 2011., приступљено 9. јула 2021., ilo.org/wcms5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_170832.pdf.
- Slobodna Bosna. "Je li moguće: Potvrda iz sudskog registra – vlasnik banjalučkog ATV-a je, vjerovali li ili ne..." 19. априла 2021., приступљено 30. маја 2021., <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/196590/je-li-moguće-potvrda-iz-sudskog-registra-vlasnik-banjaluchkog-atv-a-je-vjerovali-li-ili-ne.html>.
- Službeni List BiH (Official Gazette BiH). "Službeni glasnik BiH, broj 83/16" (Official Gazette BiH, number 83/16). 2016., Приступљено 11. маја 2021., <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/swszK4T5D5Y=>.
- Sportski Savez USK. "Igre prijateljstva" ("Friendship Games"). н.д., рриступљено 18. новембра 2021., <https://ssusk.ba/manifestacije/igre-prijateljstva/>.
- Statewatch. "Blackmail in the Balkans: How the EU is Externalising Its Asylum Policies." 1. јун 2021., рриступљено 17. августа 2021., <https://www.statewatch.org/analyses/2021/blackmail-in-the-balkans-how-the-eu-is-externalising-its-asylum-policies/>.
- Statistika.ba. "Analiza: Država – Konačni rezultati – Popis 2013, Bosna i Hercegovina." Приступљено 16. јула 2022., <http://www.statistika.ba>.
- Stjepanović, Dejan. "Bosnia's Third Citizens: A Story of Brčko's Exception." Фебруар 2012., приступљено 5. августа 2021., <https://www.citsee.eu/citsee-story/bosnia%E2%80%99s-third-citizens-story-br%C4%8Dko%E2%80%99s-exception>.
- Touquet, Heleen. "Escaping Ethnopolis: Postethnic Mobilization in Bosnia-Herzegovina." Thesis, Katholieke Universiteit Leuven. Лувен, Белгија, 2012., приступљено 1. септембра. <https://lirias.kuleuven.be/1863557?limo=0>.
- Transparency International. "Koliko plaćamo rad javnih medija?" 27. децембра 2019., приступљено 26. јуна 2021., https://transparentno.ba/2019/12/27/istravanje-ti-bih-koliko-placamo-rad-javnih-medija/#_ftn1.
- Turčilo, Lejla, Amer Osmić, Damir Kapidžić, Sanela Šadić, Jusuf Žiga, and Anida Dudić. *Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019*. Friedrich-Ebert-Stiftung. 2019., приступљено 7. септембра 2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf>.
- Turčilo, Lejla, Radenko Udovičić, and Rast'o Kužel. *Assessment of Political Diversity in Media Reporting 2014 General Elections – Bosnia and Herzegovina: Final Report*. Media Plan Institute. 2014., приступљено 6. септембра 2021., <https://mediaplaninstitut.files.wordpress.com/2017/06/finalreporten.pdf>.
- Turjačanin, V. "Sociopsihološke odrednice etničkih distanci kod mladih u BiH," у *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini*, ур. D. Majstorović and V. Turjačanin, 244–65. Бања Лука: CKSP, 2011.
- Turkish Radio Television. "Bakir Izetbegović: Muslimani bi trebali da pokrenu diplomatsku ofanzivu, bojkot Izraela." 18. мај 2021., приступљено 30. јуна 2021., <https://www.trt.net.tr/hrvatski/region-2/2021/05/18/bakir-izetbegovic-muslimani-bi-trebali-da-pokrenu-diplomatsku-ofanzivu-bojkot-izraela-1641447>.
- United Nations Bosnia and Herzegovina. *The Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment – MIRA (Report and Executive Summary)*. 28. октобар 2019., приступљено 21. јула 2021., <https://bosniaherzegovina.un.org/en/22662-multi-clustersector-initial-rapid-assessment-mira-report-and-executive-summary>.
- United Nations Development Programme (UNDP). "Bosnia and Herzegovina - Our Focus Justice and Security." 2020., приступљено 31. маја 2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/democratic-governance-and-peacebuilding.html.
- . *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. 2020., приступљено 20. јуна 2021., https://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/Publications/NHDR2021/NHDR_2020_ENG.pdf.
- . *The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene, Bosnia and Herzegovina*. Human Development Report 2020., приступљено 18. јуна 2021., http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BIH.pdf.
- . "Regional Roma Survey 2017: Country Fact Sheets." 8. април 2018., приступљено 3. августа 2021., <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>.
- . "The situation of Roma in 11 EU Member States." Мај 2012., приступљено 26. маја 2021., https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/roma_at_a_glance_web/1#download.
- . *Social Impacts of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina: Household Survey*. 22. октобар 2020., приступљено 4. јула 2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/SocialImpactAssessment.html.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). "Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina." 2019., приступљено 2. октобра 2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.

United Nations General Assembly Security Council. General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. A/50/79C. 30. новембар 1995., приступљено 16. маја 2021., https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.

United Nations Human Rights Council (UNHRC). "Bosnia and Herzegovina: Rights and Obligations." н.д., приступљено 14. септембра 2021., <https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/applying-for-asylum/rights-and-obligations/>.

———. National Report Submitted in Accordance With Paragraph 5 of the Annex to Human Rights Council Resolution 16/21. Босна и Херцеговина. 22. октобар 2019., приступљено 5. јула 2021., <https://undocs.org/A/HRC/WG.6/34/BIH/1>.

United Nations Human Rights Council (UNHRC), UNICEF, and International Organization for Migration (IOM). *Access to Education for Refugee and Migrant Children in Europe*. Септембар 2019., приступљено 27. маја 2022., 2021. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Sd774e3e4.pdf>.

United Nations. *United Nations in Bosnia and Herzegovina: COVID-19 Socio-Economic Response and Recovery Offer*. 20. јул 2020., приступљено 21. јуна 2021., https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/BiH_Socioeconomic-Response-Plan_2020.pdf.

UNICEF. *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey Multiple Indicator Cluster Survey, 2011–2012*. Фебруар 2013., ревидирано јуна 2014., приступљено 8. јула 2021., <https://www.unicef.org/bih/media/1311/file/Bosnia%20and%20Herzegovina:%20Roma%20Survey.pdf>.

———. *Situation Analysis of Children in Bosnia and Herzegovina*. Март 2020., приступљено 9. јула 2021., <https://www.unicef.org/bih/media/4971/file/Situation%20Analysis%20of%20Children%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina.pdf>.

United Nations Office of the Human Rights Commissioner (OHCHR). In Dialogue With Bosnia and Herzegovina, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Asks About Distribution of Social Benefits, and About Access to Education and Housing. Press release. 1. октобра 2021., приступљено 24. јуна 2021., ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E.

United States Agency for International Development (USAID). *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina: Extended Summary*. MEASURE-BiH. Новембар 2016., приступљено 7. августа 2021., <https://measurebih.com/uimages/Edited20Extended20Summary20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>.

———. "Monitoring and Evaluation Support Activity. MEASURE-BiH. Gender Analysis for Bosnia and Herzegovina: 2019 Follow-up Final Report. 2019., приступљено 19. јула 2021., https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WG6T.pdf

———. Monitoring and Evaluation Support. MEASURE-BiH. 2021., приступљено 23. јула 2021., <http://measurebih.com/>

von der Brölie, Hans. "Hydro Power to the People: The Fight Against Bosnia and Herzegovina's Hydroelectric Dams." *Euronews*, 17. јул 2020., приступљено 31. јула 2021., <https://www.euronews.com/2020/07/17/hydro-power-to-the-people-the-fight-against-bosnia-and-herzegovina-s-hydroelectric-dams>.

Whitt, Sam. "Institutions and Ethnic Trust: Evidence From Bosnia." *Europe-Asia Studies* вол. 62, бр. 2 (2010), 271–92.

World Bank. *Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment, Vol. II: Data on Poverty*. Report No. 25343-BiH, 21. новембар 2003., приступљено 12. јун 2022., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/563691468743172074/pdf/Pages0from025343.pdf>.

———. *Poverty and Inequality in Bosnia Herzegovina 2007–2011*. Мај 2015., приступљено 12. јула 2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/228531467999134102/pdf/97643-REVISED-P132666-P152786-Box393190B-BiH-Poverty-and-Inequality-in-BiH.pdf>.

———. "World Bank, FAO Aim to Boost Women's Land Ownership in Central Europe." 22. септембра 2014., приступљено 1. октобра 2021., <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/22/world-bank-group-fao-aim-to-boost-women-land-ownership-in-central-europe>.

World Bank Data. "Personal Remittances, Received (Current US\$) - Bosnia and Herzegovina." 2020., приступљено 3. октобра, 2021., <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA>.

———. "Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines (% of Population) - Bosnia and Herzegovina." 2015. Приступљено 3. октобра, 2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=BA>.

———. "Unemployment With Advanced Education (% of Total Labor Force With Advanced Education) - Bosnia and Herzegovina." 8. фебруар 2022., приступљено 3. октобра 2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?locations=BA>.

World Health Organization (WHO). *Bosnia and Herzegovina: Assessing Health Systems Capacity to Manage Large Influx of Refugees and Migrants*. 2020. Приступљено 4. октобра, 2021, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331455/9789289054867-eng.pdf>.

———. *Collection and Integration of Data on Refugee and Migrant Health in the WHO European Region: Technical Guidance*. 2020. Приступљено 5. октобра, 2021. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/337694/9789289055369-eng.pdf>.

World Justice Project. "Bosnia and Herzegovina." 2019. Приступљено 3. јуна, 2021. <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Access-to-Justice-2019-BosniaandHerzegovina.pdf>.

World Wildlife Fund (WWF). "Nos Nouvelles: Hrabre žene Balkana u borbi za naše rijeke" ("Nos Nouvelles: Brave Women of the Balkans in the fight for our rivers"). 8. марта 2019., приступљено 3. маја 2021. <https://www.wwf.mg/?344373/Hrabre-ene-Balkana-u-borbi-za-nae-rijeka>.

World Value Survey. *Bosnia and Herzegovina*. 2021. Приступљено 2. јуна 2021., <https://www.worldvaluessurvey.org/AJDownload.jsp>

Ženska mreža. "Poruka poslodavcima koji otpuštaju trudnice: Jesu li vas na svijet donijele rode?" 2017. Приступљено 1. јуна 2021., <https://zenskamreza.ba/poruka-poslodavcima-koji-otpuštaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode/>. [It is an article that was borrowed from the news portal <http://www.6yka.com/novost/120447/poruka-poslodavcima-koji-otpuštaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode>

Žeravičić, Goran. *Mapping Study of Civil Society Organizations in BiH*. Office for Economic Policy and Regional Development Ltd. Август 2016., приступљено 22. јула 2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2016/11/Mapping-study-of-CSOs-in-BiH.pdf>.

Глобални центар за плурализам је независна, добротворна организација основана од стране Његовог височанства Аге Кана (Aga Khan) и канадске Владе. Ми сарађујемо са политичким лидерима, образовним и радницима у заједници широм свијета на побољшању и имплементацији трансформативне снаге плурализма. Наш програм подржава друштва у жељи да превазиђу неправде, неједнакости и искључивање на основу контекста и живог искуства сваког мијеста појединачно.

Монитор глобалног плурализма је иновативна алатка осмишљена да процјени тренутно стање плурализма у земљама широм свијета. Холистичким проучавањем политичких, економских, социјалних и културних домена у циљаним земљама, овај извјештај помаже доносиоцима одлука и практичарима да адресирају узроке искључивања у коријену и побољшају изгледе за плурализам.

GLOBAL CENTRE FOR PLURALISM   CENTRE MONDIAL DU PLURALISME